

IRODALOM
MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

2020. május | 5. szám

Tartalomjegyzék

- 3 **Várady Tibor:** Kislopások új hétköznapiakban (dokumentumpróza)
- 45 **Balázs Attila:** Az örök határ felé (regényrészlet)
- 53 **Gála Edit:** Predesztináció; Ideje van (versek)
- 56 **Szarvas Melinda:** A címzett nem található (Ózer Ágnes (vál.):
A címzett: Bori Imre) (kritika)
- 65 **Marko Čudić:** Fontos adalék a regionális térpoétika és a sajtótörténet
kutatásához (Roginer Oszkár: *A jugoszláviai magyar irodalom terei*)
(kritika)
- 72 **Herédi Károly:** Döglött akta (Milbacher Róbert: *Léleknyavalyák*)
(kritika)
- 79 **Kozma Rita:** A valóságról – másként (Horváth Márk–Losonc Márk–
Lovász Ádám: *A valóság visszatérése*) (kritika)
- 86 **Hicsik Dóra–Horváth Lajos:** Kosztolányi Dezső „Shakespeare nyelve”
(tanulmány)
- 98 **Tóth Ágota:** Kísérlet Németh István publicisztikai írásainak 21. századi
értelmezésére (tanulmány)
- 118 „Szeretek teret engedni az ösztönösségnek” – **Szerda Zsófia** interjúja
Lak Róbert képzőművésszel

A fedőlapon és a számban **Lak Róbert** képeit közöljük.
A reprodukciókat **Koczka Viola** készítette.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2020. május.
Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 1400 dinár. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR – Készült a Magyar Szó Lapkiadó Kft. nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940); 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

VÁRADY TIBOR

Kislopások új hétköznapiakban

A második világháború utáni első években

Emlékszem egy gimnáziumi társamra, aki többször mondta, hogy ő szociológus szeretne lenni. Ez feltűnt, mert ez a foglalkozás nem tartozott sem a kívánt, sem a valószerű szakmák közé. Valaki meg is kérdezte, hogy mit csinál egy szociológus. „Majd meglátjátok” – mondta az ismerősünk, azt sejtetve, hogy egy széles kisugárzású szakmát fog gyakorolni. Aztán biztosítási ügynök lett belőle. Voltak azonban szociológiát megcélzó észrevételei. Emlékszem például arra a meglátására, mely szerint a világháborúnak volt egy pozitív hozadéka is, mert idillé változtatta a háború előtti hétköznapiakat. Ebben van valami igazság – akkor is, ha a háború előtti napok nem voltak mindig idillikusak, és nem is voltak mindig hétköznapiak. Valamennyi hétköznapi tulajdonképpen megmaradt a háború alatt is. Ezek inkább hétköznapiforgácsok voltak, melyeket nem sodort el a háború fergetege, mert olyan környezetben lappangtak, ahol egy ideig valamilyen fedelek is maradtak még. Ilyen fennmaradó hétköznapiforgácsok voltak az egymást lekurvázó zsigmondfalvi német szomszédasszonyok szóváltásai 1943-ban. De legtöbbször hiányzott a fedél, mely védhette volna e forgácsokat. A háború alatt leginkább csak a vágyaknak sikerült fedél alá húzódnia, és ezek között ott volt egy mindennapok utáni vágy is.

Az iratokban látom, hogy a háború után különböző utakon tértek vissza a hétköznapiak. Például úgy is, hogy már nemcsak a fosztogatás, de a gatyalopás is fel tudta hergelni az embereket. Itt van az is, hogy gatyalopásokban a jog is könnyebben tért vissza a mindennapok megszgyéire, mint amikor mondjuk népellenes mosoly vagy népellenes plakátok ra-

gasztása volt a vád. Ha népvagyon is érintett volt, kislopások pástján is fegyvert rántottak hétköznaptagadó meggyőződések, de nem mindig kerekedtek felül. Mindenesetre több ügyirat is mutatja, hogy a háború utáni első években, a kislopások világában ismét esélyt kaptak a mindennapok – és a jog is.

Senki gatyájától senki igazságáig

Ezt a prózaszöveget egy kollégámmal kezdem, akit Robert Cicale-nek hívnak. Mindketten tagjai vagyunk az Amerikai Jogászegyletnek (American Bar Association) azzal, hogy ő teljes jogú tagja, én pedig csak társult tagja vagyok (associate member). Vannak más különbségek is. Cicale New Yorkban bíró, én pedig Pest és Újvidék kötött ingázva vagyok nyugdíjas. Ami még sajátos Cicale vonatkozásában, őt felfüggesztették (én maradtam aktív nyugdíjas).

Cicale-t lopáskísérlés miatt függesztették fel. Női alsóneműt igyekezett lopni. Erről az *American Bar Association Journal* 2019. szeptember 30-ai számából értesültem (melyet e-mailben küldenek Cicale-nek is, nekem is). Az alsónemű tulajdonosnője a szomszédságban lakott, huszonhárom éves volt az esemény idején (ma, amikor erről írok, már huszonnégy), és gyakornok. Ő is jogot végzett. Amikor tetten érte a bírót, nemcsak sikoltozott, hanem mozgósított is. Tárcsázta a 911-es számot. A bíró kiszökött a lakásból a szennyesben talált bugyikkal együtt, de nem jutott messzire. Már az utcán elkapta a rendőrök. Mindez 2018 márciusában történt. Több újság is figyelmet szentelt az eseménynek. Így most már tudom azt is, hogy Cicale bevallotta a tettét. Az adott körülmények között ez jó stratégia lehetett, mert tagadásra nem volt esély. Egy bíró tudhatta, hogy sikertelen tagadás után súlyosabb büntetés következik, mint bűnbánó bevallás esetében. A körülményekből az is világossá vált, hogy nem vagyoni, hanem inkább érzelmi/érzéki mozgatói lehettek az idegen bugyi kézbevitelének.

Míg írom ezt a szöveget, ítélet nem született. Azt sem sikerült megállapítanom, hogy mi történt az alsóneművel. Erről nem írt sem az American Bar Association hírlapja, sem más újságok. Cicale nyilván nem tarthatta

meg. A kérdés az, hogy a gyakornok az adott események után vissza kívánta-e szerezni a bugyikat. Lehet, hogy a sorsukra maradtak.

Egy 1946-ban folytatott becskerekai perben is egy különös sorsú alsóné-mű került az igazságszolgáltatás figyelmének központjába. K. Erzsébet napszámos peréről van szó, az iratokat a 12 354. számú aktában találtam. Az amerikai ügygel vont párhuzam nem teljes, mert ezúttal férfigatyról volt szó. Vannak más különbségek is.

Erzsébetet első fokon három hónap szabadságvesztésre ítélték. A döntést 1946. február 4-én hozta a becskerekai járásbíróság. Ezután lép ügyvédként a perbe az apám is, és 1946. április 3-án fellebbezést fogalmaz meg. Ebben az a kulcsfontosságú állítás, hogy a gatyá, melyet Erzsébet magához vett, tulajdonképpen *res nullius*, tehát „uratlan dolog” volt, amikor Erzsébet kezébe került. Kicsit leegyszerűsítve, úgy is fogalmazhatnánk, hogy „senki gatyája” volt. (Cicale esetében más volt a helyzet.)

Az iratokat lapozva azt is látom, hogy akkoriban egy gatyaperben sokkal több esélye volt a klasszikus jogi érveléseknek, mint például vagyonekobzási perekben, vagy olyan ügyekben, melyekben népellenes (vagy annak nevezett) cselekmény került a figyelem központjába. K. Erzsébet ügyében a római jog igazságai is az asztalra kerültek, az érvek és ellenérvek megfogalmazói láttatni igyekeztek, hogy nem felejtették el az első egyetemi évben tanult római jogot – és a fonetikus írásmódot követő szerb beadványban is két I-lel írták a *nulliust*. A gatyáügyek hagyományos logikáját nem tudta megingatni sem a fasizmus, sem a kommunizmus. Talán Trump sem tudja.

Csepcsányi lelkész egyébként a szomszédságunkban lakott, és mindössze két saroknyira a központtól. K. Erzsébet címe viszont a Tvornička utca. Házzámot a bírósági idézések sem közölnek. Lehet, hogy nem is volt házzáma. Egyik levelében – melyben arra kéri Erzsébetet, hogy sürgősen keresse fel – apám a biztonság kedvéért odaírta zárójelben a címhez, hogy „kuća Mecger Andrije” (Mezger Andreas háza). Mivel akkoriban a németek vagyona elkobzásra került, valószínű, hogy ez már nem Andreas Mezger háza volt 1946-ban. De a neve továbbra is eligazításként szolgált a postásoknak. Feltehetően nemcsak Erzsébet, hanem mások is laktak a Mezger-házban.

A Tvornička utca nem a központ közelében van. Ha oda akarunk jutni, előbb a Baglyason kell áthaladnunk. Az elnevezés mögött szétkopott a logika, ma itt zömmel a szocializmus alatt épült panelházak vannak. A városrésznek egyébként szerbül is ugyanaz a neve, csak Bagljašnak írják. Azt hiszem, ma már nemigen van szerb Becskerekén, aki tudná, hogy ez mit jelent. Így ez most a senki szavaként (*verbum nullius*) használatos a szerb nyelvben. Ha a Baglyastól a kórház felé, majd tovább a kórházon túl haladunk, tulajdonképpen megkerültük az U betűt formáló Begát. (Az U betűt nem úgy képzelem el, ahogy az olvasó most látja. Megszokott városlakói perspektívából nézve a kanyar oldalt van és nem lenn. Csak nem tudok lefektetett U betűt gépelni.) Mindenesetre a kerületessel eljuthatunk a Berberski telepig és Muzslyáig is, anélkül, hogy hidat vagy csónakot használnánk. A Tvornička utca átvezet a Berberski telepre. Amíg K. Erzsébet a fellebbezés eredményét várta, a Berberski telepre költözött B. János is, akit akkoriban dobott ki a felesége. B. János visszajárt az asszonyhoz, akitől elvált, mert ott maradt több ruhadarabja és valamennyi báránybőr is, amit a sajátjának tartott. De az exneje nem akarta odaadni addig, amíg nem rendeződnek közöttük más vagyoni kérdések. Őt is K. Erzsébetnek hívták, azzal, hogy nála a K. egy két szótagú vezetéknév rejt, míg a gatyaperbe keveredett Erzsébetnél három szótagú a K-val induló családi név. B. János ruhadarabjait és báránybőrét nem lehetett gazdátlanoknak, azaz *res nullius*nak tekinteni. Igényeit János igen hangsúlyosan fenntartotta. Megnyilatkozása szerint: „még az Isten fasza ügyvédje sem veszi el tőlem a dolgokat”. Viszont ő maga gazdátlan férjjé vált (*vir nullius*), és így került a Berberski telepre C. Máriához.

Biztos vagyok benne, hogy K. János, C. Mária és a gatyaperben érintett K. Erzsébet többször is találkoztak az utcán. Mivel János zakója és bőrkabátja a volt feleségénél maradt, lehet, hogy takarót terített a vállára hidegebb napokon, és így mindenki észrevette. Emellett, olyan közel laktak egymáshoz, hogy szinte lehetetlen volt nem találkozni és szót váltani. Egy közösségbe tartoztak, tudták, hogy kinek a biciklije van odatámasztva az utcán az akácfához. Valószínűleg bogozgatták a háború utáni körülményeket a Berberski telepen. Beszélgetés közben K. Erzsébet feltehetően értesült, hogy a másik K. Erzsébet miért dobta ki Jánost – és erre

valószínűleg inkább János szemszögéből nyert rálátást. Az is feltehető, hogy szóba került még közöttük, hogy ki is lehetett és mit csinált Andreas Mezger, akinek a házában Erzsébet lakott. Az ismeretség talán úgy indulhatott, hogy Erzsébet figyelte rá, hogy János és Mária magyarul beszélnek az utcán – bár 1946-ban ez ott még nem volt igazi esemény. Ma más a helyzet.

Nemrég elmentem a Berberski telepre egy ismerőssémmel, és utána áthajtottunk két közeli falun is. Több osztálytársam jött ezekből a falvakból, az utcáik tulajdonképpen az én szélesebb becskerei környezetemhez tartoznak. Azt hiszem, ha valaki rám kérdezett volna, nem mertem volna bevallani, hogy sohasem jártam még ott. Szóval lelkiismereti kérdés is volt, hogy elmenjek még ebben az életben ezekbe a falvakba. Az első faluban a főutcán hajtottunk, de az ismerősym – aki tájékozottabb volt – javasolta, hogy térjünk le néhány mellékutcába. Elhagyott házakat mutatott. Mondta, hogy nemigen akad már vevő, aki ide szeretne költözni, és több távozó egyszerűen elhagyja a családi házat. Az egyik magára hagyott földszintes ház előtt, az eresz alatt ott állt egy seprű. A távozó tulajdonos nem hagyta az udvaron feküdni, hogy nehogyan elázzon. A drótkerítésen ott maradt a postaláda és rajta egy név. Az ablak mögött be volt húzva a függöny. Nem lehetett belátni, de mintha bútorok is lettek volna a szobában. Nem látott még igazán a távozás, pedig – az ismerősym szerint – a tulajdonos már néhány éve Németországban él. Senki sem jár a házba, de az sem jutott senkinek eszébe, hogy kavicsal beverje az ablakot. A tetőn három verebet láttunk, és ezek sem viselkedtek másképp, mint azokon a tetőkön, melyek alatt még jelen vannak az emberek. Szóval lakók nélkül is otthont láttam. *Domus nullius*nak nevezhetném.

De most visszatérek K. Erzsébet napszámosnő perére. Az ítéletből tudom, hogy Karánsebesen született 1902-ben. Hozzátették, hogy az akkor éppen Románia. Onnan költözött Becskerekre. Katolikus vallású, jugoszláv állampolgársága van, büntetlen előéletű, vagyontalan, férjetlen. Lopással vádolták. A bíróság szerint két férfiinget lopott, egy darab bőrt, egy darab szövetet, egy férfinadrágot és egy férfigatyát.

A gatya döntő fontosságú volt, e körül forgott minden. Ezt találta meg Erzsébetnél a rendőrség a házkutatás alkalmával. Mivel más lopás nem

lett igazán bizonyítva, a gatyára támaszkodott az ügyész és a bíróság is, azzal is érvelve, hogy ha ellopta a gatyát, akkor mégiscsak tolvaj, tehát lophatott mást is. Az apám ügyvédi érvelésének is a gatyá volt a központjában. Szerinte Erzsébet nem lopott gatyát, és ha ez bebizonyosodik, akkor világos, hogy másért sem lehet elítélni, mert más irányban nincsenek bizonyítékok, a gatyalopás hamis vádja billentette téves irányba a mérleg nyelvét.

A vádirat és az ítélet szerint Erzsébet a szomszéd házból lopott különböző tárgyakat. Ő korábban dolgozott is a szomszédságban, és ezt a bíróság közvetett bizonyítéknak találta, mert „így pontosan tudhatta, hogy mi hol van”. Erzsébet ellen szólt az is, hogy azt vallotta, nem járt a szomszédságban, amikor nem volt senki otthon, ezt viszont cáfolta egy, a bíróság által hiteles tanúnak tartott másik szomszéd, aki azt vallotta, hogy látta Erzsébetet, amint „a szomszéd udvarban sündörög a konyha és az istálló körül”. A vádlott nem láthatta, hogy figyelik, mert Popov tanú a cséplőgép emelődarujából szemlélte a történéseket. Azt nem látta, hogy Erzsébet el is vett volna valamit – de mindez így is gyanús volt. Egy másik tanú azt látta, hogy Erzsébet ott volt a piacon, „használt tárgyakkal”. (Az ítéletből nem derül ki, hogy milyen tárgyakkal, de mindez egy olyan következtetés irányába mutatott, hogy Erzsébetet – Cicale-lel ellentétben – gazdasági érdekek vezérelték.)

Szóval voltak gyanús körülmények, de ezek nem vezettek egyértelmű következtetésig. Maradt kulcskérdésként a gatyá. Az nem volt vitás, hogy a rendőrség talált Erzsébetnél egy férfigatyát, mely a szomszéd udvarból származott. A fellebbezés azonban megmagyarázta, hogy ez miért nem lopás. Azért, mert – ellentétben Cicale-lel, aki belopózkodott a gyakornoknő lakásába – Erzsébet az udvar végén találta a gatyát a szalmakazal tövében. Itt volt közvetlen közelben egy bara is, melyben időről időre katonák fürödtek. (A bara egy olyan szó, mely otthonosan érzi magát valamennyi bánáti nyelvben, és vizes területet jelez, mely terjedelmesebb és elegánsabb a pocsolyánál, de nem éri el egészen a „tavacska” követelményeit.) Szóval ebben a barában fürödtek katonák (egy évvel korábban német katonák, újabban népfelzabadító harcosok). Az újabb katonák kevésbé lehettek pedánsak, valaki otffelejtett egy gatyát.

Ez ott maradt egy darabig, senki sem jött érte vissza. Az ítéletből – melyet 1946 februárjában hoztak – nem derül ki egyértelműen, hogy mikor vette birtokába Erzsébet a baraparti gatyát. A bíróság szerint a lopást „meg-nem-állapított napon” követték el. Mivel az esemény a fürdéshez is kötődik, valószínű, hogy valamivel korábban, feltehetően 1945 őszén történhetett.

Ha akkoriban arra jártam volna, és megláttam a gatyát, nem hiszem, hogy magamhoz vettem volna, de talán meg tudtam volna állapítani, hogy katonagatya-e. Tájékozott voltam. Igaz, még csak hatéves voltam 1945 őszén, de az utcánkban, az evangélikustól a pravoszláv templom felé menet néhány sarkot haladva, a túloldalon volt egy kaszárnya, és ennek az udvarában többször láttam kiakasztott katonagatyákat. Arra nem emlékszem, hogy lengette-e őket a szél. A színük zömmel világossárga volt, a gatyamadzag pedig fehér vagy barna. Egyes esetekben egyszerű spárga helyettesítette a gatyamadzagit. Elég hosszúnak láttam a kitett alsókat, feltehetően térdig nyúltak. Ha ilyen volt a Tvornička utcában talált alsónadrág is, akkor ez tovább erősíthetné, hogy nem a szomszéd gatyája, hanem katonagatya volt. De erről nem tudok nyilatkozni.

Jogi szempontból fontos volt az is, hogy csak nemrég ottfelejtett vagy már hosszabb ideje elhagyott gatyát talált Erzsébet. A fellebbezés szerint hosszabb ideig állt ott, és ezt az is mutatja, hogy koszos volt, giliszták meg kukacok voltak benne. Az ügyvédi érvelés külön hangsúlyozza még, hogy Erzsébet tiszta lelkiismerettel tette, amit tett. A szénakazal mellett talált gatyát kiporolta. Lehet, hogy a történetek ihletésében dúdolt is közben valamit. (Húsz évvel később Tandori Dezső egy egész verseskötetet írt *Egy talált tárgy megtisztítása* címen.) Erzsébet, miután megtisztította a gatyát, felakasztotta egy drótra a saját udvarában, hogy friss levegőben lengjen. Márpedig, a fellebbezés szavai szerint, egy tolvaj ilyen nem tesz. Azért sem, mert ezt a másik udvarból az is láthatta, akitől állítólag ellopták a gatyát, és láthatták más szomszédok is. De Erzsébet nem érezte, hogy valamit rejtegetnie kellene. (Igaz, lehet, hogy voltak olyan szomszédasszonyok is, akik a kiakasztott férfigatyában nem Erzsébet tiszta lelkiismeretének bizonyítékát látták, hanem inkább azt, hogy kérkedik a férjezetlen szomszédasszony. De ez a gyanú sem a lopás irányába mutatott.)

A tiszta lelkiismeret kérdésében nemrég olvastam egy nyomatékos nyilatkozatot. 2019. november 1-jén a *Politika* napilap közli, hogy akadémuskodó újságírói kérdésekre válaszolva Vučić szerb köztársasági elnök ezt mondta: „Fogalmuk sincs, hogy nekem mennyire tiszta a lelkiismeretem!” K. Erzsébetet nem faggatták újságírók. Akkor sem, amikor az elsőfokú ítélet kihirdetése után elhagyta a becskerekai bíróságot, és vélhetően később sem. Így szavak helyett ő inkább gesztusokkal (gatyakiakasztással) szemléltette tiszta lelkiismeretét.

A fellebbezés tanúkat is javasolt. Ezek közül az egyik Tóth István, Erzsébet unokaöccse, aki szintén a Tvornička utcában lakik, és akinek Erzsébet odaajándékozta a *res nullius* gatyát. Egy további tanú Szabó Terézia (ő is a Tvornička utcából), „aki a kritikus napon látogatóba jött hozzám, és látta a dolgot”. A fellebbezés itt arra utal, hogy Szabó Terézia aznap jött látogatóba, amikor Erzsébet elhozta a gatyát a szalmakazal mellől, és láthatta, hogy koszos, hogy giliszták és kukacok vannak benne, tehát látta, hogy elhagyott gatyáról van szó.

Erzsébet azt kéri, hogy másodfokon a bíróság mentse fel minden vádalól. Az ügyvédi érvek szerint az ingek, bőrdarab, szövetdarab és férfinadrág esetében az ítélet nemcsak, hogy nem bizonyítja, hanem még valószínűvé sem teszi, hogy Erzsébet lopott. (Pedig a bizonyítás terhe az ügyészen volt.) Senki sem látta, hogy Erzsébet elvitte volna ezeket, és senki sem talált Erzsébetnél ilyen ruhatárgyakat. Miután világossá vált, hogy a valóban elhozott gatyá tulajdonképpen *res nullius* volt, eltűnt a gyanú árnyéka is.

Hozzáteszem, hogy Gaius, a római jog egyik legismertebb tudora a *Digestá*ban leszögezi, hogy *Res nullius primo occupanti*. (Vagyis, az uratlan dolog azé, aki elsőként elfoglalja.) Tehát Gaius véleménye szerint is Erzsébeté a gatyá. Ő vette elsőként magához az elhagyott, uratlan dolgot. Ennek tudatában én is hajlandó vagyok neki igazat adni. És azért is, mert életszerűnek tűnik a részletek leírása.

Erzsébet többször is elolvashatta a fellebbezést. Utána valószínűleg gondosabban öltözött, mielőtt kilépett volna a Tvornička utcába, lassabban és biztosabban tette a csatot a hajába, és valamivel rövidebb lépésekkel járt a ház előtt. Gondolom (remélem), hogy a másodfokú ítélet után

még több önbizalommal mozgott – de ebben nem lehetek biztos, mert az iratok között nem maradt meg a másodfokú ítélet. Azt sem tudom, hogy meghallgatták-e Tóth Istvánt és Szabó Teréziát.

Erzsébet 1902-ben született, nincsen már közöttünk. Nem tudom, megőrizte-e az ítéletet, vagy kidobta, amikor már kezdett feledésbe merülni az eset. Az is lehet, hogy az utódai dobták ki (vagy azok, akik a helyére költöztek a lakásba). Talán egy hulladéktárolóba került a bara partján, nem messze a szénakazaltól. Kukába került az ítélet közlendője is, miután nincs már senki, akit meg tudnék kérdezni, hogy mi lett közölve. A köztudatból eltűnt az igazság. Megmaradhatott még egy darabig, minden érdeklődéstől izolálva, a törvényszéki levéltárban. Ha valamilyen érintett utánanézt, használhatta volna. Vagy úgy, hogy dicsekszik vele, vagy úgy, hogy elhallgatja mások előtt. De nem hiszem, hogy valamilyen rokon vagy szomszéd megkereste volna a levéltárban. Az sem valószínű, hogy az érintetteken kívül lett volna valaki, aki utánanézett. A jogtörténéseket nem ilyen ügyek érdekelték, és a felhasználható precedenseket kutató jogászok figyelme sem gatyáügyek felé fordul. Én még próbálkoztam, de úgy látszik, most már a levéltárban sincsen meg az ítélet. Szóval nem tudni, hogy mi lett Erzsébettel.

Egy ideje már csak az Úristen tudja, hogyan szól a másodfokú ítélet, és ő ezt figyelembe is vehette Erzsébet másvilági besorolásakor. (Bár szerintem akkor sem kellett volna pokolba küldeni, ha az állna az ítéletben, hogy mégsem *res nullius* volt a gatyá.)

Itt a Földön még összetettebb a helyzet. Gaius pontosan és szakszerűen fogalmazta meg a dolgokat, de a valóságnak csak egyik szakaszát foglalta szabályrendszerbe. A szalmakazal tövében hagyott gatyá egy idő múlva megszűnik valaki gatyája lenni (és senki gatyája lesz). Ekkor – amint ezt Gaius is megerősíti – a megtaláló (azaz az első birtokbavevő) gatyájává válik. De következhet az életben egy másik radikálisabb valóságszakasz is – ha nem akad senki, aki idejében megtalálná. Ilyenkor nemcsak az alsónadrág kötődése szűnik meg (mely alapján valakinek a gatyája volt), és nem senki gatyája lesz, hanem egyszerűen megszűnik gatyá lenni. Ide vezethet az idő múlása, valamint a kukacok és giliszták térnyerése. Egy darabig gatyát helyettesítve fennmarad még ugyan a

környezetben a gatyáemlék, de egy idő után már ez is eltűnik. Ilyesmi történhet az ítélettel is. Robert Cicale esetében némi várakozással még hozzá tudnék jutni a bírósági döntéshez, de K. Erzsébet esetében a várakozás csak tovább erősítené a nemlétet.

De mi lesz az igazsággal? És hogyan fejezzem be ezt a történetet? Erzsébet a gatyá birtokbavétele után a másodfokú ítélettel együtt az igazságot is átvehette. De most már nincsen sem gatyá, sem igazság. Megközelíthetetlen már az ítélet, nem lehetünk biztosak, hogy kinek volt igaza. Utólag uratlan igazság, azaz *iustitia nullius* alakult – ebből pedig egy befejezés nélküli történet. De hát ilyesmi is része a valóságnak.

Háborús nyereszkesedés – kőművesmunkával

Matyi gimnáziumi osztálytársam volt. Barátok voltunk. Sokat találkoztunk Belgrádban is az egyetemi években. Ő állatorvosira járt, de péntekenként magyar diáktalálkozó volt egy vendéglőben, és rendszeresen ott voltunk. Aztán ő Törökbecsére került, és állatorvosként dolgozott, azt hiszem, egy szövetségben, én pedig Újvidéken lettem tanársegéd. Egyszer felhívott otthon. A munkahelyéről telefonált. A beszélgetés így indult:

Matyi: Jel' to stan druga Varadija? (*Ez Várady néptárs lakása?*)

Én (*miután felismertem a hangját*): Lófaszt.

Matyi: Ja, te vagy?!

Ez a hatvanas évek végén lehetett. Ekkor már természetessé kezdtek válni a magántelefonok. Húsz-huszonöt évvel korábban (amikor megindult a per, melyről írni akarok) még nem léteztek. Nekünk a családban valamelyest már akkor is volt hozzáférésünk, mert az ügyvédi irodánk vehetett egy telefont (és ezt használhattuk, bár állami tulajdonban maradt). Magánbeszélgetések is lehetségessé váltak telefonon, de a negyvenes évek második felében még nemigen volt kit felhívni, mert az ismerőseinknek nem volt telefonja. Az apám néha felhívta Bubus nagynénémet Hollandiában, de ez is csak az ötvenes évek elején lett lehetséges. Nehezen alakult kommunikáció a határon túli családtagokkal. Igaz, egy áttörésre már 1946. február 1-jén sor került. Nagyapám aznap bejegyzti a

naplójába, hogy „*ma Tildy Zoltán lett a köztársasági elnök*”, hogy több nap dermesztő hideg után „*ma hirtelenében egészen tavaszi napsütés*” alakult, és hogy Bubus lányától levelezőlap érkezett – „*mégpedig ezúttal magyar nyelven*”. (Korábban nem lehetett Hollandiából magyar nyelvű levelezőlapot küldeni, mert nem álltak rendelkezésre megfelelő nyelvtudással rendelkező cenzorok.) Amikor később már telefonálni is lehetett Bubus nagynénémnek, erre este került sor, munkaidő után, és a család összegyűlt az irodában a hívás alatt. Egy házban volt a lakásunk és az iroda. A telefon abban az irodahelyiségben volt, amelybe a nappali szobánkból nyílt ajtó. Arra nem emlékszem, hogy valamikor csörgött volna a telefon, míg a lakásban velünk volt az apám is. Esemény volt a telefonálás. A Matyi hívása magán hordozta az újonnan alakult hivatalos környezet bélyegét. Egy irodában, több irodatárs jelenlétében, illő volt azzal a kérdéssel felvezetni egy hívást, hogy „Ez X. néptárs lakása?” (A drug szót elvtársnak is fordították, de a néptárs hangzott akkoriban valamivel kevésbé idegennek. Matyi is így gondolhatta.) Viszont szerbül szólalt meg, mert ez így irodaibb volt. A telefon feltételezhetően nem Matyi íróasztalán volt. Más asztalán lehetett, vagy talán egy külön közös irodai kisasztalon. Ez is befolyásolhatta a felvezető szavakat. Meg aztán, ha nem is volt már valóban nagy esemény, nem tartozott még igazán a mindennapokhoz a telefonálás. (Ma más a helyzet. Most azt is mondhatnánk, hogy nemcsak a mindennapokhoz, de minden órához vagy minden perchez tartozik.) Szóval két osztálytárs közötti telefonbeszélgetésben jelen volt az új társadalom. Legalábbis addig, míg kissé gorombán nem jeleztem, hogy ez a mi kettőnk beszélgetése – és ezek mi vagyunk. Nekem könnyebb volt jelzést adni, mert egyedül voltam a saját lakásomban. (Utána Matyi barátom is kilépett már az irodai nyelvből, és néhány percig figyelmen kívül hagyta az új társadalmat is.)

Most egy 1946-os iratcsomóval folytatom (12 359. számú akta), melyben nagyon is jelen van az akkor még nagyon új társadalom. De nem csak ez van a kartonborítóban. Ott áll egy zöld borítólappal is, mely négyoldalas, és az egyik külső oldalra rá van írva, hogy „Polinger Ferenc ratna dobít” (azaz „Polinger Ferenc hadi nyereség”). A másik külső oldalon az áll, hogy az ügyvédi költségek 1946. február 22-én lettek kifizetve. Ez a 12 359-es akta

világa. De a borítólapon belső oldalai egy sokkal korábbi peres világhoz tartoznak. Egy ideig valós fegyverként használták őket egy valamikori jogi csatában, majd évtizedek után szerepet váltottak, és iratborítónak lettek. Egy új világban alakuló, új lendületeket követő történetnek az iratborítója. Úgy érzem, hogy most már nem lehet sem kirakni, sem kihagyni ezt a négyoldalas zöld papírt, mert majdnem egy háromnegyed évszázadot töltött az 1946-os kartonborítóban a többi papírokkal együtt, más szállása nincsen. Jogászként úgy érzem, hogy lakójogot szerzett.

Hogy a később iratborítónak vált úgy maga mikor indult, azt nem látom. A bal oldali belső oldalon ott áll, hogy Dér Zsuzsanna és fia, Dér Ádám követeléseiről van szó. A jobb oldalon különböző tételek vannak felsorolva, melyeket Zsuzsanna vagy a fia jegyezhetett le. Azt hiszem, hogy ez egy első világháború előtti irat, fogadni is mernék, de magyarázni kevésbé tudom. Sok nagyon régi iratot láttam már, talán az írásmódban és nyelvi tökéletlenségekben van valami sajátos, amit észre tudok venni, de nem tudok elemezni. (Egy nyelvész talán tudná.) Valamennyire segít, hogy magyar helyesírással vannak leírva a szerb nevek, ami szintén egy trianoni békeszerződés előtti világra utal. De nem csak emiatt érzem, hogy nagyon régi betűket olvasok.

A felsorolt követelések Tosits Milánra és az apjára vonatkoznak (akinek a keresztnévét nem tudom elolvasni). Vannak más szavak is, melyek számomra olvashatatlanok. De látom, hogy a vita tárgyát képezte „egy Kukoricza Katárka”, „Két fehér festet ajtó”, „Mék egy új festet kocsi”. Aradaciak voltak a peres felek. A szóban forgó pénzösszegek, azaz „kölcsekek” olvashatóak. Ha az összegeket mutató kockasor felett egy k betű van (márpedig arra hasonlít), akkor ez korona lehet, és ezzel bizonyítékom is lenne, hogy nagyon régi iratról van szó.

Szóval egy első világháború előtti valóságot érzékelek az iratban, mely lakótárs lett, és úgy érzem udvariatlan lenne, ha úgy tennék, hogy nem vettem észre, és csak elmennék mellette, míg belépek a 12 359-es akta lakószobájába. Ezért most megkérem az olvasót is, hogy nézze meg a szöveget, mely a belső jobb oldalon áll:

Koncertin Török i kincses és fiúktól Török Milántól 1890	18
travelleri lókereső	
Török Milánattól kincses és fiúktól Török Milántól 1890	280
Misovicsor kincses és fiúktól Török Milántól 1890	184
egy új fűtet kincses és fiúktól Török Milántól 1890	144
egy kisre kincses és fiúktól Török Milántól 1890	140
egy kisre kincses és fiúktól Török Milántól 1890	124
egy istálló fűtet 1890	80
1890 fűtet fűtet	12
1890 fűtet kincses	140
1890 fűtet kincses és fiúktól Török Milántól 1890	440
egy fűtet kincses és fiúktól Török Milántól 1890	9
egy új kincses	32

A borítólappá vált papír Polinger Ferenc periratait takarja, és ezekben – amint ezt már leírtam – hangsúlyosan jelen van egy induló új világ. Azért is, mert nem gatyaperről van szó (mely még teret biztosított volna hagyományos érveknek és a római jognak). Polinger Ferencet 1946 januárjában háborús nyereszkedéssel vádolták – és rögtön büntetést is szabtak. A minősítés súlyos és baljóslatú, de tekintettel a vitatott összegekre, némi mérlegelés után ezt az ügyet is a kispások közé soroltam. Mai perspektívából nézve nem könnyű bíróság elé állítani és elítélni háborús nyereszkedőket. Az iraki háború kapcsán voltak próbálkozások. Az egyik legnagyobb nyereszkedő, a Haliburton vállalat, 2003 és 2006 között 17,2 milliárd dollárt keresett a háborún. Aztán 2007-ben már nemcsak disszidens értelmiségiek, hanem az amerikai jogalkotók is pró-

báloztak. 2007-ben született egy törvénytervezet a háborús nyereszkesedés megakadályozásáról (War Profiteering Prevention Act). De máig sem lett belőle törvény. Fel is adták a próbálkozást. A szíriai háború is hozott nyereszkesedést is, jogi próbálkozásokat is. Néhány éve követem már a sajtóban a Lafarge nagyvállalat ügyét. Ők Észak-Szíriában tevékenykedtek, és ezt folytatják is. Mivel ott néhány havonta váltakoznak az egymást terroristának bélyegző szíriai és nem szíriai erők, a Lafarge úgy igyekezett háború alatt is nyereséges cementgyárat fenntartani, hogy fizetett ilyen-olyan erőknél. Azoknak is, akiket Franciaország segít, mert a jó oldalon látja őket, bár Törökország szerint ezek Franciaország által pártfogolt terroristák. Azoknak is, akiket nem Törökországban, hanem Franciaországban tartanak terroristának. 2018 júniusában több újságban olvastam (június 28-án a *New York Times*ban is), hogy vádat emeltek a Lafarge ellen. Aztán 2019. november elején egy francia fellebbviteli bíróság elutasította azt a vádat, mely szerint a Lafarge emberiség elleni bűntettekben lett volna bűntárs. Még az asztalon van az a vád, hogy terrorista szervezeteket pénzelt, hogy továbbra is ott maradhasson és gazdálkodhasson. (Ott, ahová a francia katonák hívatlanul jöttek, majd elvonultak – és ahonnan az amerikaiak időnként el-elvonulnak, majd visszajönnek.) Tart még az ügy. Nem könnyű szembesülni és szembeszállni a háborús nyereszkesedéssel. Ezek bonyolult dolgok. Szélesebb értelemben mondhatnánk ugyan, hogy ez is a lopás műfajához tartozik. Nem csak úgy lehet jogellenesen meggazdagodni, hogy valaki átmegy a szomszéd udvarba és elvesz valamit. De amint távolodunk a klasszikus műfajtól, távolodunk az egyértelmű képlettől is. A modern és posztmodern lopásműfajokat csak szűkebb közönség érti. Vannak ügyészek is, akik inkább csak a klasszikus alkotásokat szemlélik, és nem foglalkoznak azzal, hogy például mikor minősíthető egy börzespekuláns börzetolvajnak. A jogot is néha meglepi az új kifejezésformák, és nem mindig képes eligazítást nyújtani. Hogy javítson a helyzeten, 2017-ben az Egyesült Királyság hozott egy külön törvényt, mely foglalkozik a terrorizmus pénzelésével, és láttatni (valamint büntetni) igyekszik az adófizetés elkerülésének nagyvállalatok által alakított módozatait (2017 UK Criminal Finances Act). Meglátjuk.

Szóval bonyolult kérdésről van szó, ezért is érdekelt, hogy hogyan kezelték ezt a problémát Becskereken 1946-ban. Annyit azonnal mondhatok, hogy egyszerűbben, mint manapság.

Sajnos – csakúgy, mint a gatyaperben –, itt sincsen már végső igazság (sem az iratokban, sem emlékezetben, sem másutt). Ezt rögtön közlöm is. Viszont egy világ jelen van a megmaradt iratokban. Elég határozott világ. Háború alatt nem árnyalatokra van kiélezve a gondolkodás. És ez a beállítottság folytatódik egy darabig a háború után is. Minden döntés sarkán ott kísért az a gondolat is, hogy lehet-e rendes ember, aki nem hős. Igaz, arra is emlékszem, hogy néhány évtizeddel a háború után egy Pista bácsi azt mondta Becskereken, hogy a hatalomnak most már nem partizánhősökre, hanem balfaszokra van szüksége. De erre valamennyit várni kellett. És – hogy ne csak ironizáljak – itt van az is, hogy tényleges borzalmak irányították a háború utáni gondolkodást. Ezeknek a friss emlékeknek a sodrásában, egy háborút érintő ügyben nehéz volt megállni, körülnézni, és besorolást halasztó érdeklődéssel megszólítani egy gyanúsítottat. Ha valaki egy minősítés udvarába került, nem lehetett már egyszerűen szomszédnak szólítani.

Egyébként Polinger Ferenc kőműves volt és műhelytulajdonos. Az iratok között ott van a becskereki (akkor éppen petrovgradi) iparos egyesület 1946. február 22-én kiállított bizonylata, melyben az áll, hogy Polinger 1935-ben nyitott kőművesműhelyt, a háború előtt tíz-tizenkét alkalmazottja volt, a német megszállás alatt pedig két-három. A bizonylatban ott áll még, hogy amikor a német mesterek kiváltak az egyesületből, Polinger Ferenc maradt, és 2000 dinár hozzájárulást adott. Zömmel az építkezési időszak alatt dolgozott. Le van még írva, hogy évente hét hónap az építkezési időszak.

Ezt a bizonylatot a fellebbezésben használták Polinger és az apám. Előzőleg az ügy a városi Háborús Nyereséget Megállapító Bizottság elé került. A háborús nyeresékedésről szóló törvényt alkalmazták, melyet két héttel a teljes győzelem után, 1945. május 24-én hozott az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa). A törvény pontos címe: *Az ellenséges megszállás alatt szerzett hadi nyereség elvételéről szóló törvény*. Az 1. szakasz szerint háborús nyereségnek számít minden olyan több-

let, mely a háború alatti különleges háborús körülményeket és a nép nyomorát kihasználó gazdasági tevékenységből származik. A bizottság 1946. január 25-én megállapította, hogy Polinger Ferenc 90 000 dinár háborús nyereséghez jutott, és ezért 13 500 dinár büntetést kell fizetnie, mert jogtalan vagyonszerzésről van szó – ami hasonlít a lopáshoz. (Az 1946-os 13 500 dinár ma körülbelül 350 000 dinárnak vagy 3500 dollárnak felel meg.)

Olvasva az iratokat persze az érdekelt leginkább, hogy milyen módon használta ki Polinger a háborús gazdasági körülményeket és a nép nyomorát. Látom, hogy házat épített. Még a megszállás előtt hozzáfogott, és folytatta a megszállás alatt. A Háborús Nyereséget Magállapító Bizottság, igaz, megállapította, hogy Polinger már a háború előtt összegyűjtött 120 000 dinár értékű építőanyagot. Emellett eladott két telket 140 000 dinárért. Tehát összesen 260 000 dinárral korábban is rendelkezett, a házat azonban (melyet maga épített) 1946-ban felbecsülték, és 350 000 dinár értéket állapítottak meg. Így 90 000 dinárral magasabb volt az értéke. A bizottság szerint ennek csak az lehet a magyarázata, hogy Polinger kihasználta a különleges háborús körülményeket és a nép nyomorát.

Amint forgatom az iratokat, többször is beugrik, hogy korábban is ismerős volt számomra a Polinger név. Volt egy ilyen nevű osztálytársam? Erre talán pontosabban emlékeznék. Felötlik még, hogy amikor özvegy lett és hozzánk költözött egy udvari szobába az anyám nagybácsija, előbb rendbe kellett hozni a szobát, tatarozni kellett az egyik falat, és meszelésre is szükség volt. Létrák voltak a szoba előtt és meszes vödrök. Taki nevű kutyánk szinte egész nap ott lóbálta a farkát, és csatlakozott hozzá egy szomszéd kutya is. Most kezdek úgy emlékezni, hogy Polingernek hívták, aki a munkákat irányította. Nem tudom. Előfordul, hogy az iratok tényeket hoznak vissza az emlékezetbe. Van néha úgy is, hogy a valóságon kívülre terjesztik az emlékezetet.

Az is eszembe jut, hogy még mielőtt iskolába indultam volna, talán 1946 elején, az irodában kicseréltek egy ajtót. Ebben sem lehetnék biztos, de ezt megerősíti a nagyapám naplója. Ott áll, hogy 1946. április 5-e és április 13-a között *„Józi [az apám] a folyósón kőműveseket foglalkoztatott. Az irodába vezető ajtót, s a volt első irodai gangablakot átcserélte. Az ablak*

helyébe került a bejáró ajtó, a volt ajtó helyét befalaztatta, s e helyre belül iratpolcz jött.” De az nem áll a naplóban, hogy ezt a munkát Polinger vagy valaki más végezte. Más se tudja már. Az sem része már az emlékezetnek, hogy miért volt szükség az átalakításra. Viszont ennek kapcsán most látni kezdem – amit akkor nem láttam –, hogy akkoriban új mindennapok kezdtek alakulni. Időnként, helyenként léteztek is már.

A mindennapok nem csak egyszerűséget jeleznek. Több irat azt is mutatja, hogy hétköznaplátással (akár új, akár korábbi mindennapokról van szó) több irányban lehetett érvelni. A vádlott mellett szóló érvek közé csak óvatosan és sok körültekintéssel lehetett bevonni olyan magyarázatot, hogy mindennapokról és nem másról van szó. Többször a másik oldalon is érvként szolgált a mindennapi viselkedés, mert nem tűnt eléggé hazafiasnak. Egy ügyben azt látom, hogy az ügyész felrója a vádlottnak, hogy minden reggel a kertjében ült és a csirkéknek dobált kenyérdarabokat (ezt egy szomszéd tanúvallomása meg is erősítette), és ezt tette azokban a napokban is, amikor a szomszédos utcából kivégzésre hurcoltak hazafiakat. Ez nem volt ugyan külön vádpont, de ezzel is szemléltetni akarta az ügyész a vádlott gyenge jellemét. Sajnos, nem sokat mutatnak az iratok az udvarba húzódó ügyfélről. Đorđe volt a keresztnéve. Egyszerűen érzéketlen volt? Biztos, hogy tudott a hazafiak elhurcolásáról? Dacból fordult el a háborús eseményektől? És mondhatjuk, hogy tisztességtelen volt nem csak a háború borzalmaira figyelni? Vagy egyszerűen emberi volt a történelemből az udvarba vonulni? Nem mindig könnyű besorolni a mindennapokhoz való igazodást. Az is eszembe jut, hogy nagyon sok barátom (magyar is, szerb is, más is) 1941 és 1945 között, tehát a háború alatt született. Szóval a háború mégsem vont el minden figyelmet a normalitástól. Vannak társbérlők, akik külön életet élnek. Ez vonatkozhat a történelem társbérloire is.

A német megszállás alatt a németeknek is voltak mindennapjaik. 1943-ban, míg több helyi német csatlakozott Bánátban a megszállók lelketlen tevékenységeihez, voltak olyanok is, akik az udvarban maradtak. Itt egy német hölgy lekurvázott egy másik német hölgyet (Susannát), felhívva, hogy bizonyítékai is vannak. A férje maga mondta, hogy Susanna őt a kukoricásba csalta, hogy ott kösse fel a szoknyáját. Ilyet csak kurvák

tesznek. Susanna ezt igazságtalan vádnak és sértésnek tartotta, ügyvédhez (a nagyapámhoz) fordult, közölve, hogy ezek a rágalmak a férjhezmenési esélyeit is csökkentik, és ezt orvosolni kellene. Aztán másfél év múlva mindketten (és a férj is) gyűjtőtáborba kerültek németekként. A mindennapokban alakuló lekurvázás pedig idillé vált.

Egy újságból, mely véletlen kerülhetett az iratok közé, azt is látom, hogy egy háborúval korábban is felmerült már a kérdés, hogy üdvös-e (és szabályszerű-e) a mindennapokat folytatni. Az *Újvidéki Napló* karácsonyi számában (1916. december 24.) olvasom, hogy színre kerül Molnár Ferenc *Farsang* című darabja. A szerző ezt magyarázza is. Elmondja, hogy „[e]z a darab halk visszamenekülés a régi boldog világba, amikor az is dráma volt, hogy valakinek magánúton dúlták fel egy kicsit az életét [...], a régies kalandok most mintha az emberiség boldog gyermekkorát jelentenék a színpadról.” Molnár Ferenc azt is érezhette, hogy magyaráznia kell, hogy miért fogalmaz a háború közepén (1916-ban) ilyen történeteket. Azt írja, hogy egy „nyolc-kilenc év előtt megjelent elbeszélésem adta az alapgondolatot”. És hogy a dolgok még világosabbak legyenek, hozzáteszi, hogy a múlt századbeli szenvedélyes asszony története, „nem a verduni harcok idején jutott eszembe”. Egy háborúval később Đorđe is azzal védekezett, hogy a régi idők szokásait folytatva dobált az udvarában kenyérdarabokat a csirkéknek, és ennek semmi köze a néhány utcával odébb folyó borzalmakhoz. Molnár Ferenc hozzáteszi még, hogy súlyos időkben arra van szükség, „hogy nagyon régi játékainkért nyúljunk vissza, ha játszani akarunk”. A bánáti német parasztasszonyok, akik 1943-ban hagyományos játékszerekért nyúltak vissza, és békebeli káromkodásokat hajigáltak az udvaron, nem is magyarázkodtak, de talán egy kicsit ők is érezhették, hogy ezek a szitokváltások még egy fedél alatt laknak ugyan a valósággal, de válófélben vannak.

Szóval a háború alatt is láthatóak voltak hétköznapiak, csak felmerült a kérdés, hogy ha valaki ül az udvarban és kenyérdarabkákat dobál a csirkéknek, akkor ez továbbra is mindennapi valóság-e vagy megjátszott valóság. Aztán kérdésessé vált ezeknek a mindennapoknak a létjogosultsága is. Míg zajlott a Polinger-ügy, az apám feltehetőleg meglátogatta Péli Antalt, aki vizsgálati fogságban volt Becskereken. Ő a német megszállás

alatt is üzemeltette a paprikamalmát, és így a megszállókhoz is jutott paprika. Ez volt a vád alapja. A védelem azt igyekezett valahogy mutatni, hogy ez csak a mindennapok folytatása. Azt folytatta, amit korábban békebeli időkben is csinált, paprikát őrölt és árult. De közben, míg ott lüktetett még a háborús megosztottság, nemigen lehetett az erre vagy arra az oldalra való besorolást elkerülni – bármilyen magatartásról volt szó. A háttérben pedig ott zakatolt az a kérdés is, hogy melyik politikai oldalon állnak a mindennapok.

Szóval az volt a cél a Polinger-ügyben, hogy az érvelés a vagyongyarápodást ne a háború hozadékaként és a nép nyomorának a kihasználásaként láttassa, hanem egy kőművesmester mindennapi munkájának az eredményeként – és ezt hitelessé tegye (1946-ban).

A fellebbezés számadatokkal indul. Egy ilyen felvezetést viszonylag biztonságosan lehetett a bírák szeme elé tárni, mert nem lóbálták túlságosan hitek és sodrások, és így követni is pontosabban lehetett. A Háborús Nyereséget Megállapító Bizottság szerint Polinger Ferencnek már a megszállás előtt volt ugyan 120 000 dinár értékű építőanyaga, és plusz volt 140 000 dinárja, melyet eladott telkekért kapott, de ez összesen csak 260 000 – márpedig a háború után egy 350 000 dinár értékű háza lett. Tehát 90 000 dinár a hadi nyereség.

A fellebbezés szerint rosszul számolt a bizottság. Polinger a házat a saját telkén építette, ezzel is rendelkezett már a megszállás előtt – és ennek is van értéke. Pontosan 75 000 dinár. Tehát ezt hozzá kell adni a megállapított 260 000-hez. Így 335 000 a kiindulópont. Ennyivel rendelkezett már a megszállás előtt. A 335 000 és 350 000 között csak 15 000 (és nem 90 000) a különbség. Márpedig a törvény szerint csak akkor lehet valakit elítélni háborús nyereszkedésért, ha minimum 25 000 a vagyongyarápodás. Szóval Polinger esetében nem lett elérve a minimum. Ezt mutatják a számadatok.

Aztán vannak további érvek is. Polinger kőműves. Maga építette a házát. A munkának is van értéke. (Kommunizmus alatt ez olyan érv volt, melyre az ügyész is csak bólogatni tudott.) Polinger már a megszállás előtt kezdte építeni a házát, a megszállás alatt több ideje volt, mert ő csak polgárok rendelésére dolgozott – és a háború alatt nemigen volt ilyen

rendelés. Így mástól kevésbé kapott pénzt a háború alatt. Nem a javát szolgálták a háborús körülmények.

Összefoglalva: a vagyongyarapodás kevesebb a törvényes minimumnál, a gyarapodás oka pedig a saját munkája, és nem a háborús körülményeknek meg a nép nyomorának kihasználása. Ő nem háborús nyereszkesedő, hanem csak egy rendes Polinger Ferenc nevű kőműves.

Remélem, sikerrel járt a fellebbezés – de biztos nem lehetek benne. Ha mégis, akkor a következő színpadi dialógussal lehetne összefoglalni a történeteket:

Bíró (*arcát az iratokba merítve*): Egy háborús nyereszkesedő?

Polinger Ferenc: Lófaszt.

Bíró (*felemelve fejét*): Ja, te vagy az, Ferenc! A kőműves Polinger?!

De nem így mentek a dolgok. Az ismét új valóság frissen barkácsolt színpadán még szállingózott (és ködösített) a gyalupor, nehezebb volt felismerni, hogy ki is áll előttünk.

Az emberiség és a nép javai – közelebről nézve

Elég sok lopásügyet találtam a második világháború utáni első évekből maradt periratokban. Megjelentek változatok, melyeket az új rend vonzott közénk, de több eset a klasszikus lopásműfajhoz sorolható. P. Mária például egy érmet (láncon), három briliáns gyűrűt és egy jegygyűrűt lopott, és a vád szerint ezzel a népvagyont csökkentette (míg meg nem találták nála a lopott tárgyakat, és vissza nem kerültek a nép tulajdonába). Nem igazán népvagyontárgyaknak hangzanak a gyűrűk, az érem és a lánc. Az iratokból nem látszik pontosan, hogy honnan tulajdonította el Mária ezeket a tárgyakat. Abban az időben nagyon sok volt az átjáró vagyonmozgás. Lehet, hogy valamilyen német polgár gyűrűiből lett népvagyon, a láncon függő érmet pedig egy olyan becskerekitől kobozták el, akit (okkal vagy ok nélkül) azzal vádoltak, hogy együttműködött a megszállókkal. P. Máriának pedig bejárása volt a történelmi megosztások mindkét oldalára; oda is, ahol a nép ellenségei tartották vagyontárgyait, és oda is, ahol a néphatalom gyűjtötte a gyűrűket és sok mást. Mária takarítónő volt. Ez a szakma később kihatott a büntetés módozatára is.

1946. május 27-én a becskerekai Városi Könyvtár levelet írt a Városi Népbizottságnak, és kérte, hogy P. Mária a Városi Könyvtárban töltsen le takarítónőként a hat hónap kényszermunkát. (Hat hónap szabadságvesztés nélküli kényszermunkára volt elítélve.)

A könyvtár akkoriban a Bega-parton volt a Kishídtól balra (akkor balra, ha a katolikustól a református templom felé tartunk). 1946-ban még nem, de néhány év múlva már én is jártam könyvtárba. Sok olvasó volt. Sorba kellett állni. 1949-ben vagy talán 1950-ben híre ment, hogy nagyon érdekes az egyik könyv. Ez Elin Pelin *Jan Bibijan a Holdon* című műve volt. Elmentem a könyvtárba, de mondták, hogy nincsen meg magyarul. A könyvtárosnő hadart, nem értettem pontosan, hogy azért nincsen, mert nem is volt meg magyar fordításban, vagy azért, mert valaki kikölcsönözte. A mögöttem állók türelmetlenkedtek, döntenem kellett. Nem akartam még egyszer eljönni és sorba állni bizonytalan kimenetellel, ezért kivettem szerbül. Valóban érdekes volt. Tizenegy éves lehettem. Arra is emlékszem, hogy próbáltam a mindennapi földi pozíciómtól eltérő helyzetben olvasni. Szóba jöhetett volna a padlás, de ott nem volt lámpa. Így – amíg egyedül voltam az ebédlőben – az asztal alá vonultam. A lakásban semmi sem volt ennél holdszerűbb. Alulról nézve, az ebédlőasztal gyalulatlan alsó lapját láttam, és ez egy ismeretlen világot jelzett. Ismeretlenebb volt, mint a padlás. Amíg a könyvtárban dolgozott, vélhetően P. Mária is többször bebújt valamelyik irodaasztal alá, hogy törölgessen. De ő sokkal kevesebb időt tölthetett az asztal alatt, mint én. Akkor nem tudtam, de most már az internet révén tudom, hogy Elin Pelin is könyvtárban dolgozott. Szófiában. 1949 decemberéig élt, Sztojanov volt a polgári vezetékneve. Körülbelül akkor távozatott az élők sorából, amikor én az ebédlőasztal alá vonultam a könyvével.

Elin Pelin révén egy megközelíthető színtérnek tűnt számomra a hold. Aztán húsz évvel az olvasmányélményeim után, egyesek tényleg eljutottak a Holdra. Ez 1969. július 20-án történt. Akkoriban Amerikában éltem, a doktori disszertációmát igyekeztem összehozni, és zömmel asztalnál (asztal fölött) tartózkodtam. Az esemény napján egy barátomnál és a feleségénél voltam a Boston melletti Cambridge-ben. Rádión követtük az eseményeket. A landolás előtt indult a közvetítés, és hallgattuk, hogyan

közelednek a Hold felé. Felmerült bennem a kérdés, hogy milyen szerepet vállaljunk most mi, akik itt maradtunk a Földön. Az amerikai család a szurkoló szerepét választotta. „Hajrá, emberiség!” – skandálták lelkesen újra meg újra.

Az „emberiség” szót a negyvenes évek második felében is többször hallottam lelkes kontextusban (főleg a rádióban). Leginkább az „emberiség javát” (szerbül „dobrobit čovečanstva”) emlegették. E mellett szálltak sikra különböző tervek, de konkrét elvtársak is. A háttérben ideológiai (és emberi) ellenszurkolókat is lehetett érezni. Aztán 1969-ben más lett a helyzet. Nem emberi vetélytárs, hanem a Hold állt a másik oldalon. És azt hiszem, először éreztem, hogy szurkolás közben is alakulhat egy olyan oldal, melybe beletartozik minden földlakó. De aztán ez a távlat elfelejtődött. Ötven év telt már el 1969 óta, és nem mentünk el többé a Holdra. Nem emberiség-nacionalizmus alakult, és a szurkolótáborok egyre távolabb sodródtak egymástól. Az éppen csak rügyezni kezdő emberiségglátás lefagyott. Nem tudom, lesz-e még esélye. Talán, ha marslakók jönnek ide? (Vagy esetleg, ha a klímaváltozás válik még nyilvánvalóbbá? Vagy egy új betegség?)

Amíg – részben az ebédlőasztal alatt – Jan Bibijant olvastam, több lendületes pert vezettek két szobával odébb az irodában. Az egyikben – mely nem a klasszikus esetek közé tartozott – K. Svetozar volt a vádlott, aki a vádirat szerint Milan néven volt ismert. Ezt követve K. Milannak fogom nevezni. Vele kapcsolatban is szóba kerültek az emberiség javai. Igaz, ezt a kifejezést csak egy mondatban látom. Lehet, hogy csak véletlen stílusikiklás volt. Leginkább a nép javai kerülnek említésre. Ez logikus is, mert jóval eredményesebben mozgósít a „nép” hívószó, mint az „emberiség”. (Hacsak nem holdutazásról van éppen szó.) Az ügyész szerint Milan két ló révén károsította meg a nép javait. Felmerült a kérdés, hogy ezek Milan saját lovai vagy a nép lovai voltak. Az egyik beadványban azt is olvasom, hogy az Ivo Lola Ribar Földműves Munkaszövetkezet tagjai egy „viharos ülést” tartottak 1949 májusában, ezen „ideges volt a hangulat”, és az is elhangzott, hogy a lóhasználat tulajdonképpen „egy elenséges aktus a Toza Marković Földműves Munkaszervezet irányában”. Milan nem az Ivo Lola Ribar, hanem a Toza Marković szövetkezetnek volt

tagja. Bonyolultak voltak a dolgok. A két környékbeli szövetkezet tagjai ismerték egymást – vélhetően egymás lovait is. Versenyársak is voltak. Sok volt akkoriban a munkaverseny. Szövetkezetek között is. Sok volt az értekezlet is. Lehet, hogy az Ivo Lola Ribar elkötelezett tagjai egy értekezleten arra igyekeztek rámutatni (és figyelmeztetni a szomszédokat), hogy Milan veszélybe sodorja a társszövetkezetet (és a nép javait is). Persze, az is elképzelhető, hogy más volt a kemény megbélyegzés célja. Az, hogy mutassák, hogy ellenségnek nyújt fedelet a vetélytárs Toza Marković szövetkezet – tehát kevesebb megbecsülést és tapsot érdemel, mint az Ivo Lola Ribar.

Egyébként az események színhelye egy bánáti falu volt. Az iratok szerint Taraš. Ez Becskerek és Törökbecse között van. Iskoláskoromban néha hallottam említeni. Volt egy osztálytársam, aki egy Tarašhoz közeli faluból jött. Vele sokszor beszélgettünk, nagyon valószínű, hogy meséltem neki Jan Bibijanról. Az osztálytárs Tarast mondott. Magyar a-val. Amikor a Magyar Nemzeti Tanácsnak esélye lett, hogy magyar helységneveket állapítson meg, nem a Taras, hanem a „Tiszatarrós” nevet választottuk, mint hagyományos magyar elnevezést. Egyébként Taraš vagy Taras nem jelent semmit sem szerbül, sem magyarul. A történészek szerint valamikor Tornus volt a neve, de ez a honfoglaláskor volt, és akkor nem falut, hanem mezőt jelzett a név. Árpád fejedelem Bojtának ajándékozta Tornust, a bolgárok ellen kivívott győzelem jutalmaként. Most, egy-két ezer évet gyorsan átugorva, elmondom még a színhellyel kapcsolatban, hogy a 2011-es népszámlálás szerint ezerkilenc ember élt ebben a faluban, és ebből nyolc magyar. Nem tudom, hogy ők nyolcan (ha ott vannak még) Tarast vagy Tiszatarróst mondanak. Néha elbizonytalanodik az ember. A per idején körülbelül kétszer annyi ember élt még a faluban, mint 2011-ben. Azóta a lovak száma is csökkenhetett.

Az ügyész szerint a néplovak elvitelével és használatával Milan megsértette az 1948 októberében meghozott, általános népvagyon, szövetkezeti vagyon és más társadalmi szervezetek vagyona ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvény 3. szakaszát. Ennek a szakasznak külön címe is van: *A társadalmi használatra rendelt magánvagyon ellopása, sikkasztása, jogtalan elsajátítása, megsemmisítése, megkárosítása és*

rejtegetése. A kijáró büntetés hat évig terjedő szabadságvesztés, esetleg hat évig terjedő kényszmunkával párosítva. Ide sorolták Milan cselekedetét is.

A vádirat pontosítja, hogy 1949. május 14-én Milan hazavitt a szövetkezetből két lovat, azzal a céllal, hogy megtartsa őket, és többé ne adja vissza a szövetkezetnek. (Egy helyen csak egy lovat említ az ügyész, de ez elírás lehet. Végigolvasva az iratokat egyértelmű, hogy mégis többről, két lóról van szó.) Az ügyész nem cáfolja, hogy ezek eredetileg Milan lovai voltak, de kifejti, hogy belépéskor ő átadta a lovakat a szövetkezetnek, tehát szövetkezeti lovak, azaz néplovak lettek.

Van még egy vádpont, mert 1949. május 14-én Milan mást is tett, nem csak lovakat vitt el. Ugyanaznap (valószínűleg már délután vagy este) Markov Milinko házában mondott el bűncselekménynek minősülő mondatokat. A vádirat szerint azt mondta, hogy a Toza Marković szövetkezet szétomlóban van, és hozzátette: „ha már mindenki kilép, lépünk ki mi is”. Ezzel – az ügyész szerint – megsértett egy másik törvényt is, mégpedig a Tiltott kereskedelem visszaszorításáról, tiltott spekulációról és gazdasági szabotázsról szóló törvény 5. szakasza 1. bekezdésének 15. pontját. Az 5. szakasz azzal indul, hogy szabotázsnek minősül minden cselekmény, melynek célja a népgazdaság érdekeinek megsértése vagy az állami gazdaságpolitika veszélyeztetése. Az első bekezdés (több bekezdés nincs is) példákat mutat tizenöt pontban.

Érdekelt, hogy mit nevesít a Milant érintő 15. pont, hogy a népgazdaság érdekei megsértésének, illetve az állami gazdaságpolitika veszélyeztetésének melyik válfaja van itt megfogalmazva; más szóval, hogy melyik fiókba helyezte az ügyész azokat az észrevételeket, melyeket Milan kifejtett Markov Milinko házában – vélhetően pálinka mellett. Miután elolvastam a 15. pontot, jogászként egy kicsit kiábrándultam, de aztán eszembe jutott, hogy most prózát írok, és itt jól is jöhet, mert talán poénközelbe visz a megfogalmazás. A 15. pontban ugyanis ez áll: „és más, az előző pontokhoz hasonló esetek”. Ezzel a törvényhozó hasonló szép börtönnapokat kívánt minden szabotőrjelöltnek.

Miután Milan lovakat vett birtokba, és még aznap pesszimista meglátásokat is közölt, pörögtek az események. Négy nappal a történetek után (má-

jus 18-án) már letartóztatták, június 3-án pedig vádat is emeltek. Milan ekkor 37 éves volt. A vádirat szerint földműves és írástudó, de autodidakta. Katonai szolgálatot is teljesített, de még a régi (háború előtti) Jugoszlávia katonaságában. A vádirat szerint K. Milan nő, K. Bojana férje. Most, hogy elolvastam minden ügyiratot (körülbelül tizenöt gépelt oldal), biztosabban mozgok, és ha már mozgok, a családi ügyvédi ösztönt követve, cáfolni igyekszem az ügyészt. Itt sem volt igaza. Milan nem volt nő. Igaz, a társnőjének nagyon hasonló – és szintén K-val kezdődő – vezetékneve volt, de mégis különbözött a két vezetéknevét (egy betű volt a különbség). Nyomot követve az is kiderült az iratokból, hogy Bojanának a lányneve indult K-val, utána felszedett még egy vezetéknevet, és ezt válás után is megtartotta. Milannal együtt élt, de nem kötöttek házasságot, nem vette fel a vezetéknevét. Egy bizonylatban, melyet a Toza Marković Földműves Munkaszövetkezet állított ki 1949. július 31-én – és melyet az apám a fellebbezési eljárásban használt –, az áll, hogy Bojana Milan „elvtársnője”. Az ítélet szerint pedig – melyet 1949. június 18-án hozott a becskereki Körzeti Bíróság – Milan és Bojana vadházasságban élnek, gyermekük nincs. Az ítéletet a szóbeli tárgyalás napján hozták meg.

Azt is látom, hogy korábban Bojana elvtársnő néhányszor bejött hozzánk az irodába. Ez május végén vagy júniusban lehetett. Ilyenkor a nagyobbik irodaszobában többször nyitva volt egy utca felé nyíló ablak, kívülről hétköznapi beszélgetések szűrődtek be, és így Bojana azt érezhette, hogy a jog világa, ahol most ül (véltetően frissen mosott szoknyában), nem vált el teljesen a valós világtól. Annál is inkább, mert a nyitott ablakon beszűrődő szavak közül a káromkodások voltak a legfelismerhetőbbek – mert ezeket mondták ki a lehangosabban (zömmel szerb nyelven, de néha magyarul is), és ezeket pontosan lehetett érteni az ablakon innen, akkor is, ha a kontextus az utcán maradt. Viszont amíg szemben ült az apámmal, ott volt Bojana előtt a falon egy más horizontot alkotó festmény, melyen azt látni, hogy hogyan adja át II. András az Aranybullát. Így nézett ki:

Ez talán tetszett is Bojanának – de úgy valahogy, mint Jan Bibijannak a Hold. Azon el lehetne töprengeni, hogy a Tiltott kereskedelem visszaszorításáról, tiltott spekulációról és gazdasági szabotázsról szóló törvény 5. szakasza 1. bekezdésének 15. pontja és az általános népvagyon, szövetkezeti vagyon és más társadalmi szervezetek vagyona ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvény 3. szakasza vajon szintén afféle más bolygóra tartozó valamik voltak-e Bojana szemében. Talán mégsem. Ilyen szavak ott pattogtak körülötte szövetkezeti értekezleteken is, és ha nem is értette, de felismerte őket. Ezek mégis idevalósi dolgok voltak akkoriban. De lehet, hogy az Aranybulla jobban tetszett neki.

Egyébként abban sem volt igaza az ügyésznek, hogy Milan lovat lopott volna. Elég sok ellenérv gyűlt össze. Ebben Bojana is segített. Őt az elején elbizonytalanította II. András jelenléte, de aztán, amint Milan és a szövetkezet felé fordult a beszélgetés, egyre inkább felszabadult. Kevesebbet nézett a falra, most már nemcsak egy nézelődő vendég, hanem résztvevő volt. Közös porondon mozgott az apámmal, és azt érezhette, hogy itt neki is vannak már releváns tapasztalatai. Ő egy olyan asszony, aki élet-

társát távlatba is tudja helyezni, és érveket is képes javasolni. Bojana szerint Milan jó ember és jó élettárs. Emellett ő is tagja a szövetkezetnek és a népnek is, tehát őt is megilletik a lovak. És ehhez még hozzá lehet tenni, hogy eredetileg az ő lovai voltak. Ezeket a jogi érveket az apám egy kicsit átfogalmazta. Segített továbbá az is, hogy Bojana elmondta, hogy belépéskor milyen egyezséget kötött Milan a szövetkezettel, hozzátéve, hogy ezt ki tudná tanúsítani. Milan azt kérte, hogy használhassa még saját céljaira a lovait – és ebbe a szövetkezet bele is egyezett. Arról volt szó, hogy Milan házat kezdett építeni a szövetkezetbe való belépés előtt, ezt folytatni akarta, és ehhez lovakra is volt szüksége, mert át kellett hordani az építődeszkákat Vološinovóról Tarašra. Közben sántított az az ügyészi feltételezés is, mely szerint Milan tartósan magánál szándékozott tartani/rejteni a lovakat. Ez azért sem volt valószínű, mert Milan itt egészen más helyzetbe került volna, mint P. Mária. Egy aranygyűrűt még el lehet valahogy dugni, de két lovat nem. Arra sem volt esély, hogy frissen vásárolt lovakként tüntesse fel őket, mert a tarasiak ismerték a lovakat.

Az első ügyvédi beadvány dátuma 1949. június 14. Ebben az apám csatolja Milan meghatalmazását, és javasolja, hogy a tárgyaláson hallgassák ki tanúként Mijatov Živa és Krstin Ivan tarasi szövetkezeti tagokat. Ők azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy Milan belépéskor megegyezett a szövetkezettel, hogy egy alkalommal maga fogja használni a lovakat. Így május 14-én egyezség alapján vitte el a lovakat, hogy azok deszkát szállítsanak – és ami még fontosabb, május 16-án vissza is hozta a szövetkezetbe mindkét lovat. (Míg az ügyész szerint azért vitte el a lovakat, hogy örökre megtartsa magának.) Mivel az apám ezen a ponton biztonságban érezte magát, a beadványban ott áll az is, hogy ha a bíróság akarja, elhívhatják a tárgyalásra tanúként még a szövetkezet elnökét is, mert minderről ő is tud.

Ezek után a bíróság megállapította, hogy Milan mégsem lótolvaj. Az ítélet szerint: „el lett vetve az a vád, mely szerint a »Milan« néven ismert K. Svetozar 1949. május 14-én a Svetozar Marković Toza Szövetkezettől a saját házába vitt két lovat, azzal a céllal, hogy magának tartsa meg őket.” Amikor ezt felolvasta a bíró, Milan mosolyoghatott a vádlottak padján, csakúgy, mint Bojana a közönségben, és csatlakozhatott a mosolyhoz

az apám is. De kesernyések lehettek a mosolyok, mert néhány perccel korábban a bíró azt is felolvasta, hogy Milan a szabotázs bűncselekményét követte el, amikor Marinkov Milenko házában azt mondta, hogy szétesőben van a szövetkezet, és hangsúlyosan hozzátette, hogy „ha már mindenki kilép, lépjünk ki mi is”. Az ítélet szerint Milan ezt azzal a céllal mondta, hogy Milenko kilépjen. Ebben szövetkezet-ellenes aknamunkát láttak. Majdnem merényletet. Milant egy év szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélték.

Nem tudom, mi járhatott Milan fejében, míg hallgatta a bírót. Lehet, hogy maga is megpróbálta a megfogalmazások kereteiben látni a történeteket, de így is kérdés maradt, hogy amit tett, az „elkövetés” volt-e. Megfordulhatott benne az a kérdés is, hogy egyáltalán történt-e igazából valamilyen ítéletközeli esemény. Ha Milan az apám mellett Pilinszky Jánost is felhatalmazza, eljuthatott volna a magyarázatig. Pilinszky ugyanis (igaz kicsit később) világosan rámutatott Milan helyzetének a lényegére a *Merénylet* című versében. (Ő nem pálinka közbeni szövetkezetellenes merényletre gondolhatott, de ez nem változtat a lényegen.) Pilinszky János szavai szerint:

*Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem.*

Egy búcsúvacsora kísértései

Milan esete azt mutatja, hogy a hagyományos vétkekhez kapcsolódó vélekedést nem könnyű új vétkekhez fűzni. Van ugyan bűnaromája a „háborús nyereszkedés”, a „jogtalan vagyongyarapodás”, az „általános népvagyon ellen elkövetett bűncselekmény” és hasonló vétekkifejezéseknek, de nem egyszerű az eligazodás, az emberekben gyakran elmarad a felismerés, hogy tényleg véték lenne, amit valaki a vád szerint elkövetett. Ha valaki a villamoson leszálláskor kirántaná egy néni táskájából a pénztárcát, és elszaladna vele, és ha ezután véleménykutatást folytatnának a nézőknél, feltehetően száz százalékot közelítené meg az a válasz, hogy ez véték volt. Esetleg ott lenne csak egy kis megoszlás, hogy ez lopás vagy rablás. De véték (pontosabban „háborús nyereszke-

dés”) volt-e Polinger házépítése a német megszállás alatt? És szabotázs volt-e Milan véleménynyilvánítása arról, hogy mindenki el fogja hagyni a Toza Marković szövetkezetet? Itt más eredményeket hozhatott volna egy közvélemény-kutatás. De ilyen kutatások nem voltak, és talán ezért lépegettek olyan magabiztosan az ügyészek.

Sok új vétek fogalmazódott meg a második világháború utáni első években, nem volt könnyű dolga a törvényhozóknak. Azért sem, mert zömmel tollal kellett fogalmazni. Írógépe csak a munkacsoportnak volt, egyes bizottsági tagoknak nem. A gépek gyakran a német megszállók által hátrahagyott írógépek voltak, több szerb betű hiányzott róluk. Más tárgyak is hiányoztak az alkotóasztalról. Nem volt még golyóstoll. Nemigen volt ásványvíz sem. Jogászok akadtak az asztal körül, de nem voltak többségben. Török kávé volt. Az ásványvizet is könnyebb volt helyettesíteni. Léteztek artézi kutak az utcán (Becskereken is, Belgrádban is), és akkoriban több volt a bizalom abban a vízben, amit a kútról hoztak vödörrel, mint ma abban, ami a vízcsapból folyik. A jövőben is nagy volt a bizalom. Győzelem után ez nem logikátlan. Viszont a győzelem sodrásában sok törvényalkotó inkább azon dolgozott, hogy tovább diadalmaskodjon, mint hogy fogalmazzon. Az első törvények a legyőzöttek felé irányultak. Megszületett az ellenséges vagyon elkobzásáról szóló törvény. Egy másik törvény szerint büntetést vont maga után a háborús nyereszkedéssel szerzett vagyon. A részleteket gyakran nem töprengés, hanem lendület taszította a törvénytövegbe. Így ellenséges vagyonnak minősült minden helyi német vagyona is (kivéve azokét, akik a partizánok soraiban harcoltak). Úgy tudom, voltak többen a törvényhozók között, akik azt hitték, hogy ha egyszer verve van a fasizmus, verve van a kapitalizmus, akkor most már a rossz tulajdonságok is verve vannak. Csak a régivel kell leszámolni, utána már csak jó tulajdonságok lesznek. Ha Musil néhány évvel tovább él, és netán ott lett volna a törvényhozók között török kávé kortyolva és nézegetve egy-két asztalra tett radikális jövőképet, jó és rossz tulajdonságok új megfogalmazásait, valószínűleg más jutott volna eszébe, mint a harmincas évek elején. Most arra figyelt volna fel, hogy nemcsak tulajdonságok nélküli embert, hanem ember nélküli tulajdonságokat is lehet a jövőben látni. De közben az éppen

legyőzött múlt mellett egyre inkább érzékelhetővé kezdett válni az alakuló jelen is, és mind többen észrevették, hogy van még teendő. Szaporodtak a példák, melyek mutatták, hogy továbbra is vannak emberhez és nem elvekhez kapcsolódó tulajdonságok, és léteznek kísértések a győzelem utáni helyzetekben is. Lehetett ezt azzal magyarázni, hogy ez még a régi világ hozadéka, de valamit így is tenni kellett, mert – akármilyen ihletés is volt mögöttük – megjelentek új lopásképletek.

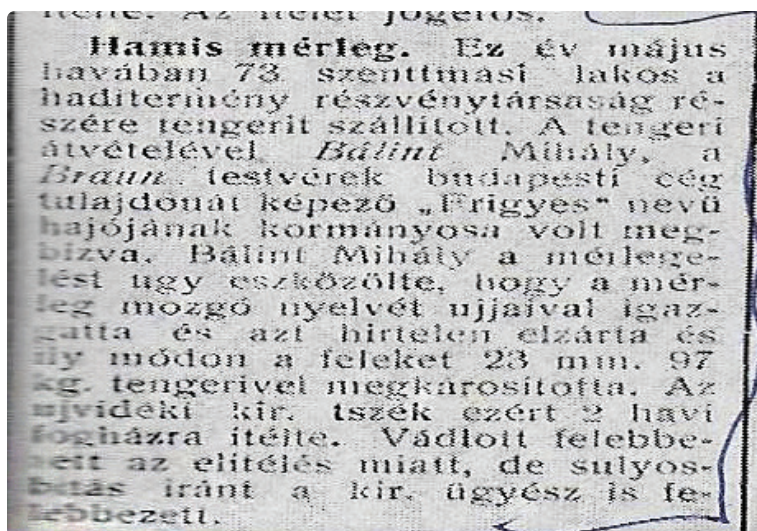
Közben, ahogy színre léptek új törvények és új ítéletek, voltak, akik azt vélték felfedezni, hogy most háttérbe szorul a szakértelem. Igaz, volt olyan gyanakvás is, hogy csak az osztályharc vesztesei kötik az ebet a karóhoz a szakértelem leple alatt. Annak idején (1947-ben) Bibó is igyekezett megfogalmazni ezt a helyzetet. Az *Értelmiség és szakszerűség* című írásában mondja, hogy „egy olyan társadalom vitázik, melyben emberek, pártok és osztályok között heves pozícióharc folyik, és ebben a pozícióharcban lényeges és döntő fegyver egyrészt a szakszerűségre való *hivatkozás*, másrészt az a *gyanakvás*, mely ezt a hivatkozást fogadja”. Ez így valahogy lehetett Magyarországon is, Jugoszláviában is, de nem tudom, hogy Bibón kívül hányan tépelődtek ezen. Sietni kellett, és a sietséget azzal lehetett magyarázni, hogy közérdekből sietünk, és eközben nem illik nézelődni.

A feladatok nem voltak egyszerűek. Már csak azért sem, mert, ahogy halad a történelem, egyre árnyaltabb és bonyolultabb változatai alakulnak a vétkes vagyonszerzésnek.

Valami távlatot keresve, ismét megemlítem az *Újvidéki Napló* 1916-os karácsonyi számát. Most ide is teszem a címloldalt.

A 4. oldalon van egy cikk a tisztességtelen vagyonszerzésről *Hamis mérleg* címmel.

Szóval az történt, hogy Bálint Mihály hajókormányos, aki átvette a kukoricát, ujjával igazgatta a mérleg nyelvét, így kihatott az eredményre, és tisztességtelen úton jutott 97 kilogramm tengerihez. Elég egyértelmű volt a helyzet. Az újvidéki bíróság el is ítélte Bálint Mihályt (kéthavi fogházra). De aztán, ahogy lendületesen fejlődött az emberiség, sokkal nehezebb lett megállapítani, hogy mi is a tisztességtelen. Itt most egy nagyobb ugrást teszek. 2012-ben Ivey úr (a keresztnévét azért hagyom ki, mert az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bírósága is kihagyta) egy kaszinóban játszott – sok sikerrel. Az ujjával nem ért oda semmihez, de előnybe került a többi szerencsejátékoskal (és a kaszinóval) szemben. Ivey azzal érvelt, hogy amit tett, az nem csalás (mérleg nyelvének az odébb lökése vagy hasonló beavatkozás), hanem „egy teljesen legitim előny bevetése”. A szerencsejátékban, melynek *Punto Banco Baccarat* volt a neve, részt vett egy hölgy is, csak őt nem Bojanának hívták, hanem Cheung Yin Sunnak. Hivatásos szerencsejátékos volt, és játékostársa Ivey úrnak. Együtt próbálkoztak.

Ivey úr egyébként 7,7 millió fontot nyert a kaszinóban. Így nem csoda, hogy az ügye a Legfelsőbb Bíróságig is eljutott. Lord Hughes fogalmazta meg az egyébként egyhangú ítéletet. Arról volt szó, hogy Ivey úr többet volt képes látni, mint bárki más a kaszinóban. Biztosan jóval többet, mint e sorok írója, és azt is megkockáztatom, hogy többet, mint bármelyik olvasó. A kártyák hátlapján a legkisebb, milliméternél is kisebb eltéréseket is képes volt észrevenni. Vannak mintázott kártyák („patterned cards”). A kaszinó ilyeneket használt. Ezek a minták a hátlapon nem mindig teljesen szimmetrikusak, és nem ugyanolyan távolságra vannak minden kártyán a lap szélétől. Szóval akinek sólyomszeme van, és nagyon érti a szakmát, a hátlapjáról is fel tud ismerni egy kártyát. Emellett Ivey úr és Sun kisasszony rávették a krupiét, hogy úgy tegye le egymásra vagy egymás mellé a kártyákat, hogy látszódjon a hátlapnak az a része, mely eligazításként szolgált. Tehát nem fordította meg senki sem titokban a kártyákat, nem szabálytalan kártyákat tettek az asztalra, nem csempészték hamis kártyát a többi közé, csak alkalmat kapott Ivey úr egészen kivételes felismerőképesége. Az volt a kérdés, hogy ez tisztességtelen (dishonest) hozzáállás-e – mert ha igen, akkor csalásnak minősíthető. Izgalmas pillanatok lehettek a kaszinóban. Megpróbálom elképzelni, de nehezen megy. Genting Casinos volt a helyszín neve, de ezzel a színtérrel csak a bírósági ítéletben találkoztam. Tulajdonképpen csak egyszer voltam életemben kaszinóban. Ez Las Vegasban volt. Egy ismerősömet látogattam meg, mert egy konferencián voltam Las Vegastól nem messze (amerikai mércével mérve nem messze). Úgy éreztem, hogy nem elmenni kaszinóba – ha már Las Vegasban vagyok – valami olyasmi, mintha Pisában lennék, és nem mennék el megnézni a ferde tornyot. Szóval elmentem, de nem sokra emlékszem. Félhomály volt a termekben, feszültséget lehetett érezni. Néha morajlás hallatszott, de csak találgatni tudtam, hogy minek okán. Feltehetően feszült csend és morajlás váltakozhatott Ivey úr lépései nyomán is.

Az ítélet egyébként 27 oldalas. A bírósági forgatókönyv más, mint Bálint Mihály esetében. Ivey úr nem vádlott volt, hanem felperes. A kaszinót perelte, mert nem fizették ki neki a megnyert 7,7 millió fontot. A kaszinó szerint azért nem, mert csalt. Az volt a kérdés, hogy valóban csalt-e.

A bíróság azt elemezte (igen részletesen), hogy tisztességtelenül járt-e el, mert ez feltétele annak, hogy csalást lehessen megállapítani. Az ítélet 48. passzusa mutatja, hogy igen bonyolult dologról van szó. A bíróság szerint a tisztességtelenség (dishonesty) nem egy definiált fogalom. Lord Hughes szavai szerint: „Ellenkezőleg, olyan, mint az elefánt, melyet találkozáskor inkább a felismerés jellemez, mint egy definíció.” Tehát látom, hogy elefánt, akkor is, ha nem tudom definiálni, hogy milyen állatfajta. A végén a bírák mégis tisztességtelen magatartást ismertek fel. Az ítéletet 2017. október 25-én hozták. Ivey nem kapta meg a 7,7 millió fontot. Ezután azt mondhatnánk, hogy Ivey úr is azt tette, amit Bálint Mihály, csak másként. És a jogászoknak is másként kellett bogozniuk a szálakat. De most visszatérnék egy olyan korszakba, mely nem körülbelül száz, hanem körülbelül harminc évvel a mérlegmanipulálás után alakult. A fejlődő új szocialista Jugoszláviában is sok dilemma jelentkezett azzal kapcsolatban, hogy most az új helyzetben mi a tisztességtelen, és mi a csalás. Többször sikerült jelszavakkal feloldani a töprengést, de nem mindig egészen. Aztán megjelent az a kérdés is, hogy hogyan lehet megőrizni a korábban jogtalanul szerzett, majd elkobzott vagyont, vagy olyan vagyont, melyből valakinél az új mércék szerint feleslegesen sok volt, és ezért be kellett szolgáltatni.

Ezzel kapcsolatban most egy becskerek-i ügyre térek, mely 1949-ben folyt. A háborús nyereszkesedők haszna (vagy vélt nyereszkesedés haszna) ekkor már javarészt az államkasszát gazdagította. Ez nem kevés pénz volt (akkor sem, ha Polingernek a végén mégsem kellett fizetnie). Állami kezekbe kerültek az ellenséges vagy felesleges vagyonnak minősített birtokok és vagyontárgyak is. Ezt őrizni kellett. Aztán megalakult a Tiltott Kereskedelem és Tiltott Spekulációt Visszaszorító Bizottság, ennél is gyűlt vagyon, és ezt külön bizottsági raktárakban őrizték. Akik őrizték, azok jórészt büszkén viselték az antifasiszta jelzőt – de ezek is emberek voltak. Felvetődött a kérdés, hogy lehet-e új, zömmel kommunista eszmékkel vagyoni ingereket hatástalanítani. Ezt a próbát kellett, hogy kiállja egy másik Milan is – I. Milannak hívták. (Most, hogy ezt a nevet leírom, kerülve, hogy teljes vezetéknévem írák, felötlik, hogy lesz olvasó, aki első Milánt fog olvasni. Ez téves lenne. I...vić Milanról van szó, aki azért nem első, mert nem király,

hanem becskerekai tisztviselő volt – és azért sem, mert ebben a prózafejezetben ő nem az első, hanem a második Milan nevű szereplő.)

Mozgalmi háttérrel Milan már huszonnégy éves korában főnöke lett a becskerekai Népbizottság mellett működő Gazdasági Felügyeletnek. Ez a felügyelet őrizte a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Szpekulációt Visszaszorító Bizottság összegyűlt vagyonát is. Tehát elvben Milan mindenképpen tisztességes volt. De 1949. május 14-én mégis letartóztatták. Fontos nap volt május 14-e a becskerekai vagy Becskerek-közei Milanok számára. K. Milan ezen a napon vitt el lovakat a szövetkezetből, és ezen a napon fejtette ki nézeteit a Toza Marković szövetkezet sorsáról. I. Milant pedig ezen a napon tartóztatták le néhány héttel korábban elkövetett cselekményekért. K. Milan ellen június 3-án, I. Milan ellen pedig június 6-án emeltek vádat. Az utóbbi egy közös vádirat volt hat vádlott ellen, ezek között I. Milan volt a harmadrendű vádlott, és az apám volt a kirendelt védője.

Amint olvasom az iratokat, látom, hogy a negyedrendű és hatodrendű vádlottak esetében a vagyoni egyensúly gyorsan helyreállt. A negyedrendű vádlott (S. Miroslav) a Városi Népbizottságban volt tisztviselő, el-látással és beszerzéssel foglalkozott, és Ž. Svetolikot (a hatodrendű vádlottat) érdemén felül látta el egy malaccal, némi ellenajándék fejében. Ez a malac tulajdonképpen a Jugoszláv Állami Vasutakat illette volna meg. Meg lett azonban állapítva már az első szóbeli tárgyaláson, hogy a vádlottak utólag átadtak a Jugoszláv Állami Vasutaknak „egy hasonló súlyú malacot”.

Azt mondhatná az ember, hogy mégsem lett egészen új világ. Ezt más színtereken is tapasztalni lehetett – például táncparketten. Tény, hogy 1949-ben a tánctermekekben új vezér képe függött a falakon, de a lányok dereka a kommunizmus első éveiben is körülbelül ugyanolyan volt, mint néhány évvel korábban a fasiszta megszállás alatt, vagy körülbelül tíz évvel korábban a Jugoszláv Királyságban. Voltak zenészek is, akik több rendszerváltás után is a pódiumon maradtak. És már majdnem öt év telt el háború nélkül. Ott lobogott körülöttünk sok új jelzés, de a jelentések néhol módosulni kezdtek. A becskerekai városháza mellett egy drótkerítésen tábla függött, és rajta egy odafestett felirat, mely néhány éve nyugalomteremtés céljából került oda: „Проверено мин нет”.

Ezt még az orosz katonák írták ki, jelezve, hogy „Ellenőrizve, akna nincs”. Magam is emlékszem erre a feliratra. Több helyen láttam. Néhol – figyelembe véve Becskerek összetettségét – latin betűkkel: „Provereno min njet”. 1944 végén ez azt jelezte, hogy fellélegezhetünk. 1949-ben már voltak, akiket zavart, mert ezt olvasva önkéntelenül is vissza kellett fordulniuk a háború felé.

Aztán itt volt maga a becskerei városháza is. Ez egy monarchiabeli épület, boltíves bejáráttal, tágas és díszes tanácsteremmel, hagyományos tekintélyt jelző irodaszobákkal és előszobákkal. Itt rendezkedett be az új városi hatalom. Szemben a katolikus templom állt. Az újságokban pedig, melyek több előszobában ott heverték egy kisasztalon, lendületes mondatok voltak olvashatók. Olyanok, mint amilyeneket most egy *Magyar Szóban* olvasok, mely abból a korból maradt meg. Az egyik cím szerint: „Nem engedhetjük meg, hogy vallásos szertartások végzésének öve alatt politikailag mérgezzék az ifjúságot”. Ennek az írásnak az egyik alcíme szerint: „Legyenek a kommunisták a legjobb diákok”. Ebben a helyzetben több szemszögből is nézhették a templommal szemben álló városháza helyiségeit és tárgyait az új tisztviselők, akik egyszersmind az új meggyőződések oktatói is voltak. Apám egyik kollégája mesélte egyszer, hogy valamelyik népbiztos elrendelte, hogy az ő felügyelete alatt álló irodákból dobják ki a túl díszes bőrfonatos székeket. Véleménye szerint ezek osztályellenes székek voltak. Radikális kidobás mégsem következett, mert az is felötlött, hogy ezek most már a népvagyonhoz tartoznak, melyet nem szabad elherdálni. Így csak a folyosóra rakták ki a díszes székeket. Aztán valamennyi idő után mégis visszakerültek. Vagy egy előszobába, vagy egyenesen valamelyik népbiztos íróasztala mögé.

Azt nem tudom, hogy milyen szék állt I. Milan íróasztala mögött. A vádirat erre nem tért ki. Az ügyész azt hozza fel, hogy a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Szpekulációt Visszaszorító Bizottság raktárát Milan inkább dézmálta, mint felügyelte. Ebben a raktárban beszolgáltatott vagy elkobzott élelmiszer is volt. Egy más ügyiratban a „fasiszta élelmiszer” megjelölést látom. Ugyanez a fasiszta liszt, kolbász vagy cukor később népi élelmiszer lett, amikor más raktárba került.

Az újonnan elraktározott élelmiszert I. Milan több esetben nem a rá-szorulóknak, hanem a Kereskedelmi Felügyelet alkalmazottainak vagy azokhoz közel állóknak osztotta (igaz, nem ingyen, de áron alul). Maga is részesedett politikailag alkalmatlan eredetű (és ezért elkobzott vagy beszolgáltatott) élelmiszerben. Az ügyész szerint pontosan „3 liter pálinkát, körülbelül 160 tojást, 6 kiló lisztet, 3 kiló zsírt, 11 kiló cukrot, 11 kiló szárított húst, és satöbbit” vásárolt magának, visszaélve hivatali pozíciójával. Ezzel egy friss törvényt sértett meg: az 1948 októberében életbe lépett Hivatali kötelesség megsértése elleni törvényt, pontosan ennek a 3. szakaszát.

Ezután következik a legsúlyosabb vád – és most jutok el a címben jelzett búcsúvacsoráig. Az ügyész szerint I. Milan nemcsak kedvezményes áron vett birtokába élelmiszereket, hanem ingyen is. Amikor 1949 tavaszán elhagyta az egyik hivatali posztját, hogy egy lépcsővel feljebb lépjen, búcsúvacsorát szervezett. Ebben részt vett számos hivatali munkatársa, akik ezzel tettestársakká váltak. A vacsora a városházán volt, egész közel a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Spekulációt Visszaszorító Bizottság raktárához. Vélhetően a folyosón ünnepeltek az irodákból kihozott asztalkák körül állva és mozogva. Az is valószínű, hogy közben hazafias dalokat is énekeltek. Ahogy fokozódott a hangulat (és csökkent a rendelkezésre álló étel-ital), a raktár felé fordultak I. Milan irányításával, és elhoztak 15 liter pálinkát, 15 liter bort, 100 tojást, 2 kiló vaját és 7 kiló lisztet. Ezúttal ingyen. A részletek azt mutatják, hogy egy konyha is folytatólagosan működhetett a búcsúesemény alatt. A borosüvegeket feltehetően ládában hozták a raktárból, és rátették egy osztályellenes székre (talán a folyosón, ha ott állt még a szék, de lehet, hogy egy előszobában). Sok minden jött lendületbe a háború után. A fasiszmus tagadása és az ehhez kapcsolódó jóézés, az osztályöntudat, új irányban fejlődő bizalmak. De az alakuló friss magabiztosság néhol törvényes kereteken túllépő mozgást is ihletett. (Búcsúvacsorákon különösen.) Korrupció is jelentkezett, bár mondhatnánk, hogy ez még gyakornoki státusban ténykedő korrupció volt. Megmaradtak régi ösztönök is az új színtereken, mert vannak ideológiákat és reformokat túlélő ingerek. Akadályozni sem mindent lehet. Ahol előrelátható, hogy hogyan támadják más

bőségét – mondjuk háremeknél –, ott jóval könnyebb célirányos megelőzést eszközölni az örökkel szemben, mint a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Szpekulációt Visszaszorító Bizottság raktárának őrei esetében.

A vádirat szerint „I. Milan, mint hivatalos személy olyan cselekedeteket hajtott végre, melyeket nem a hivatal igényei ösztönöztek, hanem a hivatal iránt tanúsított kártevő magatartása és haszonleső indítékai”. Ezáltal bekövetkezett „az állami hivatal szabályos működésének súlyosabb megzavarása”. – És ez szóról szóra az, ami ott áll a Hivatalos kötelesség megsértése elleni törvény 3. szakasza második bekezdésének első mondatában. Ezért a cselekedetért 12 év szabadságvesztés és kényszerszolgálat volt kiszabható. Ezen a ponton mintha még nem húzódott volna vissza a háború alatt közénk toladó aránylítás (vagy aránytévésztés). Hogy tovább fűszerezze a vádakat, az ügyész még hozzátette, hogy I. Milan társaival egy alkalommal éjszaka dorbézolt az irodában, éspedig raktárból elsajátított pálinkával.

Az iratok nem teljesek, de ott van egy jegyzőkönyv az első szóbeli tárgyalásról, melyen meghallgatták I. Milant és a többi vádlottat. A dátum lemaradt. Az van csak feljegyezve, hogy I. Milan meghallgatása után 5 perc szünet következett, hogy 14 órakor fejeződött be a tárgyalás, és hogy a következő szóbeli tárgyalás június 20-án lesz. Tehát ez a tárgyalás, melynek a jegyzőkönyve a kezemben van, június második hetében lehetett. Minden valószínűség szerint 1949-ben már volt dorbézolás a városházán. Volt korábban is. A néptisztviselők feltehetően egymás vállát átkarolva daloltak, pálinkáspoharat tartva szabadon maradt kezükben. A pezsgőüvegből kipattintott dugó nem ütközött a plafonba, mert magas boltívek voltak. Ha több elvtárs és pálinkáspohár került egymás mellé, lehet, hogy közös esküt is tettek (dalban): DRUŽE TITO MITI SE KUNEMO DA SA TVOGA PUTA NE SKREČEMO (TITO ELVTÁRS, ESKÜSZÜNK NEKED, HOGY AZ UTADRÓL NEM TÉRÜNK LE). Aztán valami letérés talán mégis alakult, ha az esküt tevők mellett egy csinos elvtársnő haladt el és valamelyik dalnok megpaskolta a fenekét. Ezt tette Milan is? Szerinte nem. Határozottan tagadta, hogy éjjel dorbézoltak volna a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Szpekulációt Visszaszorító Bizottság raktárból elorzott pálinkával. Milan szerint nem éjszakai lumpolásról volt szó, ha-

nem csak egy koccintásról a munkaidő lejárta után. A pálinka valóban a bizottság raktárából származott, de fizettek érte. (Érdekelne, hogy mikor és hogyan, de erre nem tér ki a vallomás.)

A lényeggel (a búcsúvacsorával) kapcsolatban csak egyes tételek lettek vitatva. Milan szerint nem 15, hanem csak 5 liter pálinkát vettek el a raktárból, nem 15, hanem csak 10 liter bort, nem 100 tojást, hanem „bizonyos mennyiségű tojást”, nem 7, hanem 5-6 kiló lisztet.

Nem tudom, hogy a következő, június 20-i tárgyaláson szóba került-e (és vitatott volt-e) az a vádpont, mely szerint Milan más vádlottakkal együttműködve hivatalnokoknak és azokhoz közel álló személyeknek kedvezményes áron adott ki élelmiszert a raktárból. Lehet, hogy Milan és az apám esélyt láttak a „közel álló személyek” megjelölésben. Itt én is érzek egy kis mozgásterületet. Fel lehetett vetni a kérdést, hogy tényleg korrupció volt-e pálinkát, lisztet és zsírt árulni ezeknek az embereknek. Hivatalnokok rokonai voltak? Vagy más módon közeli személyek? Vagy mégsem volt igazán közeli kapcsolat? Milyen közeli az igazán közeli? Hogy ki volt hivatalnok, az ott állt a bíróság elé terített listán. De a „közel álló személyek” azonossága nem volt egy mindenki számára egyértelmű felfedett kártyalap. Az iratokban csak az állt, hogy vevő. Közelséget mutató magyarázat nincsen. Lehet, hogy az ügyész korábban együtt látta Milant a korzón valamelyik kedvezményezett vevővel. Az is lehet, hogy az ügyész itt úgy valahogy igazodott/találgatott, mint ahogyan Ivey úr fürkészte és érezgette a kártyák hátlapját. De lehet, hogy egy kicsit manipulált is (amint Bálint Mihály tette a mérleg nyelvével).

Milan esetében az ügyész egy év és hat hónap kényszermunkával járó szabadságvesztést ért el. 1949. július 21-én mondta ki az ítéletet a becskeréki Körzeti Bíróság. Ivey 7,7 millió font sikert ért el, de ebből semmit sem kapott. Az ügyész sikeréből nem tudom, hogy pontosan mennyi valósult meg. Hat hónap biztos igen. 1949. november 23-án kegyelmi kérvényt nyújt be az apám a feleség, Natalija nevében. Milan május 14-e óta volt fogházban, így novemberben már lejárt a másfél éves büntetés egyharmada. Kegyelmi kérvényben már nem lehet vitatni, hogy el lett-e követve a bűncselekmény. De egy kegyelmi kérvényt olvasva többet lehet megtudni arról, hogy ki is volt az elkövető.

Látom azt is, hogy Natalija, Milan felesége, a NAMA-ban volt elárúsítónő. A NAMA a Narodni Magazin (azaz Népraktár) rövidítése. Tulajdonképpen egy áruház volt a főutcán, melyet akkoriban Tito Marsall utcának neveztek. Korábban a Daun családé volt az épület, aztán változások jöttek, következett a NAMA. Ez volt az az áruház, ahol az embernek esélye volt olyasmit is venni, ami máshol nem volt kapható Becskerekben. Ma egy elhagyott épület. Amikor létrejött a NAMA, a becskerekiek zömmel még Daun-épületnek vagy Daun-palotának nevezték. Ma, amikor már nincsen benne NAMA (ablakok sincsenek, tető sem), a tájékozott és emlékekkel rendelkező becskerekiek NAMA-nak hívják. Változnak az emlékezetek. Kíírva most az van, ami a NAMA után következett, de szintén nincsen már, és az emlékezetben sem igazán ragadt meg: Робна кућа Београд (Belgrád áruház). Nem tudom mi lesz, ha majd új emlékezetek jönnek.

Szóval itt dolgozott Natalija. Novemberben, a kegyelmi kérvény beadásakor szüneteltetett munkaviszonya volt, mert két hónappal korábban egy lánya született – Svetlana. Volt még egy másik lányuk (Mira), ő két-

éves volt 1949 novemberében. A kegyelmi kérvény szerint nagy szükség lenne ebben a helyzetben egy férjre és apára. Aztán le van még írva, hogy Milan munkáscsaládból származik, és a sajnálatos hibák kivételével lelkes tudattal végezte a feladatait. A bírósági eljárás során az is világossá lett téve, hogy őszintén bánja, amit tett. Számára már az erkölcsi elítélés is nagyon kemény büntetés volt, mert ő mindig azon igyekezett, hogy példaképe legyen másoknak. A jövőben igyekezni fog, hogy elkerüljön minden hibát.

Ezt a kislopásokról szóló fejezetet Robert Cicale-lal, az Amerikai Jogász-egylet tagjával kezdtém, aki érzelmi okokból lopott bugyit, és a védelme lényegében bűnbánásra szorítkozott. I. Milan esetében valamivel bonyolultabb volt a helyzet, voltak vitatott részletek és minősítések, de néhány vádpont esetében itt is csak a bevallás és a bűnbánás maradt az egyetlen enyhítést megcélzó stratégia.

Nem tudom, mit tettem volna, ha bíró vagyok Cicale ügyében. I. Milant közelebbről látom – azért is, mert mindketten becskerekiek vagyunk. Az is lehet, sőt nagyon valószínű, hogy a feleségével, Natalijával többször találkoztam, amikor az ötvenes években a NAMA-ban vásároltam, csak akkor nem tudtam a nevét. A másfél év kemény büntetés volt ahhoz képest, amit Milan tett. Igaz, az alkalmazott 3. szakasz második bekezdése szerint 12 évet is ki lehetett volna szabni. Olvasva az ügyirat végén az ügyész nevét, úgy rémlik, hogy később magam is megismertem. Ha ő volt az, akire gondolok, akkor valamivel idősebb volt, mint az apám, kopasz, korábban is ügyész, és a bíróság épületében a folyosón sem mosolygott. Határozott ember volt. Sokan mások is. A fasiszmus legyőzése után alakult egy olyan érzés is, hogy az új lendülettel most már mindent meg lehet oldani. Azt is, hogy teljesen és véglegesen elijedjen a korrupció. Ez mégsem jött be. Léteznek ideológiabiztos emberi gyarlóságok.

Egy másik oldalról nézve a dolgokat, eszembe jut az is, hogy 1949-ben még ott voltak a kötelező beszolgáltatás kíméletlen szabályai. Voltak, akik egy-egy évben nem is termeltek annyi, amennyi az előírt „kötelező felesleg” volt. Vásárolniuk kellett, mondjuk lisztet, hogy eleget tegyenek a kötelező beszolgáltatásnak. Sok ilyen ügyet találtam az iratok között. Arra is emlékszem, hogy egyszer hívatlanul benyitottam az irodába,

mert előző este ott felejtettem egy kirakókockát. Tízéves lehettem. Az íróasztal előtt a széken zokogott egy asszony. Az apám rögtön felállt, megfogta a kezemet, elhúzott az ajtóig, és kitessekelt az irodából. Nem próbáltam visszamenni. Ebédnél aztán szóba került a zokogó asszony. Apám mesélte az anyámnak és a nagyapámnak, hogy a parasztasszony azt panaszolta, hogy a kötelező beszolgáltatás után nincs mit ennie a családnak. Gondolkodom, hogy a beszolgáltatók hogyan érezhették magukat, ha értesültek róla, hogy az elvett lisztet most a huszonnégy éves Milan búcsúvacsoráján fogyasztják. Érthető módon, ők is lendületesen gondolkodtak, és nem a tettel arányos, hanem minél magasabb büntetést vártak és kívántak. Az arányok a győzelem (vagy rendszerváltás) után sem kerülnek főszerepbe. Arányhívőknek eddig még nem sikerült mozgalmat szervezni – és kérdés, hogy sikerülni fog-e. Addig is, hátszél nélkül okoskodva azt mondanám, hogy a letöltött hat hónap szerintem inkább sok volt, mint kevés. Én szabadon engedtem volna Milant.

KIHALÁSZOTT ARC II.

(2019, TALÁLT, FESTETT FA, 23,5×12,8×13,8 CM)

BALÁZS ATTILA

Az örök határ felé

(Kutyablúz)

Az az igazság a Pest irányába közlekedő Ivo Andrić nemzetközi gyorsaság kapcsolatban, hogy néha annyira lelassul, hogy mintegy hátracsúszik, és akkor ismét áthaladhatunk azokon a pontokon, amelyeken már áthaladtunk. Természetesen ennek is megvan a maga előnye, főleg ha közben írni próbálunk. Így például hiába hagytuk el Kishegyest és jelentős részében kúszónövénnel befutott, régen még életjeleket adó, jelenleg szellemlakszerű állomását, most megint Hegyes felé tempózunk – erős kifejezéssel élve, persze. Néha nagy rángással, alapjában véve mégis kellemes ringással a monarchiabeli, mára hullámossá alakult vágányon. (Ondolált sínek.) Efelé a mintegy ötezer lakost számláló vajdasági település felé tartunk hát, hogy talán kissé jobban szemügyre vehessük. Esetleg méltóbb említést tegyünk róla, ha eddig nem sikerült eléggé méltót. Mali Iđošról, amelynek főképp magyarokhoz szóló, de ilyen szempontból természetesen nem kizárólagos egyoldalúságú, Dombos Fest nevű fesztiválját sikerült aránylag visszhangossá tenni az anyaországban is, ám valamilyen csoda folytán az északi irányból érkező vonat ugyanott nem áll meg, csak a délről befutó. Hogy esetleg egy-két ember leszálljon, fel általában senki. Nos, hogy a megállásnak ez a felettébb furcsa rendje milyen megfontolásból formálódott ilyenre, arra maga a kalauz is csak határozatlan vállrándítással tud válaszolni. A megpendített téma szemmel láthatóan egyébként is eléggé periférikus helyet foglal el az ő máson tépelődő gondolatvilágában. Mintha ilyenkor nem is szerény személye lenne a kalauz, aki mégiscsak valamiféle magyarázattal szolgálhatna. Simán hárít, aztán megy tovább, amint megállapította, hogy

ezt a jegyet, bizony, már Újvidékről eljövet kilyukasztotta (finomabban: kezelte). Utána szinte csak elsuhanó hamleti árnyként lehet érzékelni őt. Van itt egy felüljáró – mondanám türelemmel és némi bujkáló daccal tovább –, amelyet *Fekete hídnak* neveznek, vagy írják így is, hogy Fekete-híd. Ha jobban belegondolunk, Andrićnak a híres, Drinán átívelő hídját is egész nyugodtan lehetne a történelem koromrétegétől jócskán feketének látni, a hegyesi viszont konkrétan ezt a nevet is viseli. Fekete. Tulajdonképpen egy vasúti felüljáróról van szó, tehát nem is igazi hídról, a lényeg azonban: sokan úgy tudják gyászos elkereszteléséről, hogy azt az első világháborúból visszatérő magyar honvéd katonák egyik kontingensének tragikus esete eredményezte. Mindazokénak, akik nem fértek be a vagonokba, azért aztán a vonat tetején helyezkedtek el, mint Indiában szokás, úgy viszont Kishegyesnél lesodorta őket az alacsony konstrukciójú építmény. Tízüknél is többet, akik ma a hegyesi temetőben fekszenek vallatóra foghatatlanul. Persze, cáfolói is vannak a történetnek, akik szerint ez csupán mintegy írói babérokra pályázó áltörténelmi humbug, mert egy civil szerencsétlenség áldozatai lettek elhantolva ugyanott. – Nem célja ennek az írásnak e tárgyban sem megkísérelni igazságot tenni, mert nem is teheti, a holtak pedig itt is hallgatnak.

Mélyen.

Lakat van a szájukon, akárcsak a porcelán nippekhez hasonlóan törékeny kis Babának, akinek egykor arra valahol beljebb vagy kijebbe, mindenesetre a vasúttól távolabb valamiféle kastélyszerűséget épített az édesapja. Szegény sápatag lánya azonban nem élvezhette sokáig, mert valamiért korán kellett távoznia az élők sorából. Valószínűleg torokgyíkba halt bele, még mielőtt a felsőbb ablakok egyikéből leereszthette volna hosszú haját arra vetődő daliás megmentőjének. (Csírájában elfojtott hegyesi Rapunzel-mese, happy end nélkül.)

Erről a néhol dombos, ám többnyire inkább csak lankás vidékből kimagasló, a környező szántóföldek harmóniáját megtörő, elsőre nehezen megfeythető romról, amelynek szembeötlőn mindössze némi toronyszerű része maradt meg, a pusztá találgatásnál jóval megbízhatóbb adatok érhetők utol manapság. Hol? Hát, például a délvidéki sajtó tudtunkkal hiánytalan mindent-felöleléssel nem létező archi-

vumában. Eszerint megálmodója és felépítője – a szabadkai *Hét Nap* egyik 2005-ös cikke szerint, amely Baba-laknak nevezi – Pecze Ferenc kishegyesi földbirtokos volt, ezért hívják a helybeliek Pecze-kastélynak ma is. 1923-ban készült el, de hosszabban, akár nemzedékeken át nem használták a tulajdonosai, mert nem is használhatták, köszönhetően a történelem gyakorta durva faultokkal tűzdelt játékká fajuló szeszélyeinek és szükségszerűségeinek egyaránt.

Pecze Ferenc felesége – mesélik, akiből még nem kopott ki a síkságban eltűnő földbirtokosság emléke, s még látják néha a szépasszony fátylát mintegy széles ecsetvonással átsuhanni a táj felett –, Pecze Teréz egy vérbeli társalgó dáma életét igyekezett élni. Tudni lehet róla, hogy több nyelvet beszélt, valódi selyemharisnyája volt, tiszta, susogó alsóneműje, sokat járt külföldön, idehaza pedig gyakran szervezett összejöveteleket, amelyekre igyekezett meghívni a környék embereinek elérhető és valaminek számító színe-javát. Különben azt mondják még róla némelyek, hogy közöz rátermettsége mellett imádott kártyázni. Néha hatalmas kártyaadóssága keletkezett, ám ettől nem esett pánikba. Ilyenkor, amikor már a fondorlatosan elrejtett, illatos kis zsebekből, a bugyिंगó csipkés szegélyeiből is elfogyott a bankó, szólt az urának, aki tüstént eladott egy-két lánc földet. Tulajdonképpen az asszony lehetett a valódi megálmodója a kastélynak, amely a francia villák mintájára épült, s a körülményekhez képest pazar belsővel rendelkezett, amelyet aztán feldúltak a partizánok, amint megjelentek az új idők horizontján. Kiűzván az eredeti lakókat, hogy a kastély végül az épülő szocializmusban az arrafelé gyakorlatozó tartalékos katonaság tiszti stábjának (és járulékos örömlánykájának?) a lakhelye legyen. Utóbb pedig ebek harmincadjára kerüljön, mivel nem sikerült a felújítás ügyében megállapodásra jutni egy számunkra innen végképp karkai bonyodalomban.

Viszont felettébb érdekes, hogy a Baba-laknál ugyan jobb, de szintén erősen lepusztult állapotban lévő állomás – amely úgy néz ki, mint egy olyan hely, ahol nemzetközi gyorsnak eszébe sem juthat megállni bármerről jövet is – sárgás téglalapületének emeletén színes virágok láthatók az ablakban. Ha jobban megnézzük, olybá tűnik, hogy farostlemezekre pingálták őket, majd azokat belülről rászögezték az üveg

nélküli keretekre. Pontosabban virágos ablakokat festettek, majd azokat illesztették a megfelelő helyre. Olyan ez így, mintha odafönn egy darabig óvoda működött volna, aztán elmentek a gyerekek, és velük tartott náluknál is láthatatlanabban: Baba. Meg az az ember, aki segítette őket az akcióban. Ottmaradt a ház a monarchiabeli egyetlen sínpár mentén, mint egy elnéptelenedett hippitanya.

Netalán a virágos ablaksorozat graffitizók műve, akik néha tuti nyaktörő mutatóványoktól sem riadnak vissza? Esetleg maga a titokzatos Banksy, a falfirkászok Michelangelója járt Hegyesen, minden feltűnést kerülve, zöld parókával a fején, plusz egy kis festékszóró-kollekcióval a kezében? Playboy-nyuszinak öltözve? Márpedig ha ez az ő alkotása, akkor abból az egész állomást pazarul fel lehetne újíttatni, meg parkosítani a környéket, ahová majd a fiatal hegyesi szerelmespárok járnak bizonyítandó, hogy az idő ugyan múlik, az élet azonban nem. (Hú, de szépen hangzik, le a kalappal!)

Svetislav Basara szerb író, a nacionalista trendek esküdt ellensége átlapította meg a nemrég elszállt évek egyikének Dombos Fesztjén, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia a legtökéletesebb államalakulatok közé tartozott, amelyben ugyan voltak téves döntések, mert mindenütt vannak, közel sem volt benne viszont annyi szertelen hazudozás, csalás és lopás, soha nem látott mennyiségű, burjánzó korrupcióval tetézve, mint amennyi a széthullása nyomán keletkezett utódállamokban. Mi, magyarok vagyunk a Monarchia eltűnésének legnagyobb vesztesei. Jelen-tette ki ezt Basara Hegyesen, ahol az 1849-es magyar szabadságharc egyik győztes csatája zajlott, a halottakat a harctéren temették el, és a színhelyen ünnepélyes koszorúzás szokott folyni. Nos, a településen vannak olyan utcák, ahol a kert végében meredek löszfal emelkedik a magasba, és még a mai nap is meg tud esni némely bővebb csapadék után, hogy emberi csontok koppannak odalenn a garázs vagy a nyári konyha palatetején. És hogy azok a szabadságharcos hőseinknek az erózió folytán kapaszkodni tovább képtelen, magukat a zuhanás előtt néma sóhajjal eleresztő csontjai. (Elsőként a török változatra emlékeztetem a harcot illetően, ám az vélhetően Ivo Andrić örök, mindent elsöprő hatásának tudható be.)

Araszolunk tovább. Rázkódunk, csapódik a vécéajtó, amely felett örökké foglaltat jelez a lámpa.

Kishegyes után Lovćenac következik. Hajdanán németül Sekitsch, amelyből csaknem párhuzamosan kialakult a Szikics elnevezés is. Régebben magyarul, ahogy újabban ismét belekalapálódik a tudatba: Szeghegy. A második világháborút követően ebből a faluból is a valaha többséget képező németeket – vélt vagy valós háborús vétkeik okán – munkatáborokba hajtották a kommunisták és azok, akiknek hirtelen sikerült átfesteniük magukat meg a lovukat. Illetve egyszerűen kiirtották a „bűdös svábokat”, esetleg elűzték, hogy montenegrói telepesek érkezzenek a helyükbe, az ún. *dógyosok*, azoknak is a *cérna*, azaz crnagorai része. Az egyik hegyük nevét, a Lovćenét, annak lelki kicsinyített mását szellemi ereklyeként magukkal hordozó, ezen a tájon ingyen földhöz jutó montenegróiak jelentős hányada ma is itt él. Szerb ismerősöm szerint a magyar szabadságharc utolsó győztes csatája tulajdonképpen itt zajlott, a szikicsi állomáshoz közel. Így mondta neki az apja.

És akkor már ide megint nem messze Topolya, ahol a vasútállomás órája jó ideig azt találta mutatni, hogy bizony megállt az idő, következésképp nem kell sietni, Topolya megvár. Ahogy az újvidéki Mária Neve katolikus templom toronybéli órája viszonylag gyakran meg tudja tenni. (De így, hatvan fölött „ránk” nézve ez már nem is akkora baj. /he-he-he/)

Érdekes, hogy tulajdonképpen így jutottunk el a Magyar Faustig. Pontosabban a *Magyarfausztig*, „száguldó” riporterüknek az újvidéki Forumnál 2019-ben, tehát még a koronavírus előtt megjelent könyvéig. Annak a szövegi része most nem annyira érdekes, mivel ez alkalomból említésre méltóbb az, hogy Topolyán él és alkot Penovác Endre képzőművész, aki a kötetet ellátta cicákkal és pulikkal, ezúttal a híres vörös pipacsait és a vajdasági táj egyéb megragadó motívumait kihagyva. Bőkezűen megajándékozott Endre bennünket azokkal a teljesen élőnek tűnő, kutyaorrból indított rackás-rasztás pulikutyákkal, akiknek többnyire nem látszik a szemük, azonban valami ördögi játékosság bujkál a bodor szőrtincsek mögül itt-ott kivillanó tekintetükben. Esetleg valami egészen gyermeki ártatlanság, míg a fekete macskáétól, bezzeg, jobb óvakodnod! Egyértelműen a Sátán kukucskál ki a macskák fejéből.

Megj. A könyv háromszáz-valahányadik oldalán valami madármaskarába bújt emberi figura látható. Őt nem Endre rajzolta. Az egy pestisdoktor szabványöltözékben valami régi dokumentumból.

Mire elértük volna ezen mód, pusztá narrálással Žedniket, magyarul Nagyfényt, az történt, hogy a naponta háromszor oda-vissza közlekedő járatból, az Avalából, a Beograd Expressből és az Ivo Andrićból gyakorlatilag csupán az utóbbi maradt, ám legalább az irodalom győzött! Ritka siker, mindenesetre az Andrić kettős szerepet tölt be: viszi azokat, akiknek valami dolguk van feljebb vagy lejjebb a térképen, s netalán ezredszer teszik meg ezt az utat – ők messziről is jól láthatóan szenvedő arccal zötykölődnek, esetleg immár teljesen fásult ábrázattal –, ugyanakkor szállítja azokat is, akik egyből kiszűrhető módon a turista kategóriába tartoznak. Utóbbiak még a Szabadka előtti óriási szeméthegyre is képesek rácsodálkozni. Japánok esetében nem lehetséges, hogy ne fényképezzék le a *trash art* eme monumentális alkotását, amely holmi félbehagyott piramisra emlékeztet, melynek oldalából ágyrugók és mindenféle drótok állnak ki, a tetejét pedig a legkülönbébb hulladékból készült reprezentatív válogatás díszíti.

Ahhoz, hogy senki se mulassza el a fenséges látványt, sőt, kisfilm is készülhessen róla, a vasút is a segítségünkre siet. Valamiért itt a vonat még jobban lelassul, pedig nem is hullámszik annyira a pálya, és mintegy ünnepélyes csendben úszunk tova a lélegzetelállító látvány mellett. Nem tudni, a japán utasok közül melyiknek jut eszébe halhatatlan rendezőjük, Akira Kurosava, ám ha valamelyiknek igen, csak bólintani lehet rá helyeslőn. Aztán mielőtt a kiszuperált vagonok és egyebek hosszú sora között bebotorkálnánk a szabadkai állomásra, áthaladunk egy felüljárón, amelyről letekintve azt az utat látjuk, amely kivisz a város egykori turisztikai paradicsomába: Palicsra.

Ah, a *Palicsi-tó!* Ugye. Ha égszínkék nem is, de tiszta volt akkor, amikor még villamossal lehetett kiutazni oda, meg utána is még egyszer, amikor kikotorták. Azóta már megint csak az lett, nehogy véletlenül belemerülj a vizébe, mert világítani fogsz éjszaka, ha egyáltalán sikerül kimásznod belőle. Pedig ott valaha Kosztolányi is milyen jókat úszott, a Dezső, és a

tó strandja messze földön híres volt. Úgyhogy özönlöttek oda az emberek. Egyébként laikus ésszel akár, de meg lehetett jósolni, hogy ha a tóba továbbra is lényeges változás nélkül ömlik majd a szajré, akkor újra siralmas lesz a helyzet.

Egyelőre és mindenesetre távol az a régi paradicsomi állapot, a boldog múlt, amelybe oly sok minden belefér. Mindenesetre a meglóduló képzeletnek köszönhetően is több annál, mint amennyi a vékonykább jelenbe gyömöszölhető, amely jelenben azért – nem mellékesen – ma is ott él Palicson irodalmunk egyik óriása, Tolnai Ottó. Viszont az az igazság, hogy róla is érdemben szólni külön, ugyancsak vaskos kötet lenne, és ami e sorok íróját illeti, számára Tolnai inkább az újvidéki Telepet jelenti. Kecskéstől-mindenestől, a híres, burjánzó gazzal takart zombori vággánnyal együtt, amelyet egyébként rég felszámoltak. Vagy a Telep jelenti Tolnait. Egyre megy, az eltűnt idilli kecskenótás és kecsketőgyes, szellős és kecskeszellentős tájban, amelyben az íróhatalmasság a mekerésző seregletét legelteti – fejében avantgárd pásztordalokat költögetve –, hogy aztán hazatérjen megetetni a teheneket-borjakat, Újvidéken lehetett gyönyörködni. Ahonnan mostanság a vonatunk indul, amíg egyáltalán indul, meg egyáltalán valahonnan elindul, mert Újvidék és Belgrád között – aztán állítólag tovább is majd – folyik a hathatós, még inkább hatalmas kínai támogatással történő pályafelújítás.

Egészen Pestig.

– Persze, meglátjuk – lihegi szkeptikus ördögi pofával a fülembe egy mocsok ógörög.

FÖLDHÖZ KÖTÖTT SZÁRNYALÁS I.

(2020, OLAJ, ZOMÁNC, VÁSZON, 60x50 CM)

GÁLLA EDIT

Predestináció

Felkötik őket a felejtés bitóira,
Mint sehonnai latrokat.
Hallgatás hegyén aszalódnak,
Csontkezükből kiveték a lantokat.
Agyvelejükben perceg a szű,
Húsukat lerágja metszőfogú nyest –
Felzabálják rágcsa-falkák
Azt, aki feltámadni rest.

Világra hoztak
Eleve rossznak,
Padlólyukba kosznak,
Megmotoztak,
Kifosztottak, lefokoztak,
Kijelölt helyetekre pofoztak.

Foghíjas állkapcátok vacogjon
Egy utolsó fogadkozást,
Elfolyó szemgolyótok lássa
A végső napfogyatkozást.
Várjatok, amíg pokolsötét lesz, és
Pár szál hajatokat elhordja a szél.
Akkor szűnj meg, kivet sereg, egészen,
Akkor három napig halott legyél.

Világra hoztak
Eleve rossznak,
Padlójukba kosznak,
Megmotoztak,
Kifosztottak, lefokoztak,
Kijelölt helyetekre pofoztak.

Virradjon most a föld, hasadjon
Fűszálak közt a sarki fény –
Egész legyen, ami szétgurult és eltört:
Csontok, szemgolyók, agy, hit, remény!
Elevenné lesz, akit eleve
Élőhalálra ítélték a népek,
Új dalaikkal felülírnak kasztrendszer-regéket:
Ők lesznek csak élők, sugárzók és épek.

Ideje van

Ideje búcsúzni a lejárt lemeztől,
Idegen az agyondédelgetett sirám.
Ezerszer toldoztam szegény szuvenírt, ha eltört,
Ezeregyedszerre nem az én hibám.

Elegem van a dohos pinceszagból,
Reteszelem az ajtót, reccsentem a rácsot.
Kiröhögöm az egész irdatlan gyűjteményt,
Láncfűrész ragadok és kalapácsot:

Bezúrom ezt a beomló, bűdös hodályt.
Pereg a vakolat, iszkol a patkány,
Nyöszörög: bánja, hogy redves zugban
Tengődött penészes fabatkán.

Ideje temetni a bomló gyarlóságokat:
Drakula-szerelmek, zombi-becsvágys, a falánk,
Kivéreztető dögsök karóba húzva, lefejezve
Kenődnek szét a katakombá falán.

Ideje gyújtani a bomba kanócsát,
Kitántorogni a fényre – háttérben robbanás –
A koromsötétből mégis egyre hallom a
Csökönyös, közönyös, régi szívdobbanást.

SZARVAS MELINDA

A címzett nem található

Ózer Ágnes (vál.): *A címzett: Bori Imre. Válogatás a Bori Imréhez írt levelekből (1951–1989)*. Forum, Újvidék, 2019.

Zavarba ejtő kiadványt jelentetett meg az újvidéki Forum Kiadó Bori Imre irodalomtörténész, kritikus és szerkesztő születésének kilencvenedik és halálának tizenötödik évfordulója alkalmából: hozzá írt leveleket tár az olvasók elé. A vajdasági irodalomtörténet forrásai között a szövegek jellegét tekintve nem egyedülálló kötet a most tárgyalt: a Borihoz nagyon sok szállal köthető Szenteleky Kornél levelezésébe is bepillantást nyerhetnek a kutatók egy 1943-ban összeállított gyűjtemény révén. *A címzett: Bori Imre* című kötet tehát nem a műfaja miatt lehet meglepő, hanem e műfaj megvalósítása miatt: míg a Szenteleky-levelezés az irodalomszervező által írt levelek közül válogat, addig a most megjelent kiadvány a Bori Imréhez írtak közül. Ennélfogva pedig egészen más tanulságokkal szolgál.

A kötet előszava sok alapvető szempontra hívja fel a figyelmet. A legfontosabb köztük talán az, hogy *A címzett: Bori Imre* szemelvényes gyűjtemény, vagyis a Bori idősebb lánya, Ózer Ágnes muzeológus által kiválogatott levelek kerültek a kiadványba. Szubjektív műfajról lévén szó, egy levelezéskötet, még ha teljes lenne sem nyújthatna önmagában komplex képet arról a korról, amelyben a benne közreadott levelek íródtak, sem arról a személyről, aki által, sem arról, akinek fogalmazták őket. Ám válogatott kötet esetében nem hagyható figyelmen kívül a válogató személye sem, az ő ismert vagy nem részletezett szempontjai, amelyek mentén a rendelkezésére álló anyagnak csupán bizonyos részét adja közre. Értelemszerűen számolni kell a levelek közléséhez való hozzájárulással is: jelen kötet esetében is feltételezhető az, amiről a Szenteleky-

levelezéskötet szerkesztői – Bisztray Gyula és a Bori Imrével is levelezésben álló Csuka Zoltán – 1943-ban tájékoztatást adtak, tudniillik, hogy az érintettek közül sokan élnek még, így a szereplést akár meg is tagadhatják, de maga a válogató is dönthet úgy, hogy általa érzékenynek ítélt leveleket vagy akár részleteket kihagy. Noha egyértelműnek tűnik, hogy jelen kötet sem tartalmaz minden levelet az alcímben megjelölt időből, efféle *válogatói* szempontokról *A címzett: Bori Imre* című kiadvány előszava nem szól, s a szerkesztői koncepcióról is keveset árul el. A választott időintervallum az 1951-es kezdőpontot tekintve érthető és védhető: ahogy a levelekből is kiderül, az ötvenes évek nemcsak Bori Imre személyes karrierjében és életében, de a vajdasági irodalom intézményesülése szempontjából is igen meghatározók voltak. Sokkal esetlegesebbnek tűnik az 1989-es záró évszám, főleg úgy, hogy mindössze egyetlen, a kötet utolsó levele datált abban az évben. Indokul a következő olvasható: „az utolsó, 1989. január 29-én feladott küldemény [...] Lakatosné Németh Ágnes együttműködésre felkérő levele, amellyel édesapja, a híres író, Németh László levelezéskötetéhez gyűjt anyagot. Ez utóbbi egyértelműen kihelyezi az olvasót a szigorúan vett irodalomtörténeti kontextusból, és az utókor emlékéllítási szándékáról tanúskodik” (5). A hatás kevésbé egyértelműnek és erősnek tűnik, de végeredményben a kötet zárása magyarázatot kapott, még ha furcsa döntés is egyetlen levelet közölni az alcímben megjelölt záró évből. Hasonló retorikai túlzásnak tűnik, még haényt is közöl, az a fordulat, miszerint a kötetben „több mint háromszázötven” levél olvasható. Valóban: 351 szöveg szerepel az összeállításban.

Mind közül a legmeghatározóbb szerkesztői (és kiadói) döntésnek az bizonyul, hogy a Bori Imre által írtak helyett a neki címzett leveleket adta közre a Forum. Így igencsak megnehezítve a kötet azon megfogalmazott céljának teljesítését, hogy az olvasó Borihoz, az ő gondolkodásához kerüljön közelebb, tudniillik az övéi helyett mások gondolatait olvashatja. Nem csoda, hogy az előszó is bizonytalanul szól lehetőségekről, amelyek a kötet ilyen szempontú irodalomtörténeti hasznosítását tennék lehetővé: „Még a válaszlevelek ismerete nélkül is következtethetünk [...] Bori Imre világlátásának alakulására [...]. [T]alán irodalomtörténeti

megközelítésmódjának újabb aspektusaira is fény derülhet” (8). A kronologikus sorrendben közzétett levelekből az világosan kirajzolódik, hogy Bori mikor kezdett egy-egy meghatározóbb munkájába – legyen szó például a Radnóti-, a Kassák-monográfiáról vagy az irodalomtörténet összeállításáról. Mindezt azonban – azt tehát, hogy Bori mikor jutott el egy-egy, az életművét meghatározó témához – a szerző bibliográfiája is megmutatja (Bori esetében igen kifejező, amit Virág Gábor a kötet egyik bemutatóján Bányai Jánostól idézve megfogalmazott, miszerint Bori Imrének nem életrajza, hanem munkarajza van). Mégis erős a gyanú, hogy mindaz, amire a hozzá írt levelekből rá vonatkoztatva *következtetni* lehet, Bori munkásságának esetleges ismeretében válik felidézhetővé. Konkrét irodalomtörténeti vonatkozások elsősorban a levelekhez írt jegyzetekben olvashatók, amelyekben a pontosítások, valamint az említett címek, nevek szakszerű feloldása mellett nem ritkán részletes ismertetés olvasható az adott levélben esetleg csak mellékesen is említett témáról, sok külső hivatkozás megadásával, amelyek a további kutatások számára mutatnak biztos irányt. Azt tehát, hogy *A címzett: Bori Imre* ne lenne hasznos(ítható) kiadvány, semmiképpen sem lehet mondani, az viszont kétségtelennek tűnik, hogy elsősorban a jegyzetelés okán bizonyulhat annak, s kevésbé a törzsszöveggént szereplő leveleknek köszönhetően. A legfőbb és talán egyetlen probléma a kötettel kapcsolatban koncepcionális jellegű. Úgy, hogy a közreadók – már csak azáltal is, hogy az ő kettős évfordulója a megjelenés évének apropója – Bori Imre irodalomtörténeti és szerkesztői személyét helyezték a középpontjába egy olyan kötetnek, amelyből az ő gondolatai legjobb esetben is csak közvetve olvashatók ki, elszalasztottnak tűnik az a lehetőség, amelyet egy ilyen szövegösszetételű kötet irodalomszervezői és -történeti szempontok köré szerkesztve nyújthatna. Pusztán az olvasói szándéknak az előszóban kijelölt irányokkal szembemenő megváltoztatásával ez még nem megoldható, tekintve, hogy más szerkesztői koncepció feltehetően más tartalmú levelek beválogatásával járt volna. Az előszóba foglalt szerkesztői szándékokat és reményeket olvasva az a benyomásom, mintha az ünnepeltet nem hívták volna meg a neki rendezett ünnepségre. Így, ha Bori Imre irodalomtörténeti megközelítésmódjához nem is

nagyon kerülhet közelebb az olvasó a közölt levelek révén, s a felmerülő kérdésekről, témákról az ő gondolatait nem lehetséges közvetlenül megismerni, azt érdemes sorra venni, hogy a „jelen lévő” többiek hogyan vélekednek a Borival közös irodalmi tapasztalatokról, eseményekről, esetleg Bori munkájáról.

Ha Bori gondolatainak megismerése a cél, akkor az olvasó legjobb partnere Tomán László lehet, aki több levelében is (például a 18. és a 19. levélben) szó szerint idézi Bori egy-egy gondolattörzékét. Például így: „Nem egyezhetem avval a gondolatoddal, hogy nekünk a J-i magyarság életét kell megörökítenünk. Mert ez nem elég. Ezt a gondolatod tovább kell fejlesztened” (52). Vagy így: „Avval azonban nem egyezhetem, hogy nekünk, magyaroknak, Vajdaság »virtuális álmunk«” (57). Bori leveleit nem ismerve nem derül ki, az irodalomtörténész miként értette a Tomán által is idézőjelek közt említett „virtuális álmot”. Több hasonló pontja van a kötetnek, amikor a felkeltett kíváncsiság révén fájó hiányt okoz a közreadott levélben olvasható utalás. Ilyen például az 50. levélben olvasható Lévy Endre-vélemény, amely szerint: „Nem ártana, mint a multkor említettem, a HID-ról vagy a HID kapcsán valamit írni. Mondanivaló, vitatni való van épp elég” (131).

A folyóirat-kultúra és -szerkesztés olyan – Boritól sem függetleníthető – tematikus szempont lehetett volna, amely köré a vonatkozó leveleket gyűjtve izgalmas irodalomtörténeti anyagot lehetett volna összeállítani. Szemezgetni persze így is lehet, már csak azért is, mert a Borinak írt levelek révén nem csak a Lévy által is említett *Híd* folyóirat szerkesztésébe nyerhet betekintést az olvasó. Több szempont is kiemelhető. A vajdasági irodalom teljes történetét végigkíséri – úgy ezt a szegmenst is – az egymást követő generációk közti (akár motiválóan ható) feszültség, a most közreadott levelekben is több helyütt esik szó a *fiatalokról* – legerősebb hangsúllyal talán a *Híd* 1950. évfolyamának áprilisi száma kapcsán (a 4. levélhez írt első jegyzetben például). Ezúttal nem is erre a közismertebb szempontra irányítanám a figyelmet, hanem egy olyanra, amelyet kevésbé szoktak témává tenni, ez pedig a szerzők szociális helyzetével összefüggő. Fehér Ferenc 20. sorszámmal szereplő levelében ezt írta Bori Imrének: „azok meg, akik irnak a HID-ba, nagyobbára

kiöregedett, régi litterátorok, akik így kezdik kísérlőlevelüket: »Mihályom, számítok jóindulatodra, rettenetesen kellene a pénz...« Kérdem: mi más kényszeríti Szirmait arra, hogy írjon? És Latákot... És Lukácsot... Van-e ezeknek valami határozott írói célkitűzésük?» (66). Súlyos szempont, és *A címzett: Bori Imre* című kötetben közölt levelek zavarba ejtő bátorsága, hogy erre komoly erővel irányítja rá a figyelmet.

Itt kell említést tennem a kötet egyik furcsa főhőssé váló figurájáról, a levél-íróként és közös ismerősként is szereplő Dési Ábelről, írói nevén Sárkány Szilveszterről. A tőle származó levelek beválogatásának szempontja azért is lenne érdekes, mert annak ismerete nélkül csak annyi bizonyos, hogy a kötetben közölt levelek róla festik a legsötétebb színekkel az olvasóban kialakuló képet. Az utolsó előttiként közölt leveléhez csatolt *Könyörgés a kortársakhoz* című verse megrendítő, és nem irodalmi-esztétikai erények okán, hanem a belőle kiolvasható kétségbeesés és kiszolgáltatottság miatt. A Borit megszólító versszak utolsó sora így hangzik: „könyörülj rajtam, Bori Imre” (647). Ennek írásakor Dési a 60. életévében járt, túl – ahogy írta – egy könnyebb szívrohamon és egy agyvérzésen (634), s korábbi leveleiből az olvasó azt is tudhatja, hogy részben anyagi helyzete miatt, részben pedig az elmúlástól és elfeledettségtől való mély félelmében kutat és könyörög publikálási lehetőség után. Ezek azok a levelek, amelyeknél – főként a közlésük mellett szóló egyéb érv kiemelése híján – igen komolyan felmerül a levelek személyességének kérdése, és annak felvethetősége, miért tartozik az olvasóra mindaz, amiről például Dési alakjával kapcsolatban értesül. Ezeknek a leveleknek irodalomtörténeti hozadékuk nincs. Ezt látszik bizonyítani a két Dési-levélhez fűzött jegyzet is, amely Dési azon megismételt kétségbeesett és túlzó állítását, miszerint „egész életművem kiadatlan”, pontosítja, közölve, hogy a Forum 1984-ben megjelentette *Félelem és fájdalom* című kisregényét. Az irodalmi szereplők kiszolgáltatottságát egyetlen levélen keresztül is meg lehetett volna mutatni. Ugyancsak érzékeny részletet tartalmaz Désivel kapcsolatban Major Nándor egyik levele, amelyben a következőt írta Borinak: „Lehet, hogy közöljük Szilvi [Sárkány Szilveszter = Dési Ábel – Sz. M.] beküldött novelláját. Igaz, hogy van benne újszerűség, de én egészbenvéve[] gyengének tartom, fárasztóan unalmasnak és majdnem

semmitmondónak, azonkívül Szilvi itt is rettenetesen semmitmondóan szószátyár. Azonkívül szép lenne tőle, – mármint Szilvitől – ha nem a Hídon keresztül akarna szerelmet vallani Bóka Máriának, s ha adósságait nem a Hídon keresztül akarná lekivittetni, tehát ex-privát ajánlom neki, változtassa meg az írás nőszereplőjének nevét, mert igazán nincs kedvem röhej tárgyává tenni a Hidat a bizonyos pofonjelenet után. Kérlek, közöld vele észrevételeimet” (153). Kényelmetlen érzés egy irodalomtörténeti forrásnak szánt levelezéskötetben közölt egykor privát szövegek alapján *megsajnál*ni valakit.

A személyes(kedő) hangvételű levelek mellett tényleges irodalomtörténeti jelentőségű vitákba is rövid bepillantást nyerhet az olvasó, s ezek komoly szerkesztői erényekre is felhívják a figyelmet. A levelezéskötetben érintik a Major Nándor és Bori Imre közti irodalmi vitát József Attila költészetéről és annak fordíthatóságáról, a már élesebb hangú, de még mindig szakmai vitát, amely Kiss Ferenc és Bori között alakult ki a vajdasági irodalom helyzetéről, hagyományáról és már az előszó is utal Bori Imre *Még Illyés Gyulától sem!* című véleménynyilvánítására. Bátor szerkesztői attitűdről árulkodik Ilia Mihály egyik levele, amelyben Bori egyik Radnóti-tanulmányát kéri el a *Tiszatáj* számára, mondván „[n]agy érdeklődésre és komoly vitára számítunk ebben a kérdésben” (199). Másik példaként Sükösd Mihály levele idézhető, amelyben az akkor fiatal Radnóti Sándor egy esszéjéről ír Borinak ekképpen: „Szemléletmódjával és értékelésével alapvetően nem értünk egyet, de módszerét annyira jellegzetesnek, s a témát olyan fontosnak érezzük, hogy vitacikként való közlésre alkalmasnak gondoljuk” (397).

Bori Imre irodalmi működése elválaszthatatlan a folyóiratoktól, legyen szó azok szerkesztéséről vagy az azokban való publikálásról; a levelezéskötet alapján kirajzolódó, igen széles kapcsolati hálóját is nagyrészt az ezen feladatok okán szükséges kontaktok adják ki. A 112., amúgy Szirmai Károly által írt levél alá írt jegyzetben a következő olvasható: „Bori Imre az *Arcképek* című, *Magyar Szóban* megjelenő sorozatában 1967-ben és 1968 elején összesen huszonhat esszét közölt, melyek alapul szolgáltak *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945* című, 1968-ban kiadott monográfiához” (250). Bori irodalomtörténeti monográfiájának

elemzéséhez érdekes támpontokat rejthet a *Magyar Szóban* fellelhető cikksorozat.

Jelen kritikában a már ismertebb irodalomtörténeti tényekre részletesen nem tértem ki. Arra például, hogy az érintett korszakban milyen kultúrpolitikai különbségek mutatkoztak a vajdasági és a magyarországi magyar irodalom működésében, hogy a bemutatott évek azok, amelyek során több meghatározó magyar szerző a vajdasági lapokban kapott publikálási lehetőséget. És azt sem részleteztem, hogy ebben az időszakban szerb közvetítéssel a vajdasági irodalmárok előbb és nagyobb merítésben fértek hozzá a nyugat-európai irodalmi produktumokhoz. Több levél tanúsítja, hogy Bori ezekről is gyakran írt kritikát a *7 Nap* című lapba – úgy tehát, hogy esetleg az adott kötet magyar nyelven még nem volt elérhető. „A 7 NAP-ban közölt írásaidat érdeklődéssel olvasom, de szeretném, ha többet foglalkoznál velünk, vajdaságiakkal” (134) – így Major Nándor 1956-ban, és ezt írta ő már 1954-ben is: „A külföldi nagy írókról, mozgalmakról, művekről szóló tanulmányaid – ne haragudj, Imrém! – nem sok hasznot hajtanak (még ha nagyon igényesen is készültek!), mert ezek a művek hozzáférhetetlenek magyar nyelven” (99). E szempontból tehát a most kiadott levelezésgyűjtemény érzéketlenül illusztrálja, alátámasztja a korábban már megállapított irodalomtörténeti tényeket.

A *címzett: Bori Imre* című levélgyűjtemény meglepő szerkesztői és kiadói koncepció alapján összeállított irodalomtörténeti forrás, úgy kíván Bori Imre „világításának alakulásáról” szólni, és úgy reméli az ő „irodalomtörténeti megközelítésimódjának újabb aspektusainak” kiolvasását, hogy Boritól magától az olvasó nem kap szöveget. Épp Bori Imre rendkívüli szakmai sokoldalúsága indokolta volna azoknak a szempontoknak a kötetösszeállításkori középpontba állítását, amelyek mellé Bori életműve is szorosabban illeszthető lett volna – akár a jegyzetekben hivatkozva az ő munkáinak vonatkozó részeit. Így azonban egy Bori személyét és meghatározó irodalomtörténeti munkáját centrumba állító előszót követően az olvasó az ő gondolataival csak elvétve találkozik. A kötet egészen más fénytörésbe kerülne, ha a közeljövőben ugyanebből a korszakból Bori Imre levelei is az olvasók elé kerülhetnének.

Noha szövegmenynyiséget tekintve egyértelműen a Bori Imréhez írt levelek vannak túlsúlyban a kiadványban, az irodalomtörténeti hasznosíthatóság szempontjából a jegyzetek hasznosabbaknak tűnnek, ami pedig komoly munkát takar. A szerkesztőcsoport, amit az összeválogatott és közlésre bocsátott levelekből lehetett, szakmailag mindent kihozott. A csoport tagjai: Berényi Emőke, Herédi Károly, Ferencz-Fehér Dorottya, Mikuska Judit, Penovác Sára és Rizsányi Attila.

A figyelem irányát terelheti ez a kötet, új *lehetséges* szempontokat kínálhat, amelyek relevanciáját ugyanakkor nem garantálja, nem teszi próbára őket. Villanásnyira felelevenít irodalmi vitákat, a folyóirat-szerkesztés nem irodalmi, sokkal inkább szociális és politikai-társadalmi szempontjait. A legérdekesebb talán az, hogy a kijelölt időintervallum alapján *A címzett: Bori Imre* című kötet egy politikailag sokkal korlátozottabbnak és terheltebbnek hihető időszakban mutatja az irodalmi életet a mainál bizonyos szempontból szociálisabbnak, a kritikusok és szerzők közti, határokon átívelő kommunikációt elevenebbnak, az egymás munkájára való odafigyelést, a párbeszédet alapvetőbbnek. Ez talán a kötet legnagyobb tanulsága.

FÖLDHÖZ KÖTÖTT SZÁRNYALÁS II.

(2020, OLAJ, ZOMÁNC, VÁSZON, 60×50 CM)

MARKO ČUDIĆ

Fontos adalék a regionális térpoétika és a sajtótörténet kutatásához

Roginer Oszkár: *A jugoszláviai magyar irodalom terei. VMMI, Zenta, 2019.*

Roginer Oszkár formailag is nagyon szép, találó címlapillusztrációval ellátott (Dormán László munkája a címlap, ugyanúgy, mint a kötethez mellékelte gazdag fényképanyag nagy része) vaskos kötetének elolvasása után egy némileg paradox gondolat jutott eszembe: ez a jóreményű irodalmár, aki 1986-ban született, és akinek ez már a második könyve, kutatási témáját tekintve voltaképpen egy fiatal, úttörő titán és egy utolsó mohikán is – kettő az egyben. A kötet alcíme – *A (poszt)jugoszláv magyar irodalom és a téralapú közösségi identitáskonstrukciók viszonya a sajtóban (1945–2010)* – ugyanis nagyon precízen előrevetíti a kutatás témáját, térbeli és időbeli határait. A ma már nem létező *jugoszláviai magyarság* sajtójának, periodikus publikációinak tudományos kutatása amúgy is egy viszonylag nagy vakfoltja a vajdasági vagy – tágabban nézve – posztjugoszláv magyar irodalomtudománynak, annak térből, terekből kiolvasható identitásképeinek, képeinek szisztematikus, poétikai alapú elméleti kutatásáról nem is beszélve. Ebből a kettős szemszögből nézve is pionír vállalkozás Roginer tanulmánya. Ugyanakkor, ahogy maga a szerző is elismeri, a hagyományos irodalomtudomány, de akár a szociológia apparátusával a jövőben már egyre nehezebb lesz leírni ezeket a jelenségeket, különösen azért, mert, a digitalizáció és az internet totális térhódítása az irodalomban is leállíthatatlan evidencia, illetve tekintettel arra, hogy a publikálási lehetőséget némileg túlon túl is demokratizáló, a minőséget már nem annyira figyelembe vevő (irodalmi) sajtó és pe-

riodika teljesen átrendeződni és marginalizálódni látszik. Arról nem is beszélve, hogy a könyvben tárgyalt földrajzi és kulturális entitás és identitás már jó pár évtizede nem létezik. Ez a kettős helyzet privilégium és kihívás is egy kutató és elemző számára, ám ugyanakkor nagy nehézségek elé is állítja őt.

Ezekkel a kihívásokkal Roginer úgy próbált megküzdeni, hogy nem mechanikus módon osztotta fel a vizsgált kronológiai egységeket, hanem a híres történész, Eric Hobsbawm által bevezetett modellt alkalmazva egyes traumatikus történelmi, politikai, sőt, civilizációs törést, cezúrát jelentő eseményekhez kötötte a „rövid”, illetve „hosszú” évtizedeket, rendkívül jó érvekkel és ügyesen kiválasztott, mértékkel adagolt, érdekes példatárrel meggyőzően bizonyítva saját (elő)feltevéseit arról, hogy az adott korok poétikai divatjaihoz és irodalompolitikai helyzeteihez hogyan alkalmazkodott a kollektív és egyéni irodalmi jugoszláv magyar térreprezentáció.

Így például az 1944/45-ben a jugoszláviai magyarságot ért kollektív traumát követő úrt egyfajta „lenullázott állapotként” szemléli, amely a rá következő nagyjából öt évben (a „rövid negyvenes években” tehát) egy olyan erőszakos, a fővesztés fenyegetésével járó cenzúrát és irodalmi termelési kényszert eredményezett, amelynek térreprezentációja a jugoszláviai magyarság kollektív tudatába az új délszláv szocialista állam kronotoposzait volt hivatott megrendelésre készült programszerű tárcanovellák, a rohambrigádok építőmunkáját dicsőítő (férc)művek, kínrímes versikék által erőszakosan belesulykolni. Az ötvenes évek fokozatos, ám a végeredményt tekintve mégis igen látványos irodalompolitikai liberalizációja viszont már egy sokkal komolyabb, térpoétikai szempontból is autentikusabb képet eredményez, amely az irodalmi produkció jelentős minőségi ugrásához vezetett. Ezt a periódust, amely 1961-ben zárul le, Roginer külön fejezetben elemzi.

A kötet leghosszabb, legrészletesebb és legalaposabb poétikai elemzéseit nyújtó része a „hosszú”, leginkább a neoavantgárd tendenciák térhódítása által jellemzett hatvanas és hetvenes éveket felölelő fejezete, amely 1962-vel kezdődik, és a Sziveri János-vezette *Új Symposion* 1983-as erőszakos politikai feloszlásával ér véget. Ekkor egy olyan ge-

nerációváltás történik, amelyben az akkori fiatal nemzedék szerzői a régi, kiüresedett és elerőtlenedett partizánmitológia hősképeinek kronotopozsai helyett lassan egy sokkal intimebb, vállalhatóan és autentikusan *sajátként* megélt tér, hogy Roginer egyik kedvenc szavával éljek, „megszövegezését” tűzi ki céljául (a bensőséges terek poétikai elemzését Roginer természetesen Gaston Bachelardtól veszi át). Ennek egyik legmaradandóbb irodalmi „mellékterméke” egyébként egy sajátos, tényleg csak a jugoszláv, mi több, csak a vajdasági magyar irodalomra jellemző, máig ható, leginkább Tolnai Ottó nevéhez kötődő Adria-mitológia lesz majd.

A következő fejezet a nyolcvanas évek (1983–1992), tehát a poszttitói korszak magyar nyelvű sajtójából kiolvasható irodalmi térreprezentációjának elemzését viszi végbe. A délszláv háborúk kezdete pedig újra egy traumatikus cezúrát, egy újabb „lenullázott állapotot” eredményezett, amely olyannyira kihatott az egész jugoszláviai magyar, de legfőképpen a vajdasági magyar kulturális intézményrendszer egészére (Roginer találóan „a kilencvenes évek lemorzsolódásáról” beszél), hogy az a mai napig is erősen érződik.

A „rövid kilencvenes éveket” (1992–2000) összefoglaló fejezet után következik az utolsó időszlet, a Milošević-rendszer bukása utáni, már kevésbé traumatikus „lenullázott állapotának” a láttelezése. Ez egyben egyfajta „kivezető állapot” is a jugoszláv magyar szituációból, annak következményeiből, szellemi hagyatékából, reflexszerű utórezgéseiből. Ugyanúgy, mint ahogy a bevezető fejezetben tárgyalt húszas-harmincas évek, illetve a második világháború vajdasági sajtójának irodalmi térképe, annak minden átrendeződésével, átértelmeződésével, hirtelen váltásaival egyfajta „bevezető állapotként” is olvashatóak Roginer interpretációjában, ami megadja a vizsgált időszak kontextuális keretét is.

Ami a tudományos metodológiát illeti, annak ellenére, hogy nem feltétlenül hiszek a logikai vagy a matematikai és a szociológiai modellek alkalmazásában az irodalomtudományban, elismerem, hogy izgalmasnak és innovatívnak találom Roginernek azt a tézisé, miszerint két fontos „független változó” határozta meg a sajtóban az irodalmi igényű térképzeteket: az egyik az évtizedekig a JSZSZK-ban sok nemzedék fejébe

intézményileg sulykolt „testvériség–egység” eszméje, a másik pedig a kilencvenes évektől elhatalmasodó „nemzeti egység” eszméje. Nem véletlenül teszi Roginer mind a kettőt idézőjelbe, hiszen mindkét esetben felső politikai nyomásra készült diskurzusokról, az írókkal, költőkkel szemben felállított elvárásokról volt/van szó, ami programszerű, az esetek nagy számában forszírozott, nem spontán, nem igazán *belakott* tér irodalmi „megszövegezését” eredményezte/eredményezi. Ez a mesterkéeltség azonban, és ez egy fontos mozzanat, amelyre Roginer rámutat, általában csak azokra a szerzőkre vonatkozik, akik, lévén az adott korokban (már) az idősebb korosztályba tartoztak, nem nőttek úgymond organikusan össze a számukra új ideológia „független változójával”, a fiatalabbak viszont már igen, az ő térképzeteik már spontánabbak, ők már magukénak tekintik a független változó egész értékrendjét. Ezt legjobban az Adriai-tenger térmotívuma időbeli és generációs metamorfózisának példáján lehet megmutatni: míg a negyvenes-ötvenes években publikáló jugoszláviai magyar szerzőknél az Adria mint geopolitikai színtér szerepel, a hatvanas-hetvenes években már olyan szabadidő-heterotópiaként (Foucault) jelentkezik, amelyben nem a John Urry által definiált „turista-pillantás” dominál, hanem egy bensőséges, a nyári szabadságokkal, az évi pihenési ciklusokkal összekötött intim tér képzete (Roginer következetesen és jó érvekkel, érdekes példákkal bizonyított tétele szerint, minél kevésbé lebeg valami absztrakt, közhelyszerű ideológiai képzetként, és minél nagyobb a térbeli „ráközelítés”, annál intimebb, bensőségesebb egy tér). Ezért is lehetett akkora irodalmi trauma a kilencvenes években a vajdasági magyarság számára az Adriának, pontosabban a vajdasági magyar irodalom dalmát (horvát) tengerpartjának az elvesztése. Maguknak a fejezeteknek a felépítése is ezt a matematikai logikát és szimmetriát követi, ami a kötetnek kifejezetten előnyére szolgál. Az összes itt vizsgált évtized irodalmi térképzeteinek elemzése során Roginer következetesen végigviszi ezt: külön alfejezetbe kerül a vízrajz (amelyet a találó *Hullámok* ismétlődő címmel jelöl), külön kerül a falvak, városok, települések irodalmi térképzetének értelmezése, külön a tágabb művelődéstörténeti támpontok, külön a tájak, tartományok, (tag)köztársaságok (és itt rendkívül fontos kiemelni a nagyon értékes muravidéki

és baranyai magyarság sajtójának elemzését is!). Igazán nagy reveláció a *Nagyító alatt* és a *Határokon túl, odaát* című alfejezetek ritmikus váltakozása, amelyekben a szerző tudtommal eddig nem vizsgált irodalmi, térpoétikai, „ráközelítési” technikákkal foglalkozik, illetve azzal a sokáig tabuizált témával, hogy hogyan viszonyult a jugoszláviai, jobban mondva a vajdasági magyarság az anyaország terei felé (a „turistapillantás” és a bensőséges, ám valahol mégis idegen terek között lavírozva – ide tartozik egyébként a „vajdasági magyarok fővárosainak” felcserélhetősége is az Újvidék–Belgrád–Budapest háromszögben, amely háromszögben most már, a monoetnicizmus érájában a totális primátus persze Budapesté lett).

Nemcsak okosan megkomponált, alapos levéltári munkáról tanúskodó, korszerű, izgalmas elméleti háttérrel ellátott könyv tehát Roginer Oszkár kötete, hanem bátor tanulmány is, hiszen olyan tabutémákat is feszeget, amely egyetlen időszak kultúrpolitikusi számára sem lesz fülsimogató muzsika. Ebben talán az is segíthetett a fiatal, dél-bácskai származású tudósnak, hogy újvidéki diákévei után Pécsen folytatta PhD-tanulmányait, így módon lehetősége nyílt arra, hogy némileg térben is eltávolodva szülőföldjétől (tehát a vizsgált tértől, terektől), a belső és a külső nézőpont sajátos ötvözetét alkalmazva és a pécsi irodalomtudományi iskola legjobb elméleti hagyományait követve egy új, izgalmas nézőpontból, hogy az ő szavaival éljek, „közelítsen rá” a kiválasztott példaanyagra. Ebből adódik azonban, számomra legalábbis, a kötet legnagyobb hiányossága is. Tekintettel arra, hogy a szerző doktori disszertációjának nyomtatott változatáról van szó, jót tett volna a kötetnek a szigorú akadémiai diskurzus némi meglazítása, a könyv másmilyen stílusban történő megszövegezése. Kellemesebb olvasói-befogadói élményt nyújtott volna a kacifántos, sokszor többszöri nekifutásra is nehezen kibogozható, nehezen érthető és értelmezhető mondatok egyszerűsítése, azoknak az esszéisztikusabb stílus irányába való elmozdítása. Így módon jóval nagyobb olvasóközönségre számíthatna a kötet; végső soron egy kritikusnak elvileg nem opponensi véleményt kellene írnia egy publikált szakkönyvről, hanem könyvkritikát. Egyébként is trend ma már a modern irodalomtudományban, főleg annak angolszász területein ez az esz-

szélsztikusabb, közérthetőbb stílus felé közelítő írásmód. Természetesen ez sem könnyű feladat. Gogol mondta valahol, hogy „az egyszerűséghez fel kell nőni”, magyarul meg kell érni rá, mert máskülönben csak a magyarul sokszor ironikusan emlegetett „nemes egyszerűség” lesz belőle. Hiszem azonban, hogy Roginer Oszkárnak nagyon is megvan, meglesz ez a képessége.

ELFELEDETT II.

(2019-2020, AKRIL, PURHAB, FARMER, 30×25×26 CM)

HERÉDI KÁROLY

Döglött akta

Milbacher Róbert: *Léleknyavalyák*. Magvető, Budapest, 2018.

„De bocsánat, kedves olvasó, kissé elragadott bennünket a philosophálási hajlam – miről jól tudjuk, hogy korántsem segíté kibomlani egy effajta kisdéd bűnregény történetének szálait” (182).

A döglött akták kifejezéssel először az azonos címen futó, megoldatlan bűntények, lezáratlan nyomozások mappáit újranyitó sorozat kapcsán találkoztam. A *Léleknyavalyák*kal való összevetés persze némileg fals képet adna, hiszen a tévésorozat legfőbb erőssége az atmoszférateremtés és a történetépítés volt, Milbacher Róbert regényében azonban nem ezek rendelkeznek centrálisnak mondható tétellel, még ha maga az alaptörténet egy ilyen döglött akta megnyitása körül bonyolódik is. Az elbeszélő (egy „reményvesztett romanticus” (163)) fenti, mottóvá emelt mondata nem kizárólag a narráció öndefiníciója, hanem érzékelteti a regény súlypontjai közötti feszültséget is. A bűnregény „kisdedségének” hangsúlyozása a lehetséges krimiszöveget esszenciájától fosztja meg, miközben Milbacher Róbert regénye, pontosabban narrátora mégsem tud ellenállni a „philosophálási hajlamnak”. A fenti részlethez vezető úton nem mellékesen az unatkozó Hummel József nyugalmazott városi alkapitány addig szilárdnak hitt világlátása- és értelmezése is helyrehozhatatlan károkat szenved, miközben egy néhány évvel korábbi, egykor megnyugtató hanyagsággal lezárt ügy felgöngyölítésére tesz – nem hivatalos – kísérletet. Ha valakit kizárólag a regény által feldolgozott haláleset és annak irodalmi eseményné válása, végső soron szövegé íródása érdekelne, akkor elég Szilágyi Márton informatív és érzékeny tanulmányához fordulnia. Czakó Zsigmond öngyilkossága azonban még ilyen kontextusban is kevés anyagot biztosítana egy regény-

hez. Milbacher azonban nem kizárólag eszme- és kultúrtörténetileg dolgozza egybe anyagát, hanem kortárs (többek között ismeretelméleti) belátásokat is beépít szövegébe.

Az, hogy egy irodalomtörténész regényt ír (vagy regényíró irodalomtörténetet) a múltban sem volt egyedi, manapság sem példa nélküli (gondoljunk csak Szilasi László vagy Borbély Szilárd szövegeire). Lehet-e éles határvonalat húzni egy szerző tudományos munkássága és szépirodalmi tevékenysége között, ha a kettő tárgyaül ugyanazt a korszakot választja? Vajon a közegbeli beágyazottság mennyire képes torzítani egy adott könyv befogadását, befolyásolni azt valamely irányba? Ezek a részben irodalomszociológiai kérdések (amelyek a regény közvetlen tárgyától sem idegenek) érintik az olvasóközönség körülhatárolhatóságát is. Mert bár a *Léleknyavalyák* tagadhatatlanul kitalált, megírt és okos szöveg, amelyben végig ott hullámszik az irónia és a sajtóságos humor, megoldásait láthattuk már, még ha Milbacher csavar is a posztmodern eszköztárán. A (szakmabeli) olvasó könnyen elcsábul a rejtett és elől hagyott nyomok, a célzottan anakronisztikus idézetek vagy a könyv kérdésfelvetéseinek jól interpretálhatósága miatt. Az eddig megszületett recenziók, kritikák többsége az értelmezésre helyezi a fókuszot, a bírálatok, értékítéletek nem hangsúlyosak. Még a fent már említett Szilágyi Márton is bonyolult retorika mögé bújtatja kritikáját, miközben számtalan tiszteletkört is tesz szövegében.

Az emlékezés, idő, boldogság, történelem, művészet, szabad akarat és determinizmus kérdései mind Hummelt, mind pedig az elbeszélőt érdeklő témakörök. Előbbi belső monológjain, töprengésein, utóbbi miniesszékként funkcionáló bevezetőin, gondolatfutamain keresztül artikulálódik. Az efféle bölcséleti kérdésfelvetés mellett a regény a magyar krimi (fiktív) történetéhez is hozzáteszi a magáét. Az utószó „leleplezi” a talált szöveget: amely a Kisfaludy Társaság „kisdud bűnregény” pályázatára készült, az első magyar detektívregénynek tekinthető kézirat rekonstrukciójának kísérlete. Milbacher itt már saját nevét használva, (ál)-irodalomtörténeti tanulmányában Falk Miksának tulajdonítja a kéziratot (kár, hogy a Columbo alakjára kihegyezett poént lelövi). Milbacher úgy szól hozzá a magyar krimidiskurzushoz, hogy zárójelezi, felszámoltatja:

hiszen maga az elsőként megjelölt bűnregény (fiktív) rekonstrukciója is nélkülözi a bűnt, a bűnöst, pontosabban áldozat van, de bűnös nincs. Paradox módon mégis büntudatot olvas ki Szilágyi Márton Czakó környezetének hárítási mechanizmusaiból a regényben is idézett dokumentumokban: „Az eddigiekben körülírt retorikai megoldások rendre felfoghatók úgy is, mint ennek a lelkiismeret-vizsgálatnak a terapeutikus kibeszélései vagy elhárításai” (SZILÁGYI 2005; 33). Hummel esetében is munkál a büntudat, és az elrendezés, beillesztés vágya, amellyel a 1847-es esetet saját értelmezési kereteibe próbálja iktatni. Mivel ezzel kudarcot vall, így idegen területre kell merészkednie: a nyugalmazott nyomozó ezért szépirodalmat olvas. Hummel kilép a dokumentumok, az akták biztonságából, hogy Czakó drámáin keresztül férhessen hozzá az író alakjához, lehetséges motivációihoz, karakteréhez. Az alkapitány „széptudományi” jártassággal, sőt érdeklődéssel sem rendelkezik, ezzel szemben úgy tekintett a „*reális* vagy *positív* tudományok fejlődésére, mint az emberiség boldogabb jövőjének zálogára” (20). Az összefüggések hálózatosága tehát Hummelt is valamiféle esztétikai tapasztalat felé kényszeríti, például az elolvasott nekrológokban is a romantika alapelveit fedezi fel, hiszen úgy látja, vég nélküli és parttalan vágyódás jellemzi őket. Hummel azon a véleményen van, hogy a vallás forradalom, olyan, akár a tudatmódosító, csupán ábránd. A drámairodalomban is az erkölcsjobbítás lehetséges mozzanatait értékelte. A segédkönyvtáros által előkeresett drámai művek referenciális olvasásával Hummel közelebb kívánt kerülni a megértéshez. Olvasásmódja arra a kérdésre keresi a választ, hol és hogyan van jelen a műalkotásban az alkotó. Reflexíven úgy vélekedik, hogy nehéz a drámából rekonstruálnia a szerző alakját, mert míg a regényt uralja az elbeszélő/elbeszélés, addig a dráma sokszólamúsága, eltérő beszélői okán nem tudni, ki a szerző valódi gondolatainak közvetítője.

Szilágyi Mártonnak a halálesetet feldolgozó, már idézett tanulmánya, mely a könyv egyik alapját is képezi, kiemeli a pusztán irodalomtörténeti kontextusból és annak irodalma íródását hangsúlyozza: „Éppen ezért Czakó halála – megdöbbentő és magyarázat nélkül maradt körülményei miatt – automatikusan és azonnal előhívhatta a halál tényét szöveggé

szervező igyekezetet; más szóval, gesztusként szinte azonnal az irodalom részévé avatódott” (SZILÁGYI 2005; 20). A Milbacher által rekonstruált fiktív kézirat több helyen is ezt az eljárást tükrözi: az irodalomba való megmerítkezés nem ad válaszokat Hummel számára sem, miközben ő maga is afféle rekonstrukcióként a fikcióval dolgozik: értelmezőként megpróbál valamilyen értelmet találni, elrendezni az eseményeket, jeleket. Czako szövegesülő, medializálódó alakja elválaszthatatlan lesz mindettől, ahogyan a halálának egyik, a regényben is idézett beszámolója megmutatja: „a’ becses életet az irodalomnak visszaadni többé lehetetlen volt” (33). Czako élete és halála is irodalom: szöveg és tett. Milbacher is Szilágyi megoldását követi. Szilágyi a korabeli nekrológokat és feldolgozásokat összeolvasva azt látja, hogy azok „látszólag Czakóról szólván, a valóságban azonban inkább alkotójuknak a halálhoz és/vagy az irodalomhoz fűződő viszonyát tematizálva” (SZILÁGYI 2005; 21) szólnak. Szilágyi tanulmányának egyik fő kérdése, hogy mi vált nyilvánossá. Ennek a nyilvánosságnak a lehetséges rejtektűjtait írja tovább Milbacher. Az epilógusban pedig olyan fiktív dokumentumokat alkot, amelyek a szóbeszéd szintjén léteztek.

A kiválasztott történeti-politikai-kulturális szituáció – a forradalom előtti öngyilkosság, a forradalom leverése utáni nyomozás, majd a kiegyezés évében meghirdetett „pályázat” – kulisszái alapján látszik: Hummelt még ez a kor sem tudta igazán kimozdítani, mégis egyetlen, történelmileg jelentéktelen öngyilkosság, a nyomában keletkező zavar és a kilöttyenő kávé megzavarta világa eleddig szilárdnak tetsző határait. A Milbacher által kiválasztott történeti idő is felveti önnön dilemmáit: „kinek a birtokában van az igazság” (27). A Hummel Józsefek „tudták, mi a dolguk”, „tették, amit tenniük kell” (16) mondatokkal körülírható sziklaszilárd bizonyosság és az igazság letéteményesének megkérdőjeleződése, vagy egyáltalán az igazság kategóriájára irányuló figyelem szükségszerűen hordozza a rákérdezés dramaturgiáját is. A regény főhősenek karakterábrázolásához Milbachernek csak kevés forrás állt rendelkezésére, így a megalkotottsága is hangsúlyosabb (a legkézenfekvőbb itt a krimi műfaji kódjait érvényesíteni). A *Léleknyavalyák*ban megalkotott Hummel szenvedélyes archiváló volt: az évenkénti mappa jelzésértékűen vékony

1847-ben, a nagy változásokat hozó időszakot megelőző nyugalom hordozója ez a dosszié. Hummel archiválási szenvedélye összeolvasható a narrátor azon gondolatfutásával, amelyben az emlékezés, a múlt feldézése is komoly szellemi erőfeszítést igényel: „a felejtés nélkül nem volna lehetséges éldelni a jelen mindennapjait, hiszen a múlt folyamatos és toakvó jelenléte lehetetlenné tenné az állandóan újraképződő, majd emlékké váló események befogadását” (30). A szertartásos, merev, feyelmezett, konzervatív és konformista figura rögeszmésen kutatni kezdi Czakó halálának józan ésszel, logikusan kikövetkeztethető magyarázatát. És bár megváltozott viselkedése többekben is értetlenkedést vált ki, nem az értelmezés felé fordulnak (például a portás vagy Lőr, az inas), hanem mindössze megjegyzik Hummel furcsaságát. Ő maga cselekvő, gondolkodó karakter, a többiek csupán kötelességüket végzik, az alkapitány viszont kimozdul abból a bizonyosságból, amelyet a radikális forradalmi események sem tudtak megingatni. Az alkapitány nyomozói módszere a lényegi és járulékos elemek elkülönítéséből áll, amely során „az egykori történet többbszintű valóságszegmentumok metszeteként hozza újra létre” (34). Meggyőződése az volt, hogy „nem maradhat a világban meg nem értett jelenség” (36). A megismerő folyamat során ezért Hummel a „mysticizmus és iracionalitás daemonában” (36) jelölte ki egyik akadályát. Az elbeszélő kommentárjai kiemelik Hummel rögeszmességét, amely bár szellemi és nem érzelmi indíttatású, végső soron ugyanolyanná lesz, akár a viharos szenvedélyek. Kajánul jegyzi meg emiatt a narrátor, hogy bár a „rationalitás” felől jut következtetésre, valójában Hummelt is elragadják az érzelmei.

A regény archaizáltnak megalkotott nyelve nem válik zavaróvá, olykor azonban megköveteli a befogadó türelmét. Kiérezhető a megalkotott nyelv lágyításának szerzői intenciója, ahogyan az első oldalakon is már otthonosan helyezi el az olvasót a „kit-kit nyugalomba”, „áztatta volna annyi honfivér” (7) sorokkal. A változatos szövegközi utalásokon túl a nyelvi regiszterek, rétegek finom, olykor parodisztikus keverése („a hírlapok hosszabb-rövidebb tudósításának kivágás útján fogatosított összegyűjtésében realizálódhatott” (29)) mégis arról tanúskodik, hogy a szöveg nem akarja újraalkotni a korabeli nyelvet, hanem annak alapján

sajátot modellál. Az elbeszélő szerteágazó érdeklődése (történetbúvár, embervizsgáló és pszichológ nézőpontjait is említi), akárcsak Hummelé (legalábbis szóban) a tényekre alapszik: „semmit hozzá ne tegyünk vagy el ne vegyünk a történetekből” (9). Mindeközben az elbeszélő saját magát adagolja hozzá a történethez, hiszen rajta keresztül szűrődik át minden történés, a saját és az alkapitány gondolatfutamai is. A mindentudó elbeszélő a regény történetének jövő idejéből beszél: Hummel el nem készült visszaemlékezéseit is említi. Világlátásában is észrevehető a térbeli és időbeli távolság. Az alkapitány egyik ismerősenek, Jakabfynak a nők iránti előítéletei miatt szinte magyarázkodni kényszerül, akárcsak a férfitársaságok trágár nyelve okán.

Korábban már említettem, hogy Hummel logika uralta világa hogyan veszít érvényességéből. Mindezt azonban némileg érdemes árnyalunk. Hiszen úgy tűnik: az alkapitány valójában annak lehetőségétől rémült meg, hogy lehetséges olyan logika, amelynek végeredménye, konklúziója az önelveszejtés. Hummelnek a világ szabályokkal leírható kerete nyitja meg a szabadság utópisztikus lehetőségét. Az élet végpontja megválasztásának szabadsága a szabadságkultusszal kapcsolja össze. Számára a személyes szabadság kultusza ez, amelyben az egyén nem a közösség tagjaként él elsősorban. Mégis kimondja, és azonnal meg is retten attól a gondlattól, hogy „az emberi méltóság talán megmaradt utolsó eszköze a kényszerű teherként kapott élet önkéntes elvetése, azaz maga az autochiria, mi így a szabadság egyetlen záloga is egyben” (140–141). Annyira logikusnak tetszik előtte saját gondolatmenete, hogy nem talál benne hibát. A kötelességszerűen felbukkanó megismerő szándék és a nyugalmanak megőrzését szolgáló önvédelmi mechanizmus küzdelme is ez.

A *Léleknyavalyák* egy többbrétegű, ismeretelméleti kérdéseket (is) feszegető, intellektuális regény: a 19. század közepének gondolkodását, világát és a jelenkori gondolkodást is tükrözi. Összességében azonban mintha ebből a regényből is hiányozna az, ami a kortárs próza jelentős részéből: éspedig a kockázatvállalás. A posztmodern technikai fogások közhelyszerűvé válnak. A korról felvonultatott impozáns tudásanyag ellenére, a korban érvényes gondolkodási sémák és érvényes gondolatok

megjelenítésének dacára, illetve mindezek miatt az elbeszélői hang mögött folytonosan átüt a szerzői tónus és tudományos érdeklődés. Milbacher Róbert regénye mégsem példatár vagy történeti korrajz, sem a posztmodern belátások füveskönyve. Saját tétjeit viszont megteszi, vállalásait beváltja, mindezt az arányok megtartásával. Sok más mellett ezt is érdemes értékelni.

IRODALOM

SZILÁGYI Márton (2005): „sötét halálával az öngyilkolásnak...” (Czakó Zsigmond halála). *Irodalomtörténet*, 1., 20–42.

SZILÁGYI Márton (2018): Egy öngyilkosság anatómiája. *Jelenkor*, 9., 1005–1009.

KOZMA RITA

A valóságról – másként

Horváth Márk–Losoncz Márk–Lovász Ádám: *A valóság visszatérése*. Forum, Újvidék, 2019.

Kant óta az objektív valóságról való beszéd – úgy tűnt – talaját veszítette, hiszen abból, hogy a megismerés tárgya igazodik a szubjektum megismerő képességéhez – s nem fordítva – az következik, hogy vagy az ember számára hozzáférhetetlen a dolgok magánvalósága, vagy egyáltalán nincs is semmilyen magánvalóság, sem elrejtőző lényegi esszencia, csak az létezik, amit a szubjektum a tárgyból képes feltárni. *A valóság visszatérése* című kötetben bemutatott szerzők többsége leszámolni igyekszik a német idealizmus atyjával. Úgy vélik, Kant hosszú időre megmérgezte a filozófiát azzal, hogy – a figyelmet megvonva tőlük – ellehetetlenítette az objektumokról való gondolkodást és diskurzust. Azzal, hogy a gondolkodás és a megismerés középpontjába a szubjektumot helyezte, nem kopernikuszi fordulatot, hanem ptolemaio-szi ellenforradalmat vitt végbe.

Mind a spekulatív realizmus, mind az újrealizmus követői egyetértenek abban, hogy igenis lehetséges a szubjektum hozzáférhetőségén túl a dolgokról önmagukról beszélni, s nemcsak, hogy olyan ontológia lehetőségét igyekeznek felvázolni, melynek középpontjában maguk a tárgyak vannak, hanem olyan szélsőséges elméletek is születnek, amelyben a dolgok fekete lyukként elnyelnek minden létezőt, térben, időben és hatásaiban is messze túlmutatnak az emberen. S bizonyos szempontból értelmet nyer az is, hogy minden, és az is, hogy semmi sem létezik. A szerzők, Horváth Márk, Losoncz Márk és Lovász Ádám a könyv felosztását tekintve a spekulatív realizmus és az újrealista filozófiák öt-öt jeles képviselőjét mutatják be. A Horváth–Lovász szerzőpáros vállalta Harman és

a spekulatív realizmus bemutatását, Losonczi Márk pedig az újrealista vonal felvázolását. Az általuk bemutatott gondolkodók a kortárs filozófia azon képviselői, akikről magyar nyelven korábban alig lehetett olvasni. A három szerző vállalkozása e tekintetben már önmagában is örömteli a magyar olvasóközönség számára, hiszen a kortárs filozófusok műveinek fordítását, értelmezését illetően nagy lemaradásban vagyunk. Azonban nemcsak emiatt izgalmas olvasmány *A valóság visszatérése*, hanem azért is, mert a tárgyalt szerzők a jelenkorunkat nagyon is érintő kérdésekre, problémákra reflektálnak, mint például a környezetszennyezés vagy az emberiség kihalása. A beszédmódjuk olykor radikálisan eltér a megszokottól – nyilván ezért is esett rájuk a választás. Másrészt a magyar befogadó számára azért is fontos ez a mű, mert a filozófia jelenlegi irányvonalait, s azok képviselőinek gondolatait időnként összekapcsolja a magyar szerzőkével (például Polányi Mihály vagy Sipos Balázs). Az egyes fejezetekben tárgyalt szerzőkön kívül sok más filozófust is megemlítenek, ami arra enged következtetni, hogy kellő jártassággal rendelkeznek és alaposan utánajártak a témának, másrészt pedig ajtókat nyitnak, vagy legalábbis lehetséges útvonalakat mutatnak azok számára, akik további érdeklődésre tartanak számot.

A könyv erős felütéssel indít, hiszen az elsőként bemutatott filozófus, az objektumorientált ontológia (OOO) elméletének fő képviselője és a spekulatív fordulat egyik kiemelkedő alakja, Graham Harman írta az előszót. Ebben önmaga vázolja fel filozófiai gondolkodásának menetét, a spekulatív realizmus alakulásának általa megélt történetét, s megjegyzéseket is fűz a többi szerző munkásságához, akikről szintén szó esik a könyvben. A magyar olvasókat is arra biztatja, hogy ne csak passzív befogadói legyenek a leírtaknak, hanem osszák meg értékes gondolataikat a világgal, és kapcsolódjanak be a filozófia alakításába.

Hogyan lehet kibillenteni az embert a középpontból? Mit lehet elmondani a dolgokról azon túl, amit az ember tapasztal, amikor az osztályozási és a kategorizációs kísérleteink is mind antropocentrikusak? Erre keresik a válaszokat a könyvben bemutatott szerzők, amelyekre csak érintőlegesen, a teljesség igénye nélkül térek ki.

A spekulatív realizmus a létmódok közötti radikális pluralizmust hirdeti, amely magában hordozza azt is, hogy nincs olyan szubsztancia, mely

elsőbbséget élvez az objektumoknál: sem az anyag, sem a nyelv, sem az interpretáció nem előrébb való. Persze nem egységes irányzatról van szó, és a hasonlóságok mellett az elméletek különbségének megvilágítására is figyelmet fordítottak. Horváth Márk és Lovász Ádám tesznek is egy különbségtételt a szerzők között aszerint, hogy a „tudományos felismerés hol az emberi értelem számára feldolgozhatatlannak bizonyuló abszolút tudáshoz juttat el, mint Meillassoux vagy Brassier esetében, vagy a hozzáférhetetlenséget húzza alá, mint Bryant, Grant és Harman” (36).

A könyv első része Graham Harmannal foglalkozik, aki a meglévő kategóriák elvetésével a valóság tobzódó pluralizmusára építi fel koncepcióját, amelyben nem a szubjektum és az objektum kapcsolatát, hanem az interobjektív viszonyokat boncolgatja, azon belül is azt, ami rejtve marad. Szubsztancia mindaz, ami visszahúzódik a viszonyok elől (49). Első látásra ez a mondat akár össze is csenghet Kantnál a dolgok magánvalóságával (*Ding an Sich*), ám Harman ezt a kölcsönös visszahúzódást kiterjeszti az interobjektív viszonyokra is, amikor nincs jelen a szubjektum. Harman elméletét azonban nem Kant, hanem Heidegger ihleti, mégpedig a kézhezálló és a kéznéllevő (*Vorhandenheit/Zuhandenheit*) szerszám fogalmai. A szerzők azonban nemcsak Harman álláspontját ismertetik, hanem az őt ért kritikákat is, például a pánpszichizmus vádját és annak cáfolatát is.

A könyvben helyet kapott Timothy Morton is, aki nem tartozik a spekulatív realizmus élvonalába, ugyanakkor kapcsolódik Harman elméletéhez, csak bizonyos szempontból jóval radikálisabb, hiszen tagadja a magában lévő szubsztanciának egyáltalán a lehetőségét is. S ha ez idáig csak azt éreztük, hogy meginog az antropocén-narratíva, Mortonnál az ember eltölpül a mindent elnyelő és behálózó hipertárgyak árnyékában. Ilyen hipertárgy a klímakatasztrófa is, amely ellen Morton szerint sem tehetünk, s ez az álláspont igen szokatlan a médiában rendszeresen a környezetvédelem mellett felszólalók után.

Quentin Meillassoux által pedig megismerkedünk a hiperkáosz fogalmával, ahol a szükségszerű hatóok hiánya lesz abszolútum. Ami magában foglalja azt is, hogy a káoszból valamennyi időre rend alakuljon ki – ezzel magyarázza a tapasztalatainkat az összefüggésekről – azaz

bármí átalakulhat bármivé értelem nélkül. Ez persze számos filozófiai problémát vet fel, kezdve azzal, hogy a kontingencia abszolutizálása önmegsemmisítő ellentmondást tartalmaz. Meillassoux érvelésének bemutatása hagyja maga után talán a legtöbb kérdést és elvarratlan szálat. Harman az előszóban azt írja róla, hogy nem is tekinthető már igazán realistának, sokkal inkább Descartes és a német idealisták utódjának. Meillassoux a korrelacionizmus ellen érvel, a hume-i szkepszist nemcsak az ok-okozati viszony megismerhetetlenségeként értelmezi, hanem akauzalitást hirdet. De ahogyan a tudat és a világ közti radikális különbözősége mellett érvel, Harman és Ray Brassier szerint a karteziánus dualizmushoz jut vissza. Horváth és Lovász kínál megoldást erre az ellentmondásra, de ehhez a matematikai elveket és formulákat a tudattól független objektumokként kellene elfogadnunk, ám ez könnyedén cáfolható azzal, hogy a matematika is emberi találmány, pusztán absztrakció.

Jól látható, hogy ezen gondolkodók mindegyike olyan megingathatatlan igazságainkat torpedózza meg, mint az ember kitüntetett szerepe a világban, a környezetszennyezés visszafordítása, a természeti törvények rendszere és állandósága vagy az idegrendszeri fejlettség és az evolúciós siker közötti összefüggés. Ez utóbbit Brassier cáfolja, aki ezzel a kihalás elkerülhetetlensége mellett foglal állást. Szerinte az ember feladata a megsemmisülés elfogadása, a filozófia pedig a kihalás orgánuma. Maga Brassier is Nietzsche nihilizmusával szemben fogalmazza meg a saját álláspontját, az viszont furcsa, hogy Horváth és Lovász pont *A hatalom akarását* idézik, és úgy hivatkoznak rá, mint Nietzsche befejezetlen művére, holott egy, a filozófus halála után összeollózott írásról van szó, melyet a náci ideológiával szimpatizáló húgának, Elisabeth Förster-Nietzsche-nek köszönhetünk.

S akkor még nem is esett szó az újrealista szerzőkről. A valóság visszatérését – ahogyan Losonczi Márk írja – nem úgy kell értelmezni, mint egy naiv, prekantiánus koncepciót, amely nem akarja figyelembe venni az ember korlátait, hanem a *valóság túlbővsége* meghaladja mind a képességeinket, mind az osztályozási stratégiáinkat (264). A *Miért lesz valakiből újrealista?* című bevezető részben világosan láthatóvá válik, hogy egy el-

lenreakcióról van szó, nemcsak az idealizmussal, hanem a posztmodern filozófiákkal szemben is. Valamint kirajzolódik az a törésvonal is, amely az újrealista szerzőket elválasztja a spekulatív realizmus képviselőitől.

A korrelacionizmus tagadása mindkét táborra igaz, ám az újrealisták úgy vélik, hogy az egyetemes kategóriák helyett a valóság rétegzettségét és sokszínűségét kell megragadni. Ebben pedig még az elődeiknek tekinthető újmaterialistáktól is különböznek, akikről szintén szó esik. Az egyikük Deleuze filozófájából merítő Manuel DeLanda, a másikuk pedig igen meglepő módon Jacques Derrida. Utóbbi igencsak érdekes választás, mert őt kapásból az ellentáborhoz sorolnánk – ahogyan Harman is Derridát a korrelacionizmus képviselőjeként könyvelte el – írja Losonczi Márk. De már az első mondatban le is szögezi, hogy természetesen azokat az értelmezési stratégiákat fogja követni, amelyek nem értenek egyet például Derrida metafizika-ellenességével. Giorgio Agamben Derrida értelmezésével kezdi, de továbbmegy és eljut egészen a poszthumanista elméletig, melyet részben éppen a derridai filozófia ihletett. S nemcsak kiemeli az elméletek ütközéspontjait, hanem rámutat a bennük rejlő feszültségekre és kritikával illeti a poszthumanizmust is.

A könyv végén három újrealista szerzőt ismerünk meg, Markus Gabrielt, Jocelyn Benoist-t és Maurizio Ferrarist. Ők – ellentétben a spekulatív realistákkal – nem értenek egyet azzal, hogy lehetséges univerzális kijelentéseket tenni. Gabriel ontológiai pluralizmusa és Harman elmélete között valóban érződik némi hasonlóság, de „sosem lesz lapos (flat) ontológia, amely a hamis egyenlőség pártiság nevében hozna közös nevezőre minden létezőt” (331).

Benoist is elveti a redukciót, és a valóságrétegek sokféleségére hívja fel a figyelmet, s fontos szerepet játszik nála az észlelés. Ferrarisnál pedig megismerkedhetünk a homo cellularissal – azaz a mobiltelefont használó emberrel, s megállapítja, hogy nem a szubjektumok formálják az objektumokat, hanem éppen fordítva. (Nem a társalgási szokásainkhoz igazodtak a mobiltelefonok, hanem a mobil funkciói formálták át a kommunikációnkat.) S megtudhatjuk, hogy Ferraris ezzel kapcsolatos gondolatainak magyar vonatkozása is van, ugyanis kiemelt referenciái között szerepelnek Nyíri János Kristóf kommunikációfilozófiai elemzései is.

Losoncz Márk felszólít, jegyezzük meg, hogy Gabriel, Benoist és Ferraris filozófiája felülemelkedni látszik az analitikus–kontinentális vitán, többek között azért – írja –, mert mindkét hagyományban akadnak a realista álláspont számára kiaknázható belátások.

ARC NÉLKÜLI HŐS

(2020, OLAJ, ZOMÁNC, VÁSZON, 50×40 CM)

HICSIK DÓRA–HORVÁTH LAJOS

Kosztolányi Dezső „Shakespeare nyelve”

*„Valahányszor foglalkozom vele, mindig új oldaláról tűnik szemembe,
mindig más és más tükélye kap meg, melyet képtelen vagyok megmagyarázni.”
(Színházi esték)*

Bevezető¹

Kosztolányi Dezső írásai szerves részeit alkották a Szabadkán megjelenő *Napló*nak. A Pesten már megjelent szövegek kerültek másodközlésben így a jugoszláviai magyarok asztalára. Folyamatban van a Kosztolányi-életmű kritikai kiadása, készül a Shakespeare-fordítások kötete is, melyhez adalékokként szolgálnak többek között a *Napló*ban megjelent fordítások, ám mindemellett sok érdekes információ megbújik nemcsak a lapban, hanem a szabadkai gyermekkorban is, amelyek segíthetik a téma kutatóit. Írásunkban azokat a motívumokat vesszük számba, melyek valószínűleg helyet kapnak majd a kötetben is, és nagyban hozzásegíthetik a kutatókat Kosztolányi Dezső shakespeare-i világszemléletének megértéséhez.

Kosztolányi Dezső ugyanúgy fordított idegen nyelvekből, mint megany nyi nyugatos. Egy nagy különbség volt azonban, amiben Kosztolányi kitűnt közülük: nemcsak jól beszélt idegen nyelveket, hanem érezte azok játékoságát, rétegeit, gyökereit is. Honnan eredt ez a nyelvtudás?

A város

Szabadka Kosztolányi gyermekkorában a Magyar Királyság harmadik legnépesebb városa volt, egy többnemzetiségű közösség otthona. Már gyermekkorában hallhatott horvát, szerb, bunyevác beszédet is, de hogy mennyit értett belőle, nem tudhatjuk. Németül viszont – édesanyja és nagyanja nyelvén – tudott. Gyermekkorában tehát hozzászokott az idegen szavakhoz, az idegen hangsúlyokhoz, amelyek könnyebben átlendíthették egy másik nyelv megismerésének akadályain.

A nagyapa

Kosztolányi Ágostont², a költő nagyapját vándorszínészként érte a forradalom híre.³ Érdekes életrajzi adat, hogy a nagyapa kacérkodott a színészettel: a majdani unokáknak mesélt történeteiben esetleg feleveníthette a fiatalkori színjátszás élményeit. A szabadságharc leverése után Kossuthal hagyta el az országot: követte őt Törökországba, Angliába, majd Amerikába. 1857-ben tért vissza Magyarországra, immár Szabadkára. Családot alapított, üzletet vezetett. Ő volt Kosztolányi Dezső gyermekkorának egyik legfontosabb alakja, aki sokat mesélhetett unokájának a távoli világról. Ő beszélhetett neki először az amerikai angol nyelvről is: meglehet, a maga módján, még taníthatta is bizonyos szavak helyes kiejtésére, habár minderről egyáltalán nincsen adatunk.

Az iskola

Kosztolányi 1895-től volt a Szabadkai Főgymnasium tanulója. Az iskolában a magyar, a német és a latin nyelv mellett a görög és a francia volt választható tantárgy. Az évkönyvek részletesen beszámolnak a tantervről, ennek köszönhetően tudhatjuk, mit tanultak annak idején, s milyen témákban érintették a magyar és a világirodalmat.

Az 1900/01-es tanévben a költő hatodik osztályos volt. Ebben az évben tanultak Shakespeare-ről. A magyar nyelvet Toncs Gusztáv⁴ tanította, aki nek 1909-ben jelent meg *Shakespeare drámai művészete* című könyve. A költői olvasmányok között szerepelt Shakespeare *Julius Caesar* című műve is, melyet a következő szempontok szerint elemeztek: „a) Julius Caesar, b) Elmélet, a dráma fogalma, drámai jellem, cselekmény,

szerkezet, a dráma technikája, előadása. A tragoedia fogalma. C) Egyes részletek könyv nélkül Julius Caesar-ból: Brutus és Antonius beszéde I. felv. – Brutus beszéde az összeesküvők közt II. felv. – Antonius beszéde Caesar holtteste felett. III. felv." (*Szabadka sz. k. városi közszéki főgymnasiajának értesítője az 1900–1901. tanévről*, 117). Havonta dolgozatot írtak, amelyek közt szintén volt Shakespeare-tétel: „A drámai cél kitűzése a *Julius Caesarban*, Brutus lelkiállapotának elemzése az 1. felvonás 2. színe alapján, Antonius beszédének tagolása, ki a dráma főszereplője.”

A könyvtár

Az angol irodalom és történelem több könyvtárbeli mű témája volt, melyhez idővel Kosztolányi is hozzájuthatott. Akár még ez is fontos állomás lehetett a Shakespeare-fordításokhoz vezető úton. Az iskola egykori könyvtára ma már sajnos nem adhat teljes képet az egykori kötetekről (HIRTH 1900), megmaradtak viszont művek, melyeket Kosztolányi is olvashatott:

Bayer József: *A nemzeti játékszín története 1–2*. Budapest, 1887

Greguss Ágost: *Shakespeare*. Budapest, 1880

Macaulay (fordította Zichy Antal): *Ánglia története*. Budapest, 1877

Molnár György: *Lear király* (tanulmány). (A kötet nincs meg.)

Névy László Antal: *A tragédia elmélete*. Budapest, 1871

Névy László: *A drámai középfajok elmélete*. (A kötet nincs meg.)

Névy László: *A komédia elmélete*. Budapest, 1872

Shakespeare (fordította Petőfi Sándor): *Coriolanus*. (A kötet nincs meg.)

Shakespeare (fordította Vörösmarty Mihály): *Julius Caesar*. (A kötet nincs meg.)

Shakespeare (fordította Arany János): *Hamlet, dán királyfi*. (A kötet nincs meg.)

Shakespeare (fordította Szász Károly): *Macbeth*. (A kötet nincs meg.)

Shakespeare (fordította Arany János): *Szentivánéji álom*. (A kötet nincs meg.)

Az írók

A *Bácsmegyei Napló*, majd 1930-tól a *Napló* a jugoszláviai magyarság egyik legfontosabb sajtóorgánuma volt a két világháború között.

Fenyves Ferenc, Kosztolányi egykori osztálytársa volt a főszerkesztője és tulajdonosa. 1902-ben, a kettejük nézeteltérése miatt távolították el költőnket alma materéből, ez viszont nem zavarta őket a későbbi együttműködésük során. Fenyvesnek jól jöttek a Pestről érkező írások és Kosztolányi baráti köre is, mely néha-néha megjelent a lapban, Kosztolányinak pedig jól jött a szövegekért kapott tiszteletdíj.

Kosztolányi Shakespeare-fordításai

Kosztolányi Dezső műfordítói tevékenysége, ahogy műfordításainak szakmai megítélése is, napjainkig meglehetősen vitatott. Sokan elmarasztalták mint érett műfordítót, amiért többnyire szabadon bánt bizonyos forrásnyelvi szövegek célnyelvi átültetésével. Shakespeare-fordításai mégis különleges mérföldkövét jelentik annak a formaérzékeny életműnek, ami a szülővárosi önképzőkörös stílusgyakorlatoknak, továbbá az egyetemi műfordításoknak köszönhetően hasonlóképpen érvényesül Kosztolányi prózapoétikájában, illetve nyelvművelő műfordítás-értelmezésében is.⁵ Többnyelvű műfordítói szerepvállalása szintúgy meghatározónak tűnik, ahogy hangsúlyozottan fontos volt az „éretlen” gimnazista Dide idegen nyelvekhez fűződő önképzőkörös viszonyulásában az egekig magasztalt „Shakespeare nyelve”⁶, már a magántanulóként színjelesre letett érettségijét követő „botrányos” pályakezdést megelőzően is.⁷ Kosztolányi műfordítói munkásságán belül azonban „Shakespeare nyelve” nem egyenlő sem a brit, sem az amerikai angol nyelvek alapvetően szótárhasználat mentén elsajátított ismeretével (ahogy mindaz korábban mérvadó volt a Shakespeare-fordító Kossuth Lajos és Arany János esetében, továbbá Vörösmarty-nál és Petőfinél), illetőleg nem merült ki pusztán a századfordulós angломán ékesszólás két világháború közötti időszakára jellemző „Nyugat-barát” nyelvhasználat „szín-játészó” megnyilvánulásaként sem.⁸

Noha Kosztolányi Dezső Shakespeare-fordításai közül számottevő részlet megjelent a *Bácsmegyei Napló*, illetve a későbbi *Napló* és a *Pesti Hírlap*, illetve a *Pesti Hírlap Vasárnapja* hasábjain, *Téli rege*-fordításának mutatószövegét a *Nyugat*, a *Romeo és Julia* fordításrészletét az *Új Idők*

közölte először: függetlenül a *Bácsmegyei Napló* és a *Pesti Hírlap* egymással szinte minden tekintetben megegyező fordításrészleteitől (Az *idő beszél* és *Autolycus csavargó dalai* a *Téli regéből*, illetve a *Mab királyné* a *Romeo és Juliából*). Első két Shakespeare-fordításának 1930-as Genius-kiadásait követően Kosztolányi egyéb Shakespeare-drámarészletei és a *Szentivánéji álom* feliratrészletei mellett, a *Lear király* fordítása esetében is megfigyelhetők hasonló szövegközlések. További fordításrészletei jelentek meg a kolozsvári *Ellenzék*, az *Esti Kurír* és a *Pesti Napló*, illetve a *Prágai Magyar Hírlap* hasábjain.

Költői nyelvszemléletének értelmezési keretét mindenesetre módosítja a szövegkönyvszerű „shakespeare-i nyelvhasználat”: az értékközvetítő jelmondatként használt „Shakespeare nyelve” kifejezés monarchiabeli kultusza, a serdülőkorú Kosztolányi költői szabadságot kedvelő, nyelvművelő önazonosságtudatában is több mint meghatározó jelleggel bírt. Az ezredfordulós magyarságtudat kultikus jelentősége párhuzamosan érvényesült az egyéb, kiegészítő jellegű kultuszteremtési szándékokkal. Pesti börtöneibe Kossuth Shakespeare-t fordítva tanult meg angolul, bizonyos városi legendák alapján pedig Erzsébet királyné vagy becenevén „Sissi” fésülködés közben fordított egy-egy Shakespeare-művet görög nyelvre, amikor egyszerre tanult görögül és magyarul. Shakespeare darbjait mindenesetre leginkább aktuális mondanivalójuk miatt, sőt kifejezetten kultikus jelentőséggel, illetőleg népművelő szándékkal vitték színre a „laza erkölcsűnek” minősülő, „szókimondó” magyar nyelvű színházak. Az akkori budapesti székesfőváros tulajdonában lévő Népszínház épületében működő Nemzeti Színház folyamatosan felelevenítette a népszerű Shakespeare-darabokat, hasonlóképpen a szabadkai Népszínházhoz, ahol a századforduló környékén Szabadka lakosságának színházi életét igen jelentős mértékben meghatározta a vendégelőadások Shakespeare-sorozata. Mindezt a gimnáziumigazgató Kosztolányi Árpád sem nézte jó szemmel (amit alátámaszthat még Brenner József, Kosztolányi Dezső és Munk Artúr főgimnáziumi levelezése is).

Kosztolányi Shakespeare-fordításai ugyanakkor nemcsak lapokban és könyvekként tárultak az olvasók elé. *Téli rege*-fordítását hét alkalommal

játszotta a budapesti Nemzeti Színház 1933 őszén, *Romeo és Julia*-fordítását pedig a budapesti Művész Színház Stúdiója mutatta be 1932 tavaszán (utóbbit további két alkalommal játszotta később a szintén budapesti Belvárosi Színház, 1946 őszén). Kosztolányi *Romeo és Julia*-fordítását színre vitte még a Kolozsvári Magyar Színház is: két önálló rendezésben is játszották Kolozsvárott 1935 telével kezdődően négy-négy alkalommal, mintegy négy színházi évadon keresztül, egészen 1940 teléig (Brassóban kétszer, Nagyváradon négyszer, Marosvásárhelyen egyszer). *Romeo és Julia*-fordításából külön hangjáték is készült, amit esti műsorában közvetített a *Magyar Rádió* 1935. október 18-án, a Fialatok Rádiószínpada közreműködésének köszönhetően. Kosztolányi Shakespeare-fordításai alapján készültek filmfeliratok a *Szentivánéji álom* és a *Romeo és Julia* első két egész estés Shakespeare-nagyjátékfilmekhez is. A Max Reinhardt rendezte 1935-ös *Szentivánéji álom* Kosztolányi Dezső magyar szövegeként volt olvasható a budapesti mozikban mintegy tizenkét héten át (a Rádium, a Casino, a Simplon, a Stúdió, a Budai Apollo, a Józsefvárosi Filmpalota, a Pátria, a Rialto, a Savoy, az Alkotás, a City és a Royal Apollo mozikban). Fővárosi sikerét követően, a *Szentivánéji álom* Kosztolányi filmfeliratával, 1936 november végétől kezdve műsoron volt többek között Nagyváradon (az Omnia Mozcószínházban), Kolozsvárott (a Select, a Royal-Mozgó és a Munkás-Mozgó mozikban), Brassóban (a Capitol Mozcószínházban), Miskolcon (az Uránia Mozcószínházban), Zalaegerszegen (az Edison Moziban), Békéscsabán és Pápán (a Csaba Mozcó és a Jókai Mozcó műsorán), egészen 1937 decemberéig. Hasonlóan sokan látták magyar mozikban a George Cukor által rendezett 1936-os *Romeo és Julia*-filmhez készült magyar feliratot mint Kosztolányi műfordításának szövegváltozatát. Utóbbit több mint tíz héten át vetítettek országszerte és határon túl is, 1937. január 3-ától 1938. november 13-áig: Budapest után többek között Miskolcon, Pápán, Szegeden, Kolozsvárott és Brassóban is (a budapesti Fórum Filmszínház, Metro Filmpalota, Stúdió, Pátria, Rialto, Savoy, Alkotás, Gloria, Corvin, Hollywood Filmszalón, Józsefvárosi Filmpalota mellett a miskolci Korona, a pápai Jókai, a szegedi Széchenyi, a brassói Astra, illetve a kolozsvári Select és Thália-Mozgó mozikban), a korabeli lapok beszámolóí alapján teltházás sikerrel.

Magyar színháztörténeti mérföldkőnek számított ugyanakkor 1932. április 13-án a Művész Színház *Romeo és Julia* Studio matiné előadása is: először került színre magyar nyelven újrafordított Shakespeare-darab a klasszikus magyar fordításokkal szemben (kisebb publikum előtt, Rácz György rendezésében). Nagy jelentőségű előadás volt mindemellett a Nemzeti Színház 1933. szeptember 15-ei *Téli rege* bemutatója is (Ódry Árpád rendezésében): hosszú idő után ez volt az első országos hírű Shakespeare-előadás a nagy nyilvánosság előtt, új betanulásban. Mind-ebben Kosztolányi megelőzte kortársait: Babits Mihály 1916-os *A vihar* című Shakespeare-fordítását Magyarországon csupán 1939. augusztus 29-én mutatták be a Margitszigeten (Németh Antal rendezésében), majd 1940. november 30-án a Nemzeti Színházban (Németh Antal és Szilassy Gyula rendezésében). Ugyanakkor Babits *A vihar*-fordítását szint-úgy bemutatták Kolozsvárott (Kádár Imre rendezésében, 1936. január 9-én, csütörtök este fél 9-kor), ahogy azt megelőzően Kosztolányi *Romeo és Julia*-fordítását is.

Kosztolányi Shakespeare-fordításai szinte felülmúlhatatlan sikert arat-tak 1935-ben. Egyszerre volt színpadon látható és rádióban hallható, továbbá mozgóképre vetítve olvasható egy-egy újrafordítása alapján készült szövegváltozata. Jelentős eseménynek számított ezek közül a Kolozsvári Magyar Színház magyar *Himnusz* születése alkalmából (január 22-e helyett végül csak másnap, 23-án bemutatott), zárt ajtók mögött megtartott *Romeo és Julia* ünnepi presztízselőadása, Kádár Imre rendezésében. Hasonlóképpen fontos eseménynek bizonyult az 1935. október 18-án, az esti főműsoridőben közvetített *Romeo és Julia* rádiójáték is. Utóbbi a Nemzeti Színház új igazgatója, dr. Németh An-tal rendezésének köszönhetően (a *Budapest I.* rádióadón keresztül), egyidejűleg volt hallható a király nélküli Magyar Királyság határain belül és a trianoni államhatárokon túli magyarlakta vidékeken (minden bizony-nyal még Szabadkán is). Kosztolányi hangja ugyanakkor Shakespeare-rel kapcsolatos bevezetői révén többször is felcsendült a Magyar Rádió irodalmi műsorában 1935 őszén. Mindezen felül, kifejezetten látványos rendezvényként jellemezték az 1935. november 28-ai *Szentivánéji álom* budapesti díszbemutatóját is. A *Budapesti Hírlap* akkori beszámolója alap-

ján a „Rádium filmszínházban pazar külsőségek között tartották meg a *Szentivánéji álom* díszbemutatóját. Megjelent vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó családjával, Vértessy Sándor, a kabinetiroda főnöke, Tahy László miniszterelnökségi államtitkár, Preszly Elemér belügyi államtitkár, Kádár Levente min. osztályfőnök és sok más előkelőség”.

Kosztolányi Dezső halálát követően a Kolozsvári Magyar Színház emlékünnepe keretében játszotta ismét Kosztolányi *Romeo és Julia*-fordítását (1936. november 11-én), 1937. január 3-ától pedig szintén Kosztolányi magyar szövegeként vetítették a *Romeo és Julia* filmet a budapesti mozik (mint, ami „Shakespeare halhatatlan remeke” és „Kosztolányi Dezső utolsó műve”). A *Budapesti Hírlap* korabeli cikke szerint: „A magyar film felirataihoz Kosztolányi Dezső új, *Romeo és Julia*-fordítását használták fel és így a film magyar változata is méltó lesz Shakespeare halhatatlan zsenijéhez.” Elképzelhető, hogy a *Szentivánéji álom* és a *Romeo és Julia* filmeket Lifka Sándor szabadkai mozgóképszínházában is vetítették Kosztolányi Shakespeare-fordításaiból készült magyar felirattal, mindez viszont még további kutatást igényel, a korabeli források további feltárását illetően.

Úgyszintén nagy jelentőségű esemény volt a Kolozsvári Magyar Színház későbbi, 1940. október 24-én bemutatott *Romeo és Julia* ünnepi díszelőadása, a magyar színház 150 éves fennállása és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem ünnepélyes megnyitása alkalmából, Szabados Árpád rendezésében. Hasonlóan fontos eseménynek számított a budapesti Belvárosi Színház 1946. november 8-án bemutatott *Romeo és Julia* jubileumi matinéja a színház fennállásának 30. évfordulójára, Bárdos Artúr rendezésében. Mindemellett külön érdekességnek tűnhet, miszerint Tamási Áron, aki abban az évadban dolgozott a Kolozsvári Magyar Színházban, amikor Kádár Imre, az előzetes évadtervezet ellenére, sőt szinte a semmiből és teljesen váratlanul beemeli az 1934/35-ös színházi műsorába Kosztolányi *Romeo és Julia*-fordítását (Tamási később, 1947 márciusa és júliusa között, már a *Romeo és Júlia* című, új színházi hetilap főmunkatársaként jelentkezik). A „Színházi és művészeti lap – A kultúra és a szellem szabad fóruma” egynyári folyóiratként, mindössze tizenhat számban jelent meg, ahol Tamási *Színházi válság* címen külön vitaindító tanulmányt közölt, amelyről következő cikkében elismeri (Vá-

lasz a „színházi válság” ügyében), hogy „a magyar színházi kultúra mai állapotára nézve tettem néhány jellemző megjegyzést”.

Kosztolányi *Lear király*-fordítása viszont mindmáig szinte feledésbe merült, annak ellenére, hogy többi Shakespeare-fordításához képest abból jelent meg a legtöbb szövegmutatvány a korabeli lapokban, ahogy a szabadkai *Napló*ban is. Jelenleg a Kosztolányi Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport dolgozik azon, hogy az OSZK kéziratárában fellelhető szedőpéldány alapján helyreállítsák az említett Shakespeare-fordítást a Kosztolányi-életmű kritikai kiadássorozatában.

Kosztolányi Shakespeare-fordításai a *Napló*ban:

Az Idő beszél (Shakespeare „Téli regéjé”-nek új fordításából). 26. évf. 72. sz. 7., 1925. március 15.

Autolycus csavargó dalai (Shakespeare „Téli regéjé”-nek új fordításából). 26. évf. 144. sz. 7., 1925. május 29.

Mab királyné (Romeo és Julia új fordításából). 29. évf. 116. sz. 24., 1928. április 29.

Élet és halál – Részletek az Új Shakespeare-ből –. 31. évf. 201. sz. 25., 1930. július 27.

Lear Király – Mutató Shakespeare drámájának új szövegéből – Király és bolond. 32. évf. 107. sz. 23., 1931. április 19.

Lear Király – Mutató Shakespeare drámájának új magyar szövegéből – A bolond versei. *Lear a második leányánál. Három őrült törvényt ül*. 33. évf. 189. sz. 21., 1932. július 10.

Egy új költő: Shakespeare. Kosztolányi Dezső Shakespeare fordításai. Titkos nászéjszaka után. 33. évf. 252. sz. 22., 1932. szeptember 11.

Lear Király – Mutató Shakespeare drámájának új magyar szövegéből – *Corodelia és az orvos. A szakadék. A király halála*. 33. évf. 308. sz. 23., 1932. november 6.

Lear Király – Mutató Shakespeare drámájának új magyar szövegéből – *Két ember a fürgetegben. A király imája*. 33. évf. 355. sz. 29., 1932. december 25.

Irodalmi levél (Ha olvasnak téged – Rainer Mária Rilke anyja és apja – Shakespeare és a lélekelemzés). 35. évf. 355. sz. 19., 1934. december 30.

Mutató a Szentivánéji álom új szövegéből – Shakespeare – A herceg menyegzője. A tündérek altatódala. Lysander és Hermia az erdőben. Puck varázsverse. Puck bucsuja. Az őrült, a szerelmes és a költő. 36. évf. 332. sz. 21., 1935. december 1.

IRODALOM

- ARANY Zsuzsanna (2017): *Kosztolányi Dezső élete*. Osiris, Budapest
- ÁGOSTON PRIBILLA Valéria–HICSIK Dóra–HÓZSA Éva (szerk.) (2010): *Kihez vagy mihez hű? Tanácskozs fordításról, fordításról és nem fordításról Kosztolányi szellemében*. Városi Könyvtár Szabadka, Szabadka, 39–47.
- GEROLD László (1990): *Száz év színház*. Forum, Újvidék
- HICSIK Dóra (2011): *Alma Mater*. Életjel, Szabadka
- HIRTH Lipót (1900): *A szabadkai közséi főgymnasium ifjúsági könyvtárának jegyzéke az V–VIII. osztályok számára*. Hirth Lipót, Szabadka
- KOSZTOLÁNYI Árpád (1901): *Szabadka sz. k. város közséi főgymnasiumának értesítője az 1900–1901. tanévről*. Krausz és Fischer, Szabadka
- KOZÁK Péter (2017): *Kossuth, a Shakespeare-fordító*. <http://www.nevpont.hu/view/11861> (2020. január 17.)
- SZILÁGYI Zsófia (2017): *Az éretlen Kosztolányi*. Kalligram, Pozsony–Budapest

JEGYZETEK

- ¹ A közös tanulmány Bevezető részét Horváth Lajos szabadkai kutatómunkája alapján összeállította Hicsik Dóra, a *Kosztolányi Shakespeare-fordításai* alcímű rész Horváth Lajos szabadkai és kolozsvári kutatómunkájának összefoglaló írása.
- ² Kosztolányi Ágoston (1824, Csantavér–1895, Szabadka).
- ³ Erről Bíró Ede honvéd író naplójában, mely *Három világrészben* címmel jelent meg a *Történelmi Lapok*ban, 1898 januárjában.
- ⁴ Toncs Gusztáv (1859, Szegvár–1938, Budapest) a pesti egyetem magyar–filozófia szakán 1881-ben szerzett tanári diplomát. Pályáját a szabadkai gimnáziumban kezdte, ahol 1910-ig tanított. Munkásságát a fővárosban is elismerték: 1888-ban a Természettudományi Társaság, 1933-ban pedig a Filozófiai Társaság is tagjai közé választotta. 1907-ben megalapította a Felső Kereskedelmi Iskolát, amelynek igazgatója lett. A *Tanügyi Lapok* szerkesztője (1885–86).
- ⁵ Vö. Arany János és Kosztolányi Dezső *Szentivánéji álom*-fordításainak összehasonlított részleteit: Arany Zsuzsanna: „*Jancsi Pannit nyerje meg*” vagy „*Jancsié lesz végre Julcsa*”? *Kosztolányi-műfordítások a kritikai kiadás forrásanyagában* (ÁGOSTON PRIBILLA–HICSIK–HÓZSA 2010; 39–47).
- ⁶ A gimnazista Kosztolányi korabeli magyar anyanyelvpolásához és az érettségi tárgyait képező német, latin és görög idegen nyelvekhez fűződő személyes viszonyulásáról lásd: ARANY 2017; 53–56.
- ⁷ „[A] legendagyártás vágya Kosztolányiban erősen munkált. [...] Kosztolányi életében a személyes múlt effajta átalakítását könnyen a hazugságok, elfedő akciók, csúsztatások

sorába illeszthetnénk bele, feltárásukat az igazságra vágyó irodalomtörténész gesztusaként ünnepelve: holott nem árt tágabb kontextusban nézni a pályakezdésre emlékezést, akkor ugyanis könnyen kiderülhet, nem is annyira meglepő és egyedi ez a mitizálás” (SZILÁGYI 2017; 34–35).

⁸ Vö. „Kossuth a *Macbeth* szövegén tanulta meg használni az angol nyelvet, a fordítókísérlet ugyanakkor kiváló stílusfejlesztő iskola is volt Kossuth számára: addig használt szövevényes, latinos mondat szerkezetét világos, pontos tagolásra kényszerítette a fordítót megkötő szöveg. Később Angliában és az Egyesült Államokban elmondott angol nyelvű beszédei éppen erősen érezhető shakespeare-i színeikkel ejtették bámolatba a magyar forradalomért rajongó polgárokat” (KOZÁK 2017).

VÍZIÓ A FEKETE FÜRDŐRŐL
(2020, OLAJ, VÁSZON, 20x20 CM)

TÓTH ÁGOTA

Kísérlet Németh István publicisztikai írásainak 21. századi értelmezésére

Irodalmi hagyományunkban jól ismert jelenség, hogy elsősorban szép-irodalmi műveik miatt nagyra tartott íróink főként megélhetési célból újságokba is írtak, e két tevékenységet párhuzamosan művelték. Legnagyobb szerzőink, mint például Petőfi Sándor, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond irodalmi munkásságának kisebb-nagyobb mértékben része volt a publicisztika is. Napjaink írói között is vannak többen, akik rendszeresen írnak publicisztikai szövegeket, például Darvasi László vagy Krusovszky Dénes. A jugoszláviai magyar irodalom kezdetén is „az újságok játszották a legnagyobb szerepet [...]”. A két világháború közötti két évtizedben a jugoszláviai magyar irodalom elsősorban újságokban létezett, s az első jelentősebb antológiák és folyóiratindítási kísérletek is újságokhoz fűződnek” (BORI 1998; 70). Ezeknek az újságoknak az alapítása és szerkesztése is főként szépíróinknak volt köszönhető (Csuka Zoltán indította a *Képes Vasárnap* című hetilapot, a *Napló* című napilap szerzői pedig többek között Debreczeni József, Ambrus Balázs, Milkó Izidor, Munk Artúr voltak).

Németh István írói világának alapjai

A vajdasági magyar irodalomban Németh István az az író, akinek az életművében egyaránt jelentős anyagot tesznek ki mind szépirodalmi, mind publicisztikai kötetei. Novellistaként indult az ötvenes években (első kötete az 1954-es *Parasztkirályság*), a móríci hagyományt folytatva a paraszti világról írt, amely témánál legutóbbi, 2018-as kötetéig

nagyrészt meg is maradt. Kivétel hét gyermek-, illetve ifjúsági kötete és publicisztikájának egy része. Első köteteire a hagyományos paraszti világ ábrázolása jellemző, „a hatvanas években áll be fordulat munkásságában. Ekkor már nem belülről, az érzelmi azonosultság pontjáról nézi gyermekora faluját, hanem távolodva tőle, mind viszonylagosabban kezdte vizsgálni, felfedezte, hogy ez a világ nem statikus, hanem mozgásban van mind a falu adta keretek között, mind pedig a parasztságnak a városok felé való kényszerű áramlásában” (BORI 1998; 160). Az első kötetek recepciója szinte csak a móríci hagyományt említi, de Benkő Ákos az 1973-ban kapott Híd Irodalmi Díj kapcsán arról ír, hogy Németh írói alkata lágyabb, líraibb, mint Móríczé. Első két kötetével kapcsolatban megjegyzi, hogy „kevés a lekerekített, anekdotára épülő történet”, harmadik, *Hűtlen este* (1964) című novelláskötetében előrelépést érez, bár „akadnak benne kevésbé kidolgozott és jellegtelen tárcák is” (BENKŐ 1973; 76). Németh indulásakor, első köteteinek recepciójában már megjelenik az a kritika, hogy történetei sokszor mintha csak felmutatnának egy-egy színt, hangulatot, jelenséget, problémát, ami fakadhat valóban a szerző „lírai” alkatából. Természetesen mindegyik novelláskötetében vannak tökéletesre csiszolt, felejthetetlen, alaposan kidolgozott történetek, amelyeket a recepció mindig ki is emel, de kétségtelen, hogy az olvasó néhány szövegben nem kap többet a témák pusztá felvillantásánál. „Személyében művésszel találkozunk, akinek megvan a szemlélete, távlata az élet lírai-novellisztikus megragadására, aki a kifejezés terén is biztos a dolgában. De még megválaszolatlan, mennyire »teljes«, mennyire fejlődőképes tehetség. Minden érleltsége, biztonsága ellenére műve még csak indulásnak fogható fel, talán éppen lírai miniatűrjei alapján érezzük a problémát: a lírai reakció végtelen, kimeríthetetlen, újra és újra támadó lehetősége kelti az epikus műfajban dolgozó művész esetében a kielégítetlenség érzését. Mert, noha gazdag a valóságismerete, módszerével nem tud teljesebb, szélesebb, zártabb megoldásokat adni, s bár készséggel elismerjük novelláinak értékét, és a műfaj fontosságát, s nem akarjuk feltétlen regényírásra szólítani, mégis tehetsége természetéről az extenzívebb, nagyobb arányú, tárgyias-epikus ábrázolás vallana teljesebben” (VASS 1965; 89). Bár Németh István az 1950-es évek elején

írt egy regényt, amely csak 2013-ban jelent meg *Fordulat után* címmel, pályája a novella mellett az ifjúsági irodalom és nagyrészt a publicisztika irányába haladt. Ez az irányválasztás talán felfogható a Vass József által felvetett kérdés válaszaként is.

A fent idézett Vass-írásból vizsgáljunk meg még egy észrevételt, mielőtt áttérünk Németh publicisztikájára: „Németh epikus tehetsége epikus szélességű ábrázolás nélkül nyilvánul meg. Lassú vagy kissé megkésett fejlődését abban látjuk, hogy bár felfogta kora problémagazdagságát, szemlélete az első kötet után hamar, szinte nyugvópontra jutott. Az élet bonyolult, változó jelenségeit, most már a mindent értő, szemlélődő nyugalom állapotából ábrázolja. [...] Míg írói kísérleteinek elején tart Németh István – úgy érzik, nyugtalanság, lázas keresés, vívódó kényszer nem élteti eléggé. A novellába kívánczoló témák, az életmozzanatok ki-meríthetetlenül változnak – az írói magatartás viszont átmenetileg megállapodott” (uo. 90). Későbbi írásait ismerve úgy tűnik, ez a megállapodottság nem csak átmeneti volt.

Németh István – az újságíró

A szerző neve mellett különböző lexikonokban, enciklopédiákban, egyéb gyűjteményekben leginkább azt látjuk, hogy író, újságíró. Munkásságát tekintve nagyjából azonos a szépirodalmi és a publicisztikai köteteinek száma.

Ahogy novelláinak számos főhőse, úgy a szerző maga is elhagyta a szülőfaluját, és a nagyvárosba költözött. 1950-től Újvidéken élt, és 1955-től nyugdíjba vonulásáig újságíróként dolgozott. 1965-ig az *Ifjúság Szava*, majd a *Magyar Szó* munkatársa volt 1989-es nyugdíjazásáig. Riporterként indult, majd egyre több műfajban kipróbálta magát, és szinte állandóan jelen volt egyetlen napilapunk hasábjain.

Zsebtükör

Szépirodalmi kötetei után 1973-ban jelent meg első, riportokat összegyűjtő kötete *Zsebtükör* címmel, kéthasábos írásként műfajmegjelöléssel. A recepció nagyon jól fogadta a könyvet. A riportokból sok olyan

embert ismerhetünk meg, akikhez hasonló alakokkal az eddigi novel-láskötetekben találkoztunk. A kötet erejéhez – véleményem szerint – a szerkesztés is nagyban hozzájárult, a szerző későbbi riportköteteinek színvonalát csökkenti a kevésbé tudatos szerkesztés. Németh István pá-lyájának publicisztikai szakasza tehát riportokkal indul. Gerold László, a *Zsebtükör* szerkesztője utószavában így ír erről a műfajról: „A riport [...] határműfaj irodalom és publicisztika között. Riportot – s ezen a műfaj megannyi lehetséges változatát kell érteni – minden valamire való írónk írt, ideértve természetesen a legnagyobbakat is. A hírlapi munkának ez a formája afféle muszáj-műfaj, egzisztenciális alaptevékenységként régóta együtt jár az írósággal. S ez a szükség-kényszer-akarom nemcsak sajátos szépírói jegyeket ötvözött a tényirodalomnak ezen megnyilvánulásához, hanem egyszersmind rangot is kölcsönzött, biztosított neki” (GEROLD 1973; 357–358). Németh István riportjai azonban annyira közel állnak a novelláihoz – témáiban, világukban, problémáikban, szereplőikben –, hogy az az érzésünk, hogy a kettő egymásból következik, azaz nem érez-zük olyan erősnek ezt a „szükséget, kényszer”, valahogy sokkal inkább természetesnek tűnik, hogy az ötvenes-es-hatvan-as-hetvenes évek pa-raszti világának novellabeli ábrázolása után ugyanezekkel az emberekkel riportok is születnek ugyanabból a tollból. Parasztnovellák írójából faluri-porter. Bányai János hasonló megállapítást tesz a könyvről írt kritikájá-ban: „A riportot nem mint az íráság mellékesét műveli, ahogyan sokan mások (kényszerből) teszik: hivatása a riport” (BÁNYAI 1977; 219).

Németh István maga is írja több helyen, hogy noha a városban él, ottho-nának továbbra is a szülőfaluját, Kishegyest érzi, erre kritikusai is gyakran utalnak, hiszen az olvasó is kiérezheti az írásaiból ezt az örök kötődést. Utasi Csaba így vélekedik: „Érdeklődési köre, témái alapján faluról elszár-mazott íróként szokták emlegetni Németh Istvánt, pedig találébb lenne városban vendégeskedőnek nevezni őt, hisz több mint két évtizedes újvidéki tartózkodás után változatlanul szülőfaluja erős vonzásában él” (UTASI 1982; 185). Utasi ugyanebben az írásában (bár Németh másik kötetével kapcsolatban) kiemeli, hogy a riporter helyzete ellenére nem esik a falunosztalgia hibájába, „[r]iporteri kiszállásai során számtalanszor meggyőződhetett róla, hogy a falusi állapotokat nincs miért eszményi-

teni” (uo.). A falun élők élete soha nem volt könnyű, akkor sem, amikor a szerző még maga is ott élt, és amely időkre azóta is szeretettel gondolt vissza, de amikor riportjait írja, sok falu helyzete kilátástalan az elszegényedés, a kivándorlás, az egyre reménytelenebb napi harcok miatt. Riportjai leginkább erről szólnak, és mélyükön a riporter emiatti fájdmát érezzük.

A *Zsebtükör* 1964 és 1973 között készült szövegeket tartalmaz, amelyek a *Magyar Szóban* jelentek meg, amely lapban nem lehetett könnyű kényes témákról, azaz a valóságról írni, hiszen az államhatalom nem engedte, hogy az épülő szocializmusban olyan írások jelenjenek meg, amelyek a munkások és a parasztok mindennapos gyötrelmeit mutatják be. A kötet hat, címmel ellátott téma alá sorolja az írásokat, az első egység egyetlen írásból áll, aminek nincs is önálló címe, csak az egységnek van: *Riport születik*. Az írás kiemelt szerepe feltűnő és egyértelmű. A szerző arról számol be, hogyan születik a riport. Így kezdődik: „Feladatul kaptam, hogy az ünnepi számba írjak egy munkásból lett gyárigazgatóról” (NÉMETH 1973; 7). Később így folytatja: „Koccintottunk, nevetgélünk. Mi mást csínálhatna az ember ilyen helyzetben? Különben is nekem be kell mutatnom az olvasónak egy munkásból lett igazgatót, illik hát barátságos képet vágni, neki azért, hogy minél rokonszenvesebbé sikerüljön a portréja, nekem pedig azért, mert... Tulajdonképpen ez az egész egy hülye bájcsevegés, unom, sőt utálok... egyben utálok magamat is, mert már most tudom, tehát előre tudom, hogy úgyse azt fogom megírni, amiről itt ma meggyőződöm, hanem annak éppen az ellenkezőjét” (uo.). A kötet bevezetőjeként született ez az írás, nincs utána – mint a többi darab végén – a dátum, hogy mikor jelent meg, ugyanis nem jelent meg. Azt írja meg benne Németh István, hogy mit jelentett ezekben az években az újságírás, a riportkészítés. A kötetben azonban nincsenek olyan szövegek, amikről azt éreznénk, hogy kényszerűségből készültek vagy megszépítik a valóságot, éppen ezért olyan feltűnő és elgondolkodtató a bevezető írás. Gerold László az utószóban így ír: „A riportban éppen az a csodás – akár a versben –, hogy a kihagyások épp olyan funkcióval rendelkeznek, nyomatékkaal bírnak, mint az, ami helyet kapott benne” (GEROLD 1973; 361). Az *Utószóból* azt is megtudjuk, hogy 1964

és 1973 között Németh mintegy hat-hétszáz cikket publikált, tehát a bevezető írás lehet, hogy azokra a cikkekre, riportokra utal, amelyek ki-maradtak a kötetből. Ezek a kihagyások pedig – ahogy a szerkesztő fent idézett gondolataiban elmondja – éppen a kihagyásukkal beszélhetnek a korról, amelyben a kötet megjelent.

Szomszédok vagyunk

Németh István második, publicisztikai témájú kötete 1976-ban jelent meg *Szomszédok vagyunk* címmel, és az 1966 és 1976 között megjelent írásait tartalmazza. Ennek a kötetnek maga a szerző a szerkesztője, és a *Zsebtükör* szövegeihez nagyon hasonló műfaji meghatározást ad nekik: egyhasábos írások. Mint ahogy Utasi Csaba is utal rá, ezzel arra készíti fel az olvasót, hogy az előző kötetben megjelentekhez hasonló riportokkal fogunk találkozni, de amikor elkezdjük olvasni a könyvet, kiderül, hogy az egészen más, mint a *Zsebtükör* volt, mivel abban kizárólag riportok kaptak helyet, ebben pedig ez a műfaj egyáltalán nem szerepel. Németh opusának publicisztikai köteteire mindvégig jellemző az, hogy mindegyik kötet címe alatt más-más műfaji meghatározás szerepel, amelyek olykor elég homályosnak, semmitmondónak tűnnek: kéthasábos írások (*Zsebtükör*, 1973), egyhasábos írások (*Szomszédok vagyunk*, 1976), barangolások (*Egy múzeum tárgyai*, 1979), jegyzetek (*Kertmozi*, 1980), hatvanhét történet (*Arcok zsebtükörben*, 1984), tárcák, karcolatok (*Díszudvar*, 1989), önéletrajzok, vallomások (*Kánaáni történetek*, 1994), vasárnapi írások (*Jegykendő*, 1995), szíves hívogató (*Ünnep Raguzában*, 1998), följegyzések az ezredvégről (*Lélekvesztőn*, 2002), 150+1 apró-cseprő (*Hegyalja utca*, 2004), véges-végig a Krivaja völgyében (*Akik az időket szolgálták*, 2008). Ezek az alcímek eszünkbe juttathatják Vass József fentebb idézett recenziójának egyik mondatát, amit a *Parasztkirályság* kapcsán írt, miszerint „legtöbbször csak meglát valamit, elkezd valamit, esetleg csak egy hangulatot ragad meg. [...] [N]em tud teljesebb, szélesebb, zártabb megoldásokat adni” (VASS 1965; 89). Ez a sok megfoghatatlan műfaj-megjelölés azt sugallja, hogy maguk az írások is ilyen természetűek, igazából még a műfajukat sem lehet meghatározni, és olvasva őket, valóban úgy tűnik, hogy nagy részük nemigen szól semmiről, nem teljesen

érthető létrejöttük oka, célja. Németh publicisztikájának recepciója is az első kötetét (*Zsebtükör*) emeli ki, mint igazán jelentős, újszerű, egyéni hangú, fontos témafelvetésű kötetet, a későbbi köteteivel kapcsolatban viszont úgy tűnik, mintha különböző nézőpontokból, de nagyjából ezt a Vass József-i megállapítást ismételnék újra.

A felsorolt kötetek nagy része – függetlenül a többnyire műfajt jelölő alcímektől – hasonló jellegű írásokat tartalmaz. Az újságíró (nyilván az állandó publikálási kényszer miatt) megír minden figyelemre méltó és kevésbé figyelemre méltó jelenséget, amit környezetében észrevesz. A *Szomszédok vagyunk* című kötet az első, amely ilyen írásokat tartalmaz. A bevezető írásból, ami a kötet címadója, az a szerzői szándék sejlik fel, hogy rámutasson arra (szerző által sajnálatosnak vélt jelenségre), hogy nem ismerjük egymást, hogy már a szomszédainkkal sem tartunk fenn semmilyen kapcsolatot. Ennek ellenére több írás is arról szól, hogy maga a narrátor sem ismeri a szomszédait, ő is csak figyeli őket, olykor felmerül benne a gondolat, hogy talán meg kellene szólítani némelyiket, de végül mégis megmarad a csendes megfigyelő szerepében. Így az írások finom rezignáltsága az egymástól való elidegenedés miatt hamissá, több évtized távlatából olvasva kissé nevetségessé is válik. A *Zsebtükör* című kötet objektivitásával teljesen szemben áll ennek a kötetnek a szubjektivitása. Talán magyarázat erre Benkő Ákos és Vass József észrevétele már Németh első kötetének megjelenésére írt kritikájában, hogy a kötetben megjelent novellák a szerző lírai érzékenységét, alkatát sejtetik. A *Zsebtükör* még szinte teljes egészében objektív volt, későbbi publicisztikai kötetekben kevés kivétellel viszont végig az erős személyességet érezzük. Bánya János a kötetről írt kritikájában a *Zsebtükörrel* összehasonlítva ezt írja: „az író is jobban tisztelte választott műfaját, elsősorban a dokumentumot, mint az új kötetben. A *Szomszédok vagyunk* teljes anyagában, [...] Németh István a riport sokféle és szinte végtelen műfaji lehetőségei közül a legkevesbé megfoghatót választotta: a dokumentumnak nem magából a dokumentum természetéből és jellegéből feltörő, hanem az írói személyiségből következő érzelmi többletnek a rögzítését” (BÁNYAI 1977; 223). Utasi Csaba a kötetéről írt kritikájában szintén beszél az olykor érzeltől csúszó személyességről: „Már-már tételes eszmei nyíltsá-

guk, célirányos meseszövések és nem éppen új témakörük folytán nem haladhatják meg a szolid »közírói« dolgozatok szintjét” (UTASI 1982; 188). Ezen a ponton lehet megállni és elgondolkodni azon a sokat vitatott kérdésen, hogy a publicisztika mennyire időtálló műfaj. Lehet-e vajon maradandó értéket belevinni? Németh István publicisztikai köteteit lapozva többször lehet olyan érzésünk, hogy mai szemmel értelmetlen olvasni ezeket az írásokat. Azt, hogy amikor évtizedekkel ezelőtt megjelentek a *Magyar Szóban*, érdekesnek bizonyultak-e, csak találgathatjuk. Emiatt természetesen nem állítható, hogy a publicisztika nem időtálló irodalmi forma, hiszen Ady vagy Kosztolányi publicisztikáját ma is élvezettel olvassuk, és olykor megdöbbenünk, hogy az akkor aktuális problémákról szóló írások mennyire egybevágóan napjaink helyzetével. Ha tehát kötetben is megjelenő publicisztikáról van szó, mégis jogos az elvárás, hogy valamennyire ellenálljanak az idő vasfogának. Bányai János is foglalkozik ezzel a kérdéssel fent idézett kritikájában, és ad rá egy lehetséges választ: „A riport objektív műfaj, [...] és legkiválóbb művelői, amilyen Németh István is, éppen a tárgyias közlésformák elmélyítésével tették és teszik ezt a műfajt érzelmileg is telítetté; a leírt tárgy, a megszólaltatott alak és sors igaz jellegéből következik (az érzelmi és intellektuális) többlet, ami a riportot maradandóvá teszi, kiragadja pillanatnyi meghatározottságának köreiből. A riport tárgyias formában, anyagának igaz dokumentumjellegével éli túl a mindennapok múló idejét. A *Szomszédok vagyunk* írásaiban Németh István, bár ugyanazt a valóság- és életanyagot szólaltatja meg, mint a *Zsebtükörben*, ehhez az anyaghoz szinte mindig hozzáírja a saját érzelmeit, legtöbbször kendőzetlenül, s ezért a riportok dokumentumanyaga bizonytalan szintekre csúszik át, megbízhatósága is kérdésessé válik. Ezért oly sok az új kötetben a zavaróan érzelmes felhang, nemegyszer a szentimentális kisiklás is” (BÁNYAI 1977; 223).

Új próbálkozások

A következő kötet, ami Németh publicisztikai írásait tartalmazza, az *Egy múzeum tárgyai*, és a *Barangolások* alcímet viseli. Ezek az írások új témát hoznak az eddigiek sorába, amit az alcím is jelez. „Országjárásra megy, a

tengeren riporterkedik, Dubrovnikban üt tanyát, kiruccan a nagyvilágba, átnéz a szomszédba, és ellátogat [...] Auschwitzba” (GEROLD 2011; 123). Az új téma azonban nem jelent megújulást, az újságíró különböző helyszínekre való kiszállása nem hoz felfrissülést a *Szomszédok vagyunk* című kötet után. „Az *Utazás hatvanhétben* című fejezetben a riporter csak felszínes turistaként van jelen. A *Madárlány* darabjai is mintha nélküle készültek volna, éppúgy csak újságba való, egyszeri elolvasásnál többre alig érdemes írások” (uo. 124).

Az *Ünnep Raguzában* című kötete 1998-ban jelent meg, és ez alatt a kilenc év alatt öt publicisztikai írásokat tartalmazó kötete jelent meg (*Kertmozi*, 1980, *Arcok zsebtükörben*, 1984, *Díszudvar*, 1989, *Kánaáni történetek*, 1994, *Jegykendő*, 1995). E kötetek írásainak témái és stílusa nemigen különbözik a szerző többi szövegétől: a falusi élet és a múlt iránti nosztalgia, a városiasodás elidegenítő hatása, az emberi kapcsolatok fellazulása, az írónak a jelennel szembeni ellenérzése. Az *Ünnep Raguzában* annyiban más, hogy az összes írás Dubrovnikhoz kötődik, az ezzel a várossal kapcsolatos élményeit és sokszor nosztalgikus érzéseit írja meg benne, de olvasható útirajzként is, hiszen sok szöveg részletekbe menően jelenít meg tereket, városrészeket, jellegzetes helyeket. A jól ismert Németh István-i hang persze ebből a kötetből is kihallható: a nosztalgizáló hajlam, az idős emberek (*Galambetetés*) és az apró, jelentéktelennek tűnő dolgok (*Hari, a városőrző*) iránti érzékenység, a gyerekek megjelenítése (*Gyerekek álarc nélkül*). A *Hova tűnt Roland-vitéz orra?* című írásban két mondatban „elárulja”, hogy mi a fontos számára, amely kijelentés akár egész életművének értelmezéséhez is kulcs lehet: „Ezt a várost többek között azért szeretjük, mert az állandóság, hogy ne mondjam: az örökkévalóság érzését kelti bennünk. Ide, úgy gondolod, bármikor térsz is vissza, mindig ugyanazt találod” (NÉMETH 1998; 23). Bizonyos szempontból viszont úttörőnek tartja Gerold László a kötetet: „irodalmunkban, tudtommal, egyetlen városról írt írások alig jelentek meg (Zomborról Herceg János), illetve, hogy novellistáink is (Lovas Ildikó, Szathmári István) is (sic!) moshanság fedezik fel témaként a várost, igaz, ők Szabadkát »éneklük meg«, de maga a tény, hogy város, mint honi léttér, illetve mint ideális emberi-kulturális közösség, léttér irodalmunk és könyvkiadásunk témájává vá-

lik/válhat emberi, polgári gondolkodásunk s az ezt kifejező irodalmunk rangját, érettségét tanúsít(hat)ja” (GEROLD 1998; 455).

Németh István publicisztikája a 2000-es években

Németh István következő publicisztikai írásokat tartalmazó kötete, a *Lélekvesztőn* 2002-ben jelent meg, és a fülszöveg – amit a szerző írt – első mondata ismét felcsillantja a reményt az új témákra vonatkozóan. „Az itt egybegyűjtött írások – műfajuk szerint jegyzetek, kisesszék – a huszadik század utolsó évtizedében fogantak egy felbomlásnak indult ország peremvidékén, végvidékén, amelyet a történelem folyamán neveztek el Délvidéknek, majd Vajdaságnak, amely épp az említett évtizedben veszti el egykori jellegét.” A kötet szövegei szólnak a vajdasági identitás kérdéséről, többek között arról a sokat vitatott témáról is, hogy Délvidék-e vagy Vajdaság a kifejezőbb neve régióknak. Arról is, hogyan érzi magát az író, amikor Szegedre látogat, és ott tölt néhány napot, boncolgatva ezzel kicsit azt is, hogy vajdasági magyarként hogyan érezzük magunkat az anyaországban, és hova tartozunk igazán, mit jelent számunkra a haza. Sajnos, az írások végén nincs feltüntetve, hogy melyik évben íródtak, pedig ez – véleményem szerint – fontos lenne, hiszen az 1990-es évekről van szó, közeli múltunk legmegrázóbb, legtöbb változást hozó évtizedéről, és egyáltalán nem mindegy, hogy egy szöveg 1991-ben, 1995-ben vagy 1999-ben íródott.

2008-ban jelent meg Németh István utolsó publicisztikai írásokat tartalmazó kötete *Akik az időket szolgálták* címmel, *Véges-végig a Krivaja völgyében* alcímmel. A kötet szerkezete az újságíró Krivaja menti utazását követi, a fülszöveg szerint „[a]kár csónakázásnak is nevezhetnénk ezt az utazást”, és valóban, az írások egy-egy Krivaja-parti faluról, faluban készültek, ott élő embereket mutatnak be. Újat tehát ez a kötet sem hoz az előzőekhez képest, annyiban csak, hogy egy bizonyos vonal mentén – a Bács-ér partján – készülnek a faluképek. A kötetről született kritikák is megfogalmazták, „az ő könyveinek világa az elsőtől a most megjelent harmincadikig alig változott az évek során. Egy-két kitérőtől, például a Dubrovnikot megörökítő kötettől eltekintve, a falvak, a tanyák, az eldugott porfészek, a parasztok világa az ő világa, leginkább az eltűnőben

lévő, hagyományos bácskai paraszti világ alig vagy lassan változó életmódja és világképe” (BÁNYAI 2009; 89). Sajnos, ezek a kötetek a 21. században olvasva szinte teljesen érdektelenek, egyrészt azért, mert zömük a maga korában is (valószínűleg) jelentéktelen témát ír meg (az író asztalán lévő vázába új virágcsokor került [*Egy virágcsokorra – Dísudvar*], a narrátor egy vörösfenyőt ír le [*A tűz emléke – Dísudvar*]), másrészt mert nagyon sok közülük szentenciózus, és gyakran disszonánsnak érezhetőek mind a riportok, mind az egyéb műfajjal jelölt írások, hiszen annak ellenére, hogy a vajdasági kis falvak nagy szegénységét, az elvándorlást vagy az infrastruktúra teljes hiányát írják meg, mégis valami nosztalgikus, megszépítő fény lengi be őket. A riportalányok gyakran, miután elmesélik végtelenül nehéz, keserves életüket, azt mondják, hogy ők mégis boldogok, szeretnek ott élni, ahol élnek, és végül is elégedettek. A *Zsebtükör Aki hazatért* című írásában a vendégmunkás így zárja a beszélgetést: „Milyen volt Muzslya, mikor három és fél év múlva megpillantotta? – Hó alatt volt. Minden tagom remegni kezdett. De nem azért, mert fáztam, hanem azért, mert hazaértem. Nem szégyellem bevallani, kihullott néhány csöpp könnyem is” (NÉMETH 1973; 25). Vagy a riporter megállapítása teszi szinte idillikussá a riportalányt: „Szilák Rozália 43 éves, ma is a legjobb osztályozó a temeríni kendergyárban, szorgalmas munkájával sokszor kétszer annyit keres, mint egy törő vagy más férfimunkás, munkahelyéről húsz év alatt egyszer sem hiányzott, betegszabadságon sohase volt, de legfőbb öröme mégis abból származik, hogy helytállt ott, ahol neki a legnehezebb volt: a család élén, a második műszakban, hogy gyerekeit szépen felnevelte, hogy önerejéből fölépítette kis hajlékát, hogy a legsúlyosabb óráiban se törte meg az élet, és hogy gyermekei soha semmivel meg nem szomorították” (uo. 200–201).

Szociográfia?

A recepció olykor egy-egy kötettel kapcsolatban felveti a szociográfia fogalmát, ami a szövegek egy részével kapcsolatban jogosnak is tűnik, de nagyon sok íráson ez a – talán a szerző témája iránti gyengéd érzelmeiből fakadóan, talán a kor politikai helyzete miatt – megszépítő fény

hiteltelenítő hatású, és eltávolítja azt a szociográfiától. Nem szükséges csupán Illyés alapművére gondolunk, a *Puszták népére*, hanem a kortárs irodalomban is vannak olyan remekművek, amelyek valóban nevezhetőek szociografikus szépirodalmi alkotásoknak, mint például Borbély Szilárd *Nincstelenségje* vagy Kiss Tibor Noé *Aludnod kellene* című regénye. Az *Akik az időket szolgálták* című kötet kritikájában Toldi Éva is így ír: „A történetek a nehéz és keserves robotról, a fátumszerű, mitikussá növelt szegénységről szólnak, amellyel együtt kell és lehet élni. Háborúkról is, a menni és maradni nyugtalanító kérdéséről, a szülőföldtől való elszakadásról. Az azonban bizonyos, a traumakutatásnak itt nem sok esélye marad. Mert minden szöveg, minden szomorú sors feloldódik a derűs-nosztalgikus narrátori szövegben: ember és természet elválaszthatatlan egységének és a pusztá létezés harmóniája hirdetésének gondolatában” (TOLDI 2009; 88). A másik ok, ami miatt nem időtállóak ezek a kötetek, az a műfajválasztásuk. Ismét Toldi Éva fenti tanulmányából idézek: „A nyolcvanas években keletkezett szövegek, amelyek célja egyértelműen a társadalomrajz megalkotása, bizonyítják, hogy a publicisztikának éppen az az eleme válik az idők során leginkább kétevéssé, amely miatt eredetileg a riport készült. Az információ, amely keletkezésének idején nagy hírértéssel bírt, teljesen elveszíti jelentőségét, kilúgozódik a szövegből. Vajmi kévéssé érdekel bennünket ma, hogyan, milyen munkafázisokat követve készült el egy gépszín egy tanyán, és a Sila láncgyár kiváló termékei iránt nőtt-e vagy csökkent a kereslet, és hogy hegesztik-e vagy kovácsolják a szemeket. Az olyan jellegű tényanyag, amely a megírás jelenét érinti, az úgynevezett »objektív információ« nem mutatkozik időállóknak” (uo. 84).

Megállapodott írói magatartás

Németh István publicisztikájának távolságát napjaink befogadásától hűen tükrözi a dolgozat elején már idézett Vass József kritikája: „Lassú vagy kissé megkésett fejlődését abban látjuk, hogy bár felfogta kora problémagazdagságát, szemlélete az első kötet után hamar, szinte nyugvópontonra jutott. Az élet bonyolult, változó jelenségeit, most már a mindent értő, szemlélődő nyugalom állapotából ábrázolja. [...] Míg írói

kísérleteinek elején tart Németh István – úgy érzik, nyugtalanság, lázas keresés, vívódó kényszer nem élteti eléggé. A novellába kívánczó témák, az életmozzanatok kimeríthetetlenül változnak – az írói magatartás viszont átmenetileg megállapodott” (VASS 1965; 90). Végigolvasva az elmúlt négy évtized publicisztikáját, úgy tűnik, hogy ez a megállapodottság, nyugvóponton maradás nem átmeneti volt. A *Lélekvesztőn* című kötet *Elhagyatott tanterem* című írásában egy erdélyi falu teljes magyar osztályának román nyelvű osztályba való átiratkozásáról olvasunk, ahol is a narrátor szónoki (és kissé patetikus) kérdéseket tesz fel arra vonatkozólag, hogy miért történhetett ez meg: „Milyen érveket hozott fel a tanító néni, hogy megtarthassa, hogy otthon tarthassa osztályát? Szólt-e nekik Mikes Kelemen gyönyörűséges leveleiről? A székely népdalokról, balladákról? Mesélt-e nekik eleget és jól Kőrösi Csoma Sándorról? A Bolyaiakról? Heltai Gáspárról meg a világhírű kolozsvári nyomdászról?” Majd így fejezi be cikkét: „S hogy erdélyi példával is fejezzem be, azt olvasom egy nálunk megjelent elemző tanulmányban, miszerint az erdélyi fiatal költők (s bizonyára nemcsak ők) folyton a kúrásról írnak, és Párizsba vágynak, nem népzenei gyűjteni. [...] Ők oda vágynak, az erdélyi magyar diákok pedig (s nemcsak ők) idegen tannyelvű iskolába. Mert már unják azt a kacifántos népzenei, és a még ennél is kacifántosabb magyar nyelvet. A tanító pedig áll az üres, örökre kiürült tanteremben, s egy ifjú költő kúrásról szóló versét dűnnyögi magában” (NÉMETH 2008; 157). A kilencvenes években íródott ez a cikk, amikor már az irodalmi nyelv megváltozása az ötvenes-hatvanas évek irodalmi nyelvéhez képest nem volt annyira meglepő, nemigen volt már reális reakció az emiatti háborgás.

Németh István publicisztikájának szegénységábrázolása

Németh István publicisztikai írásainak jelentős része az elvándorlással, a falvak elnéptelenedésével, a nyelvvesztéssel foglalkozik, egy kisebb hányada pedig a vajdasági kistelepülések nehéz sorsú, a szegénységgel kisebb-nagyobb mértékben küzdő embereit mutatja meg. A 20. és a 21. század fordulójának magyar irodalmában több nagyon fontos mű szüle-

tett, aminek következtében ezeknek az irodalmi műveknek a recepciója révén az irodalomtudomány és irodalmi kritika is többet foglalkozik az úgynevezett szegénységirodalommal. Káli Anita *Vázlat a szegénységirodalomhoz* című tanulmányában a szegénységirodalom recepciójának elemzési szempontjait vizsgálja. Ezt írja: „a szegénységirodalom recepciójában alapvetően két koncepció köré szerveződnek a kritikák: az írások egyik része elsősorban a szociografikusság és a realizmus szempontjai köré épül, az értelmezések másik típusában sokkal inkább a poétikai, narratológiai nézőpontok érvényesülnek” (KÁLI 2017; 4). Jelen tanulmány Németh István publicisztikájában vizsgálja a szegénység megjelenítési formáit, ahol természetesen a szociografikusság és a realizmus lehet az írások szervezőelve. Nem vizsgálhatjuk azonban ugyanazon szempontok szerint a fent említett 20. és 21. század fordulóján keletkezett regényeket és Németh hasonló tárgyú írásait, nemcsak a műfajbeli különbség miatt, hanem azért sem, mert közöttük lezajlott egy rendszerváltás és több prózapoétikai változás.

Margócsy István *A szegénység a magyar irodalomban* című tanulmányában azt írja, hogy a 20. század előtt leginkább két tendencia uralkodott a szegénységábrázolásokban: az egyik megvetően szólt a szegény emberekről, bűnözőknek, naplopóknak bélyegezte őket, a másik pedig a romantika ideologizáló eljárásával az erkölcsi tisztaság alakjaiként mutatta be őket. „A 20. század elején azonban radikálisan megváltozik az irodalom nézőpontja: a szegénység ábrázolásában a vezérszólamot a felháborodás veszi át, s a szegénységnek a világállapotát az irodalom vezető figurái (mondhatnánk, természetesen, elsősorban a *Nyugat* köréből) egyértelműen elutasítandónak és megváltoztatandónak látják és láttatják, s a szegénységnek bármely idealizálása helyett a megalázottak és megszorítottak iránti szolidaritást, sőt az értük való nyílt felszólamlási indulatot hangsúlyozzák” (MARGÓCSY 2015; 11). Leginkább ennek az időszaknak az irodalma hasonló napjaink szegénységirodalmához mind poétikáját, mind tematikáját és szemléletmódját tekintve. Margócsy a *Sárarany* című regény kapcsán írja: „nagyon nyersen cáfolja a szegény falu tiszta erkölcsiségének ábrándját, mikor azt részletezi, mi mindenre ráveszi az embereket az anyagi kiszolgáltatottság” (uo.). Majd a *Tragédia* és a *Szegény emberek* című elbeszélé-

sek kapcsán: „Móricz világában a szegénység világállapota az emberhez méltatlan, torz és torzító életnek lesz szinte allegóriája” (uo.). Ezután következik egy újabb fordulat, a második világháborút követő kommunista ideológia által meghatározott időszak, amely időszakban Németh István szegénységet tematizáló novellái, publicisztikai írásai születtek. Térségünk irodalma ekkor már egy másik államszervezet része, így Margócsy tanulmányának erre az időszakra vonatkozó része bizonyos mértékben más állapotokat mutat be. „A szocializmus államilag irányított irodalmában a szinkron szegénység ábrázolására szinte semmilyen lehetőség nem nyílt – hiszen a hivatalos ideológia azt sulykolta, mintha a szegénység a nagy fordulat révén egy csapásra megszűnt volna (s mintha a kíváncsnak feltüntetett termelőszövetkezetekben vagy az aktívként prezentált szocialista munkabrigádokban mindenhol jólét uralkodnék): akik mégis hozzányúltak a szegénység témájához, kénytelen-kelletlen archaizálásba fogtak, s úgy írtak, mintha a szegénység a régmúltban lenne a része” (uo.). Bár Jugoszláviában is szocializmus volt, Németh István több novellájában kendőzetlenül mutatja meg a „szinkron” szegénységet, sőt a parasztnak a termelőszövetkezetek létrejötté miatti nélkülözését, a kemény, de előrehaladást nem hozó munkát, a falvakban uralkodó megosztottságot, amit a termelőszövetkezethez való csatlakozás vagy nem csatlakozás okozott. Publicisztikájában azonban kevésbé jellemző ez a kritikus hang, ott inkább az ideologizáló hangvétel érvényesül. A mélyszegénység valódi sötétségét és tragikus voltát az *Akik az időket szolgálták* című kötet *Ablaktalan szobában* című írása mutatja meg, ami már az enyhülés éveiben, 1985-ben jelent meg. Az írás egy pacséri családról szól. „Kovácsék egy volt istállóban, egy ablaktalan helyiségben laknak immár két éve harmadikos kisfiukkal és második kislányukkal” (NÉMETH 2008; 19). Egy jóval korábbi, 1968-as szöveg, amely az első riportkötetében, a *Zsebtükörben* jelent meg, egy hatvanéves asszonyt mutat be, aki Csóka alatt egy bunkerben húzza meg magát éjszakánként. „Most falról falura jár, hol az egyik, hol a másik rokonánál húzódik meg, de azok is mind nincstelen emberek, fekhelyet még csak szorítának neki éjszakára, de kenyeret már nem. Mosni jár a házakhoz, meg meszelni, egy tányér meleg levesért. Egyszer már a kolduláshoz folyamodott, de leszégyenítették” (NÉMETH 1973; 290).

Bemutat olyan kistelepüléseket, ahol az emberek a külvilágtól szinte teljesen elvágyva, szegénységben élnek. Ilyen például Šušara, azaz Fehértelep, a Delibláti-homokpuszta egyik kis faluja, ahová út sem vezet. „Megérkeztünk. Körülöttünk nagy csend és romos házak, egykori gazdasági épületek. Ott a romok helyén valamikor egy állami birtok gazdasági udvara állt, később az egészet a szövetkezet vette át, jó ideje pedig az enyészet a gazda” (uo.). Több írásban megjelenik az elhagyatottság, az állam részéről mutatott teljes közömbösség ezek iránt a nehéz sorsú emberek iránt, némelyikben pedig a félelem is, ami miatt nem is kérnek segítséget, jogorvoslatot az áldatlan állapotok miatt. Rámutat ezekben az írásokban a bürokratikus rendszer embertelenségére, érzéketlenségére és működésképtelenségére is.

Az egyik ilyen riport Kavillón készült, ami „a Gunaras és Tornynos közti sártenger közepén terül el”. A faluban élők nagy része valamelyik szövetkezetben dolgozik, ahol nem kapnak betegbiztosítást, és a ledolgozott hónapokat nem írják be a munkakönyvükbe. „Összegezve beszélgetésünk lényegét: tavasztól őszi szezonmunkát végeznek, de a birtokok, a munkaadók nem kötnek velük szerződést, nem jelentik be őket a társadalombiztosítóban” (uo. 212). Amikor a riporter megkérdezi tőlük, hogy miért nem tesznek panaszt, ezt a választ kapja: „jobb, ha hallgatunk. Mert nem szeretnénk elveszteni a kenyerünket – mondják csöndesen” (uo.). A riport 1968-ban készült.

Van viszont sok olyan írása is a szerzőnek, ami mintha a Margócsy-tanulmány által idézett hivatalos ideológiát képviselné, és azt a képet erősítené, amit L. Ritók Nóra *Jó szegény, rossz szegény* című írásában fogalmazott meg: „A jó szegény ruhája kopott, szegényes, de tiszta. Nem hord divatos holmikat, olcsót se, sem ő, sem a gyereke. [...] A jó szegény szemlesütve jár, tudomásul veszi, hogy ő szegény, nem akar mást, nem szól vissza. [...] A jó szegény takarékos. Beosztja a pénzt, amit kap. Semmi fölösleget nem vesz. [...] A jó szegény becsületes. Házasságban él. Sosem lop, és sosem agresszív. Ha kell, éhez, fáz, ha kell, gyalogol, ha kell meggyógyul magától, eltemeti magát, nem kér kölcsönt se” (RITÓK 2015; 11). Ugyanabban a *Zsebtükör* című kötetben, amelyből a fenti kavillói, csókai, fehértelepi történetek származnak, található például *A legsűrűbben lakott terület* című

riport is, amely egy kilencgyerekes családot mutat be, akik egy kétszobás, 25 négyzetméteres házban élnek, amely nem az övék, a tulajdonosa árulja, és ha eladja, nekik nem lesz hol lakniuk. A riporter kérdésére, hogy miért nem kérnek a várostól „embernek való lakást”, ez a válasz: „az én férjem olyan, hogy nem szeret senkinek könyörögni. [...] Még a szomszédoktól se kérek, ahová átjárógatok segíteni; ha adnak valamit, jó, ha nem adnak, hallgatok” (NÉMETH 1973, 260). Bár a riporter ebben és a kavillói munkásokról szóló írásban próbálja az embereket rábeszélni arra, hogy tegyenek valamit a méltatlan körülményeik ellen, emeljék fel legalább a szavukat, álljanak ki az érdekeikért, más írásokban a „jó szegénység” melletti rokonszenvét fejezi ki. Így van ez például szintén ennek a kötetnek *A csend hangja* című riportjában, amely egy özvegyasszonnyal készült, akinek a férje munkahelyi balesetben halt meg, és ő ez után a baleset után a férje munkahelyén felszolgálói állást kapott. Az írás így kezdődik: „A csendet, a szerénységet, az egyszerűséget szeretném megszólaltatni, az észrevétlent láthatóvá tenni” (uo. 271). A riportból kiderül, hogy az asszony nagyon szerény életet él, de elégedett, és soha nem fogad el senkitől borravalót. A „jó szegénység” dicsérete későbbi riportjaiban is megjelenik, például az 1995-ös kiadású *Jegykendő* című kötetben: „Én tudom mi a nincstelenség, a nélkülözés, amikor meghalt az uram, irigyeltem, irigyeltem őt, a halottat, mert arra gondoltam, hogy mostantól kezdve a világ a nyakamba szakad, a hat közül még öt gyereket kellett kivezetnem az útra. Amikor megtudtam, hogy valamelyik fiam udvarolni kezd, titokban már készültem a lakodalomra. Megvettem egy malacot, szépen nevelgettem, veszegetni kezdtem apródonként a lisztet, a cukrot, mindent, ami egy lakodalomban kell, még a sütőport is, hogy mire elérkezik a nagy nap, minden együtt legyen. De nem csak a lakodalomra kellett gondolni, közben élni is kellett. No de az élet megtanított takarékoskodni. Nem-sokára hetven leszek, de nekem még nem volt frizurám, vagyis még egyszer se voltam fodrásznőnél, menyasszony koromban is csak egy muruttyot csavartam föl, soha kifestve nem voltam, semmiféle kenőcsöt nem használtam, és amióta a karikagyűrű lekopott az ujjamról, még ez a díszem sincs” (NÉMETH 1995; 45–46). Az egyik legmeglepőbb riporter megjegyzés *A karađerđovói molnár* című írás végén olvasható:

„– Voltam lovász, molnár, bográn, kőműves, most földműves vagyok. A háború előtti karađerđovói szolgálatomat be se jelentette az akkori vezetőség, ezt a mostani négy évet, mondták ugyan, hogy majd elintézik, de a mai napig senki se szólt, én meg nem vagyok az az ember, aki ilyen ügyekben kilincseljen.

Talán nincs is rá szüksége. Jó egészségnek örvend, gyermekeit fölnevelte, útnak indította, a nyugodt élethez szükséges harmóniát magában és önmaga körül régtől fogva megteremtette” (uo. 30).

A kötet egy másik riportalanyától, aki többször is börtönbe került azért, mert nem tett eleget a beszolgáltatásnak, azonban megtudhatjuk, hogy akár életbenmaradási stratégia is lehet a fentebb említett emberek elfogadó, beletörődő magatartása: „Megjártam már a háborút, a fogolytábor, sok mindent láttam, tapasztaltam, például láttam, hogy aki ilyen helyen bűnnek eresztí a fejét, annak kétszerte nehezebb, mint annak, aki fűtyül a világra. Nincs az a rossz, aminek egyszer vége ne szakadna. Én így fogtam föl a dolgot, és mindig azt néztem, hogy boldogulhatnék, hogy ugrathatnék másokat, mert csak így feledkezhetett el az ember legalább egy rövid időre arról, amibe akarata ellenére belekényszerítették” (uo. 11).

Rendkívül ellentmondásos évtizedeknek volt tudósítója Németh István, ez az ellentmondásosság tükröződik publicisztikai kötetein, és talán ez a magyarázata a riporter olykor ellentmondásos megnyilvánulásainak is.

KIADÁSOK

- NÉMETH István (1973): *Zsebtűkőr*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1976): *Szomszédok vagyunk*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1979): *Egy múzeum tárgyai*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1989): *Díszudvar*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1995): *Jegykendő*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1998): *Ünnep Raguzában*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (2002): *Lélekvesztőn*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (2008): *Akik az időket szolgálták*. Forum, Újvidék

IRODALOM

- BÁNYAI János (1977): *Könyv és kritika II*. Forum, Újvidék
BÁNYAI János (2009): A Krivaja mentén (Németh István: *Akik az időket szolgálták*). *Híd*, 1., 89–93.

- BENKŐ Ákos (1973): Németh István Híd-díja. *Alföld*, 12., 76–77.
- BORI Imre (1998): *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Újvidék
- GEROLD László (1973): Utószó. In NÉMETH István: *Zsebtükör*. Forum, Újvidék
- GEROLD László (1998): Németh István: Ünnepraguzában. *Híd*, 4–5., 454–455.
- GEROLD László (2011): *Retro*. Forum, Újvidék
- KÁLI Anita (2017): Vázlat a szegénységi irodalomhoz. *Irodalmi Szemle*, 4., 38–46. <https://irodalmiszemle.sk/2017/04/kali-anita-vazlat-a-szegenysegi-irodalomhoz-tanulmany/> (2019. július 14.)
- MARGÓCSY István (2015): A szegénység a magyar irodalomban. *2000*, 11. <http://ketezer.hu/2016/09/margocsy-istvan-a-szegenyseg-a-magyar-irodalomban/> (2019. július 14.)
- RITÓK Nóra (2015): Jó szegény, rossz szegény. *2000*, 11. <http://ketezer.hu/2016/09/ritok-no-ra-jo-szegeny-rossz-szegeny/> (2019. július 14.)
- TOLDI Éva (2009): Saját otthonok (Németh István: *Akik az idők szolgáiták*). *Híd*, 1., 83–88.
- UTASI Csaba (1982): *Vonulni, ha illőn*. Forum, Újvidék
- VASS József (1965): Németh István: Hűtlen este. *Alföld*, 8., 89–90.

KIHALÁSZOTT ARC III.

(2019, TALÁLT, KEZELT FA, 39,5×15×10 CM)

„Szeretek teret engedni az ösztönösségnek”

Szerda Zsófia interjúja Lak Róbert képzőművésszel

Lak Róbert képzőművész. Rombolva építő, s építve romboló. Aki nem rest lehajolni egy-egy partra vetett faágért a Duna partján, hogy felkutassa a benne bujkáló művészeti alkotást. Zakatoló vibrálás és erőteljes, sajátos képi világ jellemzi művészetét. Ő maga nyugodt. Fülét és határait is tágítja, festményeiről eltorzult arcok figyelik a világot. Vagy az eltorzult világ őket? Lak otthon van a poszthumanizmusban, s otthon Budapesten, ahol immár három éve él és alkot. S mint mondja, az elmúlt időszakban igen aktívan.

– *Korhadt, letört faágak, benne beszédre hívó, beszédes arcok. A legfrissebb munkáidból válogattál a Híd legújabb számába. Sok az új munkád? Aktív voltál az elmúlt időszakban?*

– Kifejezetten. Tényleg nagyon termékeny időszakomat élem, s ez a vírustól egészen független. Az elmúlt évben, s ebben a mostaniban is sokat dolgozom, így sok új mű született, s van születőben. Jó, persze most egy ideig nem is mehettem sehova, ráadásul itt Budapesten, a lakásomtól száz méterre van egy művészellátó, tehát minden itt volt kéznél, ami az alkotás technikai oldalához szükséges.

– *Akkor mesélj egy kicsit a fákról. Egy gyermek kereső szeme jutott eszembe, hisz azt hiszem az „ártatlan” szemek azok, amik mindenben észreveszik az alkotást. Te is ilyen vagy? Sétálsz egy erdőben, s közben vizslatod, hol lapulnak műalkotások?*

– Sokat járom a természetet. Ezeket a fadarabokat is a Margit-szigeten találtam, tehát valószínűleg a víz sodorhatta ki őket a partra. Voltak egy fának ágai, aztán a folyóban úszva valahol távolabb kikötöttek. Szeretek

nyitott szemmel járni, és a fát mint anyagot kifejezetten kedvelem, nagyon szeretek vele dolgozni. Emellett a formákra is érzékeny vagyok, sűrűn járom az erdőt, ott valahogy megtalálnak ezek a formák. Mindig is izgatott ez a folyamat, és mivel nincs lehetőségem szobrokat készíteni a lakásomban, és műtermem sincs, máshol kellett keresnem a lehetőségeket. Kerestem, és megtaláltak, szinte nem is kellett hozzájuk nyúlnom, már majdnem kész darabokról van szó. Festéssel adtam hangsúlyt néhány részletnek, hogy kiemeljem azt, amit én látok bennük, de maga a fa nincs utókezelve, alakítva. Szeretem ezt a fajta ready-made artot. Meglátni és láttatni.

– *Bármelyik darab fának meg lehetne találni a művészi szeletét egy másik térbe helyezve, megvilágítva és lefotózva?*

– Lehet, hogy van, akinél ez így működik, nálam nem. Én a saját világomhoz kapcsolódva keresem ezeket. Nem az történik, hogy meglátok hat fadarabot, s mindet alkalmasnak érzem arra, hogy más töltetet adjak nekik, nem: egyesével veszem őket kézbe, vizsgálgom, aztán vagy kialakul köztünk valami, vagy nem. Vagy meglátok benne valamit, ami másnak nem szúrna szemet, vagy nem. Messze nem minden darabban látom meg ezt a valamit. S nem csak a kontextustól válnak azzá, amik, hanem önmagukban is már művészeti alkotásként működnek.

– *Miért szeretsz fával dolgozni?*

– Mindig is szerettem. Természetes anyag, maga a természet az alkotó, én csak a „kibontó” vagyok. Sokkal előbb fával dolgozni, mint mondjuk fémmel. Lehet, hogy az is közrejátszik, hogy középiskolás koromban asztalosként dolgoztam a két bátyám mellett, úgyhogy a fa szeretete tényleg nem egy újkeletű dolog az életemben. Ahogy a megmunkálása sem. Az illatát is imádom.

– *Mennyire tartod magad ösztönös alkotónak? Ha az vagy, akkor mikor? A folyamat elejétől a végéig, vagy csak bizonyos fázisokban kerül előtérbe, hogy aztán felváltsa valami tudatosság?*

– Eléggé ösztönös alkotó vagyok, bár az évek alatt sikerült megzaboláznom magam, mert néha túl nagy lendületet adott ez az ösztönösség, muszáj volt tudatosabb mederbe terelnem magam. De szeretek teret engedni az ösztönösségnek. Izgalmas az alkotómunkának az a fázisa,

amikor még bármi lehet a műből. Soha nem úgy ülök le, hogy ezt és ezt szeretném létrehozni. Persze gondolatiság mindig van mögötte, mert foglalkoztatnak dolgok alkotás előtt és alatt is, de az egyik kedvenc fázisom az, amikor még nem tudom pontosan, mi fog születni. Aztán szépen lassan elérkezek egy ponthoz, amikor már elkezdem látni, mivé alakul a kép. Ebben is működik a már említett formameglátás. Valahogy elkezdek figyelni a formák alakulására, s aztán jön egy pont, ahol már valamire emlékeztet is, amit látok, s ekkor kezdek afelé haladni, azaz itt jön be a képbe a tudatosság. Annak a görcsösségnek a tudatos elengedése, ami szintén ezen a ponton jelenik meg, hogy jaj, akkor ebből most valaminek lennie kell, valami jót kell csinálnom. Na itt tudatosan kell visszakanyarodni az ösztönös alkotási folyamathoz. Nem egyszerű. Rám az is jellemző, hogy alkotás közben rombolok és építek, így az, hogy egy ponthoz érkeztem még nem jelenti feltétlenül azt, hogy mindjárt elkészült a mű, hisz lehet, hogy mindent lerombolok, és egy egészen másik irányba indulok el.

– *Olyan megtörtént már veled, hogy egy félkész munkát eldobtál, mert már sem rombolni, sem építeni nem akartál rajta, de elégedett sem voltál vele?*

– Nem. Hisz olyan nincs, hogy egy félkész alkotás esetében ne tudjak visszalépni a „még bármi lehet belőle” fázisához. Viszont semmisítettem már meg önmagában jónak gondolt alkotásomat, hogy egy picit feszegetsem a korlátaimat.

– *Mindig tudja az ember, hogy hol van az a bizonyos korlát, s mi az, ami már feszegetésnek számít?*

– Erre a fenti példával válaszolok. Volt egy sorozatom, s több alkotásról is azt gondoltam, hogy jók. Később is elővettem őket, s eldöntöttem, hogy elpusztítok egy olyan képet a sorozatból, amit jónak gondolok. Nem azért, mert rossz, hanem éppen azért, mert jó. Ez egyfajta könnyebbséget adott, hogy ne ragaszkodjam annyira görcsösen a képeimhez. Ez volt az első lépés, amikor bebizonyítottam magam számára is, hogy képes vagyok rá.

– *A festményeidről sok érzelem sugárzik. Zakatolás, pörgés, gondolatáram, feszültség, kiszakadni és kiszabadulni akarás. Nem azok a nyugis tengerparti tájképek. Te magad pedig első látásra egy „tengerparti tájkép” vagy, hisz árad belőled a nyugalom. De lehet ez csak a külsín?*

– Alapvetően nyugodt embernek gondolom magam, de van a személyiségemben kettősség is. Nem olyan szinten, mint mondjuk a képek feszültsége és az én nyugodtságom közti különbség. De a feszültségben is van valami megnyugtató, nem? Egy nyugalmi állapot felé vezet. Az egymással szemben állókat sem feltétlen gondolom egymással ellentétesnek, minden között van átjárhatóság.

– *Ez igaz. S a kortárs festészetben egyébként sem dívik most a realista irány. A kísérletezés sokkal inkább. Honnan merítesz?*

– Azt, hogy honnan merítek, onnan közelíteném meg, hogy az emberre hatnak külső és belső tényezők egyaránt, alkotók és az alkotásaik. Szerintem a pálya elején az biztosan elkerülhetetlen, hogy művészek hassanak ránk. Négy-öt éve – emlékszem – nagyon tiltakoztam ez ellen. Az egyik tanárommal, Szabó Tamással beszéltem erről, és ő azt mondta, hogy: „Teret kell ezeknek engedni, és jobb ezeket magunkból kifesteni, mint küzdeni ellenük.” Azt tudom mondani, így, néhány év távlatából, hogy ez jó tanács volt, és nálam bevált. A mitológiából is elég sokat merítettem, ott szerintem jelen van ez a fajta feszültség, amiről beszéltem. S a mitológiában megvan a groteszk esztétikája is. Gaál József munkássága is nagy hatással volt rám, a 2018-as Műcsarnokban rendezett kiállítása is valami feledhetetlen élmény, még második látogatásomkor is hatott rám. S volt egy nagy Alberto Giacometti-életműkiállítás Franciaországban, Landerneau-ban, ahol közel 150 művét állították ki, az akkor ott örülten nagy hatással volt rám. Hónapokra a fejemben ragadtak a művei. De a természet vagy egy baráti beszélgetés is inspiráló, s lehet belőle meríteni.

– *Te milyen „fogyasztó” vagy? Hisz én mondjuk egy Louvre-ban néhány terem után szinte kifáradok. Nem tudom befogadni, képtelenség mindent megemésztetni.*

– Ha ezekről a nagy múzeumokról van szó, azaz egy befogadhatatlan mennyiségről, akkor általában azt csinálom, hogy legalább kétszer elmegyek ottlétem alatt. Első alkalommal próbálok tudatosan haladni, csak az előtt az alkotás előtt állok meg, ami elsőre megfog. Ott elidőzők 10–15 percet. Nem nézek meg részletesen mindent, s nem is olvasom el a képek címét, a hozzájuk tartozó leírásokat. Az a második körbe tar-

tozik. A legjobban én is azt szeretem, ha egy alkotó kiállítását tudom megnézni, hisz akkor jobban el tudsz merülni benne. Ezért hatott rám annyira például a Giacometti-kiállítás is. Több korszaka, jelesebb szobrai, tollrajzai stb. Egy jó nagy szeletet kaptam a tortából.

– *Szoktál beszélgetni a festményeideről másokkal?*

– Kíváncsi vagyok, hogy az emberek mit látnak a képeimben, hisz sokszor olyan dolgokat vesznek észre, amit én nem. Direkt szakmai véleményt már nem szoktam kérni senkitől, már nem vagyok egyetemista, inkább a gondolatiság érdekel. A kortársaimmal is meg szoktuk vitatni egymás legújabb alkotását, azt, hogy ki merre halad, milyen gondolati sík mentén alkot. Vass Szabolccsal és Klájó Adriánnal is beszélünk a műveimről, amikor itt jártak. Ez nagyon hasznos. A visszajelzések nagyon fontosak. Félkész művekről azonban szinte soha nem beszélgetek.

– *Most Budapesten élsz, hogyan látod a lehetőségeidet ott? Kikkel dolgozol együtt?*

– Három éve élek itt, és sikerült feltérképeznem a terepet, megismerni alkotókat, művészeket, vannak nagyon jó kezdeményezések is. Amit ki tudnék emelni, az például a Resident Art Garten, amit Bánki Ákos és Schneller János csinál. Ez egy amolyan képzőművészeti bázis, ahol elérhető áron lehet megvásárolni kortárs alkotók műveit, s ez egy kiváló lehetőség a fiatal generációnak a megmutatkozásra. Itt aktív résztvevő vagyok én magam is. A két ötletgazda megpróbál kinevelni egy művészetgyűjtő közönséget, s ez hiánypótló dolog Magyarországon. Benne vagyok a Poli-P nevű csoportban is, ami főleg elméleti emberekből tevődik össze, a poszthumanizmus kérdéskörével foglalkozó kutatók, filozófusok alkotják. Ennek keretében voltam Keresztury Dorkával és Máté Zsófiával együtt kurátora a *Nonhuman* című kiállításnak az Art Szalon Társalgó Galériában, ami igen jól sikerült. Sok fiatal, jó tér, bevontam vajdasági művészeket is, Klájó Adriánt és Újházi Adriennét, tehát a Vajdasággal sem szűnt meg teljesen a kapcsolatom. A *Symposion*nak volt egy *Deep Time* című kiállítása a budapesti ISBN Galériában, ott is szerepeltek alkotásaim, s nagyon büszke vagyok a két évvel ezelőtti közös alkotásunkra, amit a Trash art Hungary pályázatára készítettünk. A csoportunk a *Bácska szenzitív* nevet kapta, négyen voltunk benne:

Klájó Adrián, Varga Valentin, Vass Szabolcs és jómagam. Az első díjat nyertük el alkotásunkkal, ami egy Zastavába szorult gumidisznó volt. Szintén mi négyen, azon a nyáron a Tanyaszínház díszletét is elkészítettük, s a Malomfesztivál közkedvelt úrhajós figuráit, akik a kukoricás fölött lebegtek. Úgyhogy budapesti lettem, de vajdasági is maradtam.

ANTHROPOID (2020, OLAJ, VÁSZON, 60×50 CM)

Számunk szerzői

BALÁZS Attila (1955) író, újságíró, szerkesztő

ČUDIĆ, Marko (1978) irodalomtörténész, egyetemi tanár,
műfordító

GÁLLA Edit (1985) költő, műfordító, egyetemi tanár

HERÉDI Károly (1987) tanár, szerkesztő

HICSIK Dóra (1981) könyvtárvezető, helytörténész

HORVÁTH Lajos (1985) irodalomtörténész, tanár

KOCZKA Viola (1995) fotográfus

KOZMA Rita (1988) újságíró

LAK Róbert (1994) képzőművész

SZARVAS Melinda (1988) irodalomtörténész, kritikus

SZERDA Zsófia (1985) újságíró

TÓTH Ágota (1974) irodalomtanár

VÁRADY Tibor (1939) jogtudós, jogász, író